

Др. Михайл Станіс

Україна
в годі

Директорії УНУ

Том 5

Директорія і антиста

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Бібліотека Українознавства, том 10.

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
UKRAINIAN STUDIES

SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
BIBLIOTHEQUE D'ÉTUDES UKRAINIENNES

Vol. X

PUBLISHED IN THE U.S.A.

KIEV PRINTERS LTD., 686 Richmond St. W., Toronto, Ont.

Др. Михайл Станів

*Україна
в годі
Директорії УНР*

*Том 5
Директорія і антиста*

UKRAINE

DURING THE DIRECTORATE
OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC
Nov. 1918 — Nov. 1920

Volume V

by

Matthew Stachiw, LL.D.

Ukrainian Free University

diasporiana.org.ua

Copyright 1964 by Matthew Stachiw

Технічний редактор, директор видавництва і коректор:

Василь Модрич-Верган

Видавництво:

Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрантоні, Па., ЗДА.

Published in the United States of America

Publisher:

Ukrainian Scientific-Historical Library in Scronton, Penna, USA,
in the framework of Shevchenko Scientific Society in the USA.

Видання цього тому уможливив Український Народний Дім у Торонті (Канада), призначаючи для цього значну частину із спадщини

сл. пам. СТЕПАНА КАВЕЦЬКОГО,

який у заповіті також обдарував значними сумами Українську Греко-Православну Церкву і Українську Католицьку Церкву в Канаді та їхні установи. Тому цю книжку присвячено пам'яті Степана Кавецького. За постанову Загальних Зборів Українського Народного Дому в справі цієї присвяти належить його управі і всьому членству загальне громадське признание.

Степан Кавецький

ЧАСТИНА ПЕРША

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ В ПАРИЖІ
(по квітень 1919)

УКРАЇНСЬКА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА І БОЛЬШЕВИЗМ

УКРАЇНСЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ В ПАРИЖІ БЕЗ ПОЛІТИЧНОЇ ІНІЦІАТИВИ

Голова Української Делегації на Мирову Конференцію, інж. Гр. Сидоренко, разом з деякими іншими членами своєї делегації, прибув до Парижу щойно 20 січня 1919. Вже це було великим спізненням і втратою деяких шанс для дипломатичної акції. Дальшим спізненням було те, що свою першу заяву до Мирової Конференції він подав щойно три тижні після прибуття, дня 10 лютого. Ця заява була надто формальна і тому не відповідала всім потребам тієї ситуації, в якій знаходилася Україна. Сидоренко повинен був скоро орієнтуватися в міжнародній ситуації в Парижі та подати Урядові УНРеспубліки відповідні поради, що й як діяти в зовнішній політиці. У випадку незгоди в оцінці засобів тієї політики, він мав обов'язок подати свою димісію. Дві ноти Сидоренка з 10 лютого на адресу Мирової Конференції є без обґрунтування ширшої концепції. Тексти обидвох нот подані в попереднім томі.

В часі, коли Найвища Рада розглядала питання стосунку до большевизму і до цілого «російського комплексу», голова Української Делегації подавав дальші ноти, які також мало різнилися щодо своєї форми і змісту у порівнянні з двома першими. В цих нотах нема полі-

тичної ініціативи і нема чогось такого, що зацікавило б дипломатичний світ спеціально Україною в даній ситуації. А треба тямити, що власне тоді вже війська Советської Росії здобули Київ і ціле Лівобережжя та посувалися далі в напрямку Дністра і Збруча. Треба було звертати увагу на насуваючу загрозу для Європи. Одночасно треба було бити на сполох, що польські імперіялісти нападають на Україну з-заду, від Заходу, і тим способом зв'язують найліпші мілітарні сили України на Заході, замість всі сили кинути на Схід, проти большевизму. Треба було з'ясувати, що в інтересі Заходу є не лише Польща, але й сильна Україна, як бар'єра проти діючого московсько-большевицького світового імперіялізму і потенціального німецького. В нотах Сидоренка є холодні натяки про це, але вони нікого не могли переконати.

Вище тут подана загальна характеристика перших кроків діяльності Української Делегації в Парижі. В ній підкреслено брак ширшого обґрунтування такої політичної концепції Директорії УНР, яка охоплювала б цілість європейських проблем і в якій була б визначена необхідність самостійної оборони України.

Брак такого меморіялу не був у суб'єктивнім розумінні виною, ні тільки самої Директорії, ні тільки Уряду УНР, ні тим менше тільки самого голови делегації інж. Сидоренка. Це був також наслідок тодішніх обставин революційного часу в Україні, коли ті самі люди мусіли одночасно робити все, а не тільки якесь одно діло. Під цим оглядом Москалі і Поляки або Чехи були без порівняння в ліпшій позиції, бо в них окремі люди займалися тільки проблемами зовнішньої політики своєї країни і більше нічим. Все ж таки Сидоренко, як голова делегації, мав обов'язок дати щось більше, як він дав.

Об'єктивні нестачі української дипломатичної акції в Парижі тут наведені для всебічного наświetлення взаємин України і антанті. Не можна сьогодні твердити, що ліпша політична ініціатива і ліпше поставлена ди-

пломатична акція в Парижі була б з цілою певністю дала ліпші результати в колах антанті. Там були надто сильні впливи ворожої для України акції обидвох імперіялізмів — московського і польського. Проте, завжди залишалася якась шанса, щоб принаймні в дечім поправити ставлення антанті до України. Цю шансу Сидоренко і інші дипломати прогавили в значній мірі.

ЗАГАЛЬНА НОТА ПРО БОЛЬШЕВИКІВ І НІМЦІВ

Дня 12 лютого 1919 р. Сидоренко подав Мировій Конференції таку ноту, з якої опускаємо тут тільки звичайний чемностевий вступ:

«Найбільшим ворогом незалежності Української Республіки є Росія і її теперішня большевицька влада, яка переводить таку саму імперіялістичну політику, як царська влада і демократична влада Росії — її метою є перейти через трупа незалежної України, щоб положити руку з одного боку на Дарданелі і на Суецький Канал, а з другого боку на Перський Залив.

«Ось, чому Український Уряд провадить майже від року (з малими перервами) безжалісну війну проти большевицької влади Росії. У цій війні Український Уряд боронить виключно свій край і не робить ніякої офензивної акції проти етнографічних кордонів Росії, бо він уважає, що він не має права втрутати у внутрішні справи сусідньої держави.

«Є фактом, що¹⁾ большевицька влада Росії для закриття своїх імперіялістичних намірів ввесь час обвинувачує Уряд Української Республіки твердженням, що вона провадить енергійну боротьбу проти паціфістичної большевицької пропаганди большевиків в межах Української Республіки²⁾ та одночасно перешкоджає розвиткові цих ідей у Західній Європі за посередництвом Румунії і Угорщини.³⁾

«У цій війні проти імперіялістичних намірів большевицької влади Росії Українська Республіка не стоїть ізольована: у тій самій лаві борються також інші

незалежні держави, а зокрема Фінляндія, Естонія, Лотва, Литва, Білорусь⁴⁾ і Грузія, з якими Українська Республіка знаходиться в дуже приязних стосунках.

«В згоді з цими державами незалежна Українська Республіка просто оточує большевицьку Росію і тим способом ставить греблю проти імперіялістичних намірів большевицької Росії.

«З другого боку треба зазначити, що стара Росія, не зважаючи на свій союз з Францією, завжди була під сильним і безпосереднім німецьким впливом, який завжди підтримував єдину і неподільну Росію в боротьбі проти сепаратистичних змагань чужородних народів у старій Росії. Одночасно Німеччина дуже сильно експлуатувало Росію з погляду економічного, зокрема через свій традиційний похід «Дранг нах Остен»,⁵⁾ ідучи з одного боку в напрямку Царгороду - Багдаду, а з другого боку в напрямку німецьких колоній, які знаходяться в Україні — в такий спосіб звертаючися до Центральної Азії.

«З метою такої єдиної неподільної Росії Німеччина пробувала перевести проти незалежності Української Республіки державний замах у квітні 1918 року, поставивши Скоропадського диктатором, як свого агента.⁶⁾

«Большевицький уряд Росії приготується тепер до того, щоб з'єднатися з Німеччиною з метою кинути пізніше з'єднаними силами проти Західної Європи.

«В згоді з вище згаданими державами незалежна Українська Республіка творить сильну бар'єру, що відділяє Росію від Німеччини, бар'єру, яка не дозволить їм з'єднатися.

«З цієї причини визнання незалежності і суверенності Української Республіки альянтами і з'єд-

наними Державами Північної Америки, являється актом одиноким,⁹⁾ який повинен бути єдиним засобом повернення негайного тривалого спокою і порядку в Східній Європі.»⁷⁾

Ця нота має своїм головним змістом невблаганність боротьби між Україною і Советською Росією, а з другого боку співпрацю давньої царської Росії з цісарською Німеччиною. Нота твердить, що наміром советської влади є з'єднатися з Німеччиною якнайскоріше, а одночасно, що цей намір старається ударемнити Українська Народна Республіка. Обидва пункти ноти цілком правильні, але вони проведені неповні достатньо. Нота є коротка і тому для своїх тверджень не подає ніякого доказу. Щоб це зробити, треба було написати обширний меморіал на кількадесят сторін друку. Ми нулому періодові німецько-російської співпраці в такий меморіалі треба було б присвятити менше місця, а більше уваги звернути на сучасну загрозу московського большевизму, як світового імперіялізму. З тієї точки погляду виплила б логічно конечна роля України в побудові міцного фронту боротьби проти того імперіялізму, який однаково загрожує не тільки існуванню України і інших немосковських націй на Сході Європи, але також цілій Західній Європі і в майбутності навіть Америці. Треба було широко підкреслити ту обставину, що побудувати такий фронт проти большевизму можна лише на національним принципі: тільки коли кожна нація буде боронити своєї території проти большевизму, можна сподіватися запалу для такої боротьби і дисципліни духа. Тут треба було докладніше вивести аргументи, чому підтримка концепції єдиної неподільної Росії, фактично допоможе большевикам утриматися при владі. Самі московські протибольшевицькі сили не будуть мати спроможности побороти большевицьку владу, бо большевики розпоряджають приблизно половиною громадської думки в самій властивій Росії. Тільки дружня співпраця незалежних не-московських націй з московським протибольшевицьким фронтом, як рівні

⁴⁾ Це німецький вислів загально вживаний у міжнародній політичній літературі. Він означає: "Натиск на Схід". М. С.

з рівними, має повну шансу перемоги над більшовиками.

Окремо в такому меморіалі мусів бути ширше розглянений момент, які не-московські національні сили і які московські протибільшовицькі сили повинні альянти Заходу підтримати при владі. Ближче треба було в цій розділі з'ясувати, що більшовики перемагають такою демагогією, що вони усунуть справді всі соціальні лиха, які були наболіли за царського режиму на всій території колишнього російського царства. В першу чергу мусіла бути розв'язана проблема боротьби проти демагогії тим способом, що не-більшовицькі уряди повинні переводити в себе конечні соціальні реформи і зокрема радикальну земельну реформу. Іншими словами, соціальну демагогію більшовиків можна було бити лише справжньою соціальною реформою, переведеною в маєстаті права і гідності працюючої людини, чого в давній Росії не було. Увесь свідомий робітний елемент підтримував би таку урядову програму проти більшовицьких анархістичних експериментів в економіці в тодішнім часі. Це було видно на початках боротьби проти більшовиків, якщо йдеться про Сибір, Архангельську і Мурманську області та про Дон, і перші кроки армії Алексеєва і Денікіна. Вся справа буда серед московських протибільшовицьких сил занапашена тому, що альянти, зокрема ж британські генерали в Сибірі, а французькі та британські в чорноморським басейні виступали проти реформістичних демократичних сил, підтримуючи зате реакціонерів і монархістичних неділимців. В очах цих альянтських генералів реформістичні демократичні сили були «більшовиками» або принаймні «півбільшовиками», яких вони силою усували від влади. Ці альянтські генерали помогли Колчакові до перевороту проти Всеросійської Директорії і вони фактично дали перемогу Денікінові проти демократичних сил Кубані і інших козацьких областей. Факт, що московський протибільшовицький рух очолювали з ласки альянтів явні реакціонери, в рішальній мірі по-

магав більшовицькій пропагандивній війні до перемоги за громадську думку робітних мас, зокрема на московським селі.

На початку лютого, інж. Сидоренко писав свої вище наведені короткі, і тому мало переконливі, ноти, замість написати один обширний меморіал про ролі України в упорядкуванні Сходу Європи на підставі широкої політичної національної концепції і зокрема в перспективі боротьби проти московського більшовицького імперіалізму. Тільки такою широкою концепцією можна було заставити альянтів до якоїсь задуми і хоч трохи переконати їх до підтримки Директорії Української Народної Республіки.

З чисто технічних недоліків ноти треба згадати тут ще таке: Непотрібно нота підкреслювала, як існуючий факт, що Уряд УНР знаходиться в тісних приязних стосунках з балтійськими і кавказькими національними республіками, бо до того моменту так не було. Власне, якщо так було б, то кожному напрошувалася само собою думка: чому ж тоді ці уряди, які мають свої делегації в Парижі, не виступлять солідарно у спільній справі перед Мировою Конференцією? На жаль, Сидоренко не зорганізував такого спільного виступу аж до часу, поки Найвища Рада визнала Колчака фактичним Всеросійським Правителем. Тоді це вже було запізно.

Творити такий дипломатичний бльок у Парижі мав не сам Сидоренко, але всі ті не-московські делегації. Треба припускати, що Сидоренко ці заходи робив ще в січні і лютім, але без успіху. Причина лежить в тім, що балтійські делегації і грузинська делегація мали залаштункову підтримку Британії. Тим то вони не хотіли тоді ближче в'язатися з невизнаною Українською Делегацією.

Справа російсько-німецької співпраці виведена в ноті Сидоренка трохи суперечно: якщо існували такі тайні і тісні стосунки співпраці між старою царською владою і Німеччиною, то чому Росія попала у союз з

Францією і пішла на війну з Німеччиною? Цей момент треба було з'ясувати ближче і він був би зацікавив альянтських державників.

Взагалі треба сказати, що тоді можна було на Міровій Конференції знайти зацікавлення тільки трьома проблемами: большевизмом, німецьким мілітаризмом і Лігою Націй. Про Лігу Націй в ноті Сидоренка з 12 лютого і попередніх, як також пізніших, нема натяку. А тією проблемою можна було приблизитися до Вилсона. Про большевизм треба було основного меморіялу, бо цією добре проробленою проблемою могли українські дипломати вирости в Парижі на експертів большевицької проблематики.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ІНШІ ПОЛІТИЧНІ ЗАХОДИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ

НОТИ СИДОРЕНКА ПРО КОРДОНИ УКРАЇНИ

Також коротка була нота голови Делегації Української Народної Республіки інж. Сидоренка в справі кордонів України. Потрібно було подати в цій справі основний меморіал із відповідним обґрунтуванням. Цього з огляду на труднощі в Україні Сидоренко не отримав. Тимто Сидоренко подав дня 25 лютого 1919 цілком подібну ноту, як були попередні. Вона різнилася від них дещо щодо змісту тим, що вона головню займалася фактом, що на Україну напали два західні сусіди — Польща і Румунія. Проте, ця згадка в ноті займає всього 7 рядків на всіх 62 рядки ноти. Цей головний пункт у ноті виглядає дослівно так:

«Уряд Української Республіки, яка знаходиться в стані війни з большевицькою владою Росії, повинна б з тієї причини рахувати на допомогу альянтських урядів; не зважаючи на те, сусіди Української Республіки, Поляки і Румуни, заатакували її, порушуючи цим способом принципи, що їх проголосили репрезентанти всіх альянтів».⁹⁾

Далі нота оповідає про утворення української влади на території Східньої Галичини «по Сян разом з Лемківщиною, Північною Буковиною і українськими «Північно-Східними областями Угорщини». Потім є згадка

про постанову Української Національної Ради 3 січня про об'єднання і що цю постанову затвердив «передпарламент Української Республіки в Києві». Сидоренко далі в ноті підкреслює, що в той спосіб Українська Республіка своїми кордонами межує з такими державами: Румунія, Угорщина, Чехо-Словаччина, Польща, Литва, Білорусь,*) Росія і Грузія.»*)

Сидоренко подав межі України не цілком точно. Якщо уважати Білорусь окремою країною, то Україна аж ніяк не може межувати з Литвою. Щоправда, з національного погляду Кубань належить до України, але в тім часі на Кубані була окрема влада і окрема республіка, отже ледве можна було формально писати, що Українська Народна Республіка в лютім 1919 межувала з Грузією.

Цілий цей параграф ноти кінчався реченням:

«Українців, рішених боронити своїх прав до цих кордонів, заатакували Поляки, які окупували військовою силою частину Української Галичини — від Перемишля по Львів і саме місто Львів.»*)

Дім Української делегації на Мирову Конференцію в Парижі при вул. Ля Перуз

Сидоренко при згадці про напад Польщі на землі України цілком поминає факт, що йде вперед польський напад також на інші землі України: Підляшшя, Полісся і Волинь, а Підляшшя і Холмщина вже вповні окуповані Польщею. Читач ноти мусів мати враження, що делегація УНРеспубліки погоджується на цю польську окупацію Холмщини, Підляшшя і частини Полісся.

В дальшій ході ноти читаємо на 11 рядках про населення і історію Львова, а на 5 рядках про українську Буковину. Це все про кордони України і про їх порушення. Кінчалася ця нота таким параграфом:

«Внаслідок того воєнного стану з большевицькою владою Росії Україна є примушена всі свої військові сили сконцентрувати, щоб спинити небезпеку, яка стосується не лише до неї, але також до інших держав Європи; українські полки з Галичини є вжиті проти російських советських військ. З цієї причини звертається Делегація Української Республіки в імені свого Уряду до Мирової Конференції з проханням скерувати свій вплив і авторитет у румунської і польської влад на те, щоб вони не порушували виставлених Мировою Конференцією принципів, не посилали своїх військ проти української території, а також, щоб стягнули звідтіля ті війська, які вже вислали, бо воля українського народу боронити свою батьківщину проти кожного, хто хоче опанувати частину української землі, є непохитна.»*)

Дня 5 березня 1919 подав інж. Сидоренко нову ноту в справі самовизначення Карпатської України на конгресі в Хусті 21 січня при участі 100 делегатів. Це самовизначення було того змісту, що вся ця територія «прилучується до Великої України». В ноті названі повіти давньої Угорщини, які є заселені більшістю українською і які прилучилися до Української Народної Республіки. Ціла нота є коротенька, бо числить у друку лише 30 рядків.»*)

В цій ноті згадується, що Українська Делегація отримала вістку, що Польща, Румунія і Чехо-Словаччина обмірковують плян створити між собою коридор так, щоб вони були зі собою получені. Цей коридор ішов би частиною української території в Карпатській Україні. Кінчається нота короткою заявою, що український нарід має свою незалежну державу і що він готов боронити свою землю і в тім випадку так, як він це вже вчинив в обороні проти Росії і Німеччини.¹³⁾

Дня 18 березня 1919 подав голова Української Делегації ще одну ноту до Мірової Конференції. Тим разом вона має своїм змістом Буковину і звертається з протестом проти окупації цього краю Румунією та проти недемократичного режиму окупації. Нота коротка, вона рахує всього 34 рядки середнього друку («десятьки» чи пак «гармонду»). Нота спеціально кладе натиск на масові арештування в Буковині в днях 26 і 27 січня. Арештовано масово всіх визначніших інтелектуалів і колишніх послів та визначніших селян і робітників. Нота протестує проти того роду адміністративних способів тимчасової окупації.¹⁴⁾

Кінчалася ця нота проханням до Мірової Конференції положити кінець такому стану на окупованій безправно українській Буковині. Нота віддає тодішній погляд не лише Сидоренка, але й цілого Уряду УНРеспубліки на характер Мірової Конференції: це є світовий трибунал. Дипломатам УНРеспубліки йшлося лише про те, щоб цей трибунал видав справедливий вирок:

«Ми з певністю сподіємося, писала нота, що на цій Міровій Конференції, яка в своїх визначних представниках антантських урядів творить справедливий трибунал, знайде відгомін для нашого застереження і що положить кінець терористичному пануванню над нашими утисненими українськими громадянами».¹⁵⁾

Нота давала забагато кредиту тому нераз повторюваному твердженню Найвищої Ради, що вона є світовим трибуналом. Ним вона в дійсності не була. Такий три-

бунал був далекий від того, щоб його можна було визнати справедливим взагалі, а щодо України зокрема.

Цей процесовий погляд на Найвищу Раду, який відбивався в ноті Сидоренка, не був відокремленим. Так тоді дивилася на Найвищу Раду світова громадська думка, бо так у неї вмовила альянтська пропаганда.

ЗАЯВА МОСКОВСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ

В тім самім часі діяли всі чинники московських неділімців у Парижі. Вони впливали всіма засобами на публічну опінію у Франції і на настрої дипломатів у Парижі. Це їм приходилося не важко, бо серед них були старі царські дипломати і міністри, які вже раніше мали зв'язки з пресою в Парижі і з різними альянтськими державниками. Для концепції неподільності колишньої російської імперії вони здобували послух серед альянтських чинників крок за кроком. Для дипломатичного обґрунтування своєї позиції репрезентанти всіх московських білих урядів видали 9 березня 1919 окрему декларацію. Підписали її С. Сазонов, князь Львов, Н. Чайковський, В. Маклаков.¹⁶⁾

Ця декларація написана для Мірової Конференції, де ще тоді під впливом Вилсона і частинно Лойда Джорджа панував дух принципу самовизначення націй, як міжнародного права. Тим то декларація обґрунтувала неподільність російської імперії зручно і то назовні ніби навіть демократичними принципами. Цей документ заслуговує на те, щоб тут його подати в повнім тексті. Треба мати при тім на увазі, що в тім самім часі самі шефи білих московських урядів, що їх репрезентували вище названі дипломати, цілком не церемонилися на території своєї влади і просто перечили всяке національне право не-московських націй.

Текст ноти від імени «Російської Політичної Конференції», читався в наступний спосіб (у перекладі з французької і московської мов):

«До Пана Президента Мирової Конференції.

«Сучасне положення в Росії висунуло в гострій формі проблему чужородних національностей.²⁷⁾ Стикаючися з тими частинами Росії, на які поширюється влада большевиків, ці національності в більшості випадків примушені самі провадити регулярну війну проти червоних армій. Такий стан справи загострює орієнтацію цих національностей у напрямку повної самостійності, яку вони стараються здійснити в формі «права на самовизначення».

«Росія, яка відродилася після революції, зірвала з централістичними тенденціями старого режиму, вона настроєна широко в користь задоволення законних бажань цих національностей у справі організування їхнього життя. Нова Росія не розуміє своєї відбудови інакше, як на підставі вільного співіснування тих народів, які її творять, на принципах автономії і демократії,²⁸⁾ а навіть у деяких випадках взаємної згоди між Росією і тими національностями, спертої на їхній самостійності. При теперішніх обставинах, коли існуюча перемога деструктивних сил перешкоджає природному розвитку цієї перебудови, національна демократія Росії слідкує з живим зацікавленням за стараннями цих національностей в напрямку систематичного повернення нормальних умов життя і за їхньою боротьбою проти анархії, бо вона бачить у цих явищах елементи перемоги демократії і цивілізації.»²⁹⁾

Цей вступ до декларації московських дипломатів є вершком замаскування імперіалістичних, антинаціональних засад білого московського руху. Читач мав, згідно з намірами авторів декларації, набрати враження, що весь цей білий рух — то «національна демократія», а не «національна реакція» Росії. Ніщо інше цій московській течії нібито не є на думці, як тільки запровадження демократії і вільного співіснування народів на Сході Європи. Це пишуть автори декларації то-

ді, коли принципи демократії топтали солдатськими чобітьми і Колчак і Денікін, а які при тому не визнавали ніяких прав для націй, колись поневолених царатом.

Від такого психологічного приготування читача, декларація переходить до дальшої аргументації свого становища ще зручніше:

«Тим не менше ці змагання в їх кінцевій формі здибають в даний момент перешколи з причини кризи, що її переживає Росія. Самозрозуміло, що питання, які торкаються організації національностей, не можуть бути розв'язані правовим способом без згоди московського народу.³⁰⁾ З другого боку не можна спустити з уваги багатьох і складних інтересів економічного і фінансового характеру і також питання оборони нації, які зв'язують взаємним вузлом життя московського народу і національностей, які населяють територію Росії.»³¹⁾

В перших параграфах, признавши і право не-московських націй на «вільне співіснування» і право на демократію, в цім параграфі зручно московські дипломати заперечили це право. Вони ще зробили застереження, що нібито інтереси не-московських націй так пов'язані з інтересами Росії, що аж ніяк окрема не-московська нація не може вирішити своїх інтересів без згоди з волею Росії. Той висновок вони обґрунтували ніби демократичним способом так:

«Вирішити ці питання без Росії значило б власти в суперечність з метою яльєнтів установити довготривалий мир, спертий на довір'я і на духа взаємної приязни народів.»³²⁾

Читач декларації московських провідних дипломатів мусів набрати враження, що ці діячі ніколи нічого іншого не робили, як тільки проповідували на Сході Європи тривалий мир, спертий на приязні народів, а не на завойовницькй п'ястуді московського імперіалізму. «Приязнь народів» — це ж основний клич новітньої

демократії під проводом Вилсона і його Ліги Націй. Московські дипломати таким чином зручно включили свою імперіалістичну справу в цю течію світової демократії, заперечуючи на практиці її кожним своїм кроком.

А далі ці дипломати виходять із практичною пропозицією:

«Виходячи з бажання знайти практичне розв'язання, яке одночасно берегло б інтереси московського²⁷⁾ народу і давало б у тім самім часі задоволення для змагань національностей, — для змагань, за якими московський нарід²⁸⁾ слідкує з симпатією, а розв'язання, яке в формі пропозиції практичного шляху в сучасній ситуації, було б також реальним доказом нового духа Росії, нижче підписані в імені «Московської Політичної Конференції» предкладають Мировій Конференції такі пропозиції:

«1. Великодержави визнають, що: а) всі питання щодо територій російської держави в її межах з 1914 року з винятком етнографічної Польщі, б) а також питання про майбутнє улаштування національностей, які живуть у цих межах, не можуть бути розв'язані без згоди московського народу.²⁹⁾ Ніяке кінцеве розв'язання не могло б. в зв'язку з цим, статися в цій справі до того часу, поки московський нарід не буде в стані виявити свою волю і прийняти участь в улаштуванні цих питань.

«2. Бажаючи з одного боку співдіяти в змаганнях щодо організації свого національного життя і його захисту від анархічного розпаду, великодержави постановляють, відкладаючи питання про кінцеве улаштування, визнати тимчасово втворений у них режим згідно з їхніми нинішніми потребами, а насамперед, згідно з воєнними, фінансовими і економічними потребами заінтересованих населень.

«3 огляду на те великодержави повинні розглядати встановлену цими національностями вла-

ду,³⁰⁾ як фактичні уряди.³¹⁾ оскільки ця влада одушевлена демократичними принципами і користується довірям населення, вони [великодержави] готові в зв'язку з тим дати свою допомогу цим населенням в їхній політичній і економічній організації.»³²⁾

Ця пропозиція в пунктах від 1 до 2 аж по знаки наведення вище є написана в готовій формі так, щоб її могла Найвища Рада прийняти в своїм імені й оголосити.

Треба мати на увазі, що ця пропозиція писана і подана 9 березня 1919. Тоді ще існувало хитання в колах Найвищої Ради щодо питання, чи визнати повну суверенність нових не-московських держав, чи ні. Авторитет Вилсона був дуже великий і всі думали, що він перепре це визнання в Найвищій Раді. Того боялися неділимські дипломати Колчака, Денікіна і Юденіча. Тим то вони вбирали на себе ризу демократів і навіть ніби визнавали права самовизначення націй. Вони в страху, що Найвища Рада готова визнати «де юре» ці держави і їхні уряди, пропонували, щоб Найвища Рада визнала їх лише тимчасово «де факто» і під умовою, що їхнє повне визнання може наступити лише при згоді з представництвом Росії. Дипломатичний цинізм Маклакова і Сазонова в цій декларації дійшов до того, що вони, репрезентанти рваних реакціонерів Колчака, Денікіна та Юденіча, жадають від великодержав визнати «де факто» і тимчасово лише ті національні уряди, які дадуть докази своєї демократичности. Ця умова дана тут на те, щоб пізніше можна було своїми інтригами ударемнити визнання таких національних урядів під претекстом, що вони не є досить демократичні. Аргументів для їх очорнення знайшли б ці дипломати досить.

Кінчалася декларація цих дипломатів так:

«Якщо великодержави приймуть таку постанову, то такого роду факт довів би в результаті до

простоти і ясности в пошукуванні за негайними рішеннями і до створення відповідної атмосфери для співпраці сил, які шукають координування в Росії їх дій в спільній боротьбі проти анархії і руїни, щоб Східня Європа, добича анархії, раніше побачила поворот нормальних умовин життя...»³⁰⁾

Московські дипломати вміло затемнили московський імперіялізм демократичними фразами. Вони навіть не заперечили права на самовизначення. Вся їхня дипломатична штука полягала в тому, що вони узалежнили виконання цього права від згоди московського народу. Цей нарід у тім часі знаходився в стані громадянської війни, кінця якій тоді не було ще видно. Тим то ці дипломати зручно відсували вирішення справи визнання повної державної незалежності інших націй і взагалі справи Східньої Європи до того часу, коли у Московії наступить усунення большевизму і коли при владі будуть однодумці цих дипломатів. Мало того, в усних розмовах і в газетних статтях вони додавали до тієї декларації ще такий коментар, що про улаштування життя на території цілої Східньої Європи має вирішити конститuantа цілої колишньої російської імперії (виключаючи Польщу, з огляду на те, що її вже визнала Мирова Конференція).

УКРАЇНЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ ПРО ЗАЯВУ МОСКОВСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ГРУП

Коли ця декларація московських дипломатів стала відомою з преси, то голова Української Делегації Сидоренко подав Мировій Конференції окрему ноту у цій справі. Нота датована 27 березня 1919 р. Вона має в друку 53 рядки, отже з дотеперішніх нот вона належить до обширних.³¹⁾ Московська декларація, у порівнянні з українською нотою, є дещо довша.

Нота Сидоренка є тим разом написана влучно і містить у собі переконливі аргументи. Проте, вона є закоротка. Для того, щоб з'ясувати якусь тезу, можна

вжити й короткої форми. Але для опрокинення фальшивих тверджень і фальшивих висновків треба принаймні вдвоє стільки місця. Тим то, хоч нота Сидоренка була добра і віцїляла в істоту проблеми, то вона мало переконала рішальні кола членів Найвищої Ради і їхніх радників. Текст цієї ноти, після опущення кількох рядків чемностевого вступу, читався так:

«Ознайомившись з резолюцією певних російських груп, зверненою дня 9 березня до Мирової Конференції. Делегація Української Республіки в Парижі має шану предложити погляд свого Уряду, Вігуном, довкола якого обертаються міркування цієї декларації російських груп, є цілковита суперечність між теоретичним принципом і його практичним переведенням. Вихідним пунктом російської декларації є даремна спроба створити враження, що підвалиною її політичної концепції є принцип вільного самовизначення народів. Але з хвилиною, коли вона приходить³²⁾ до практичного самовизначення сучасного положення колишньої російської імперії, то зразу видно, що названі російські групи не є в стані звільнитися від своїх старих авторитарних і імперіялістичних пересудів царського режиму. У своїй резолюції, предложеній для Мирової Конференції, ці угруповання жадають, щоб ті питання, які займаються майбутнім статусом тих національностей, які в 1914 році знаходилися в межах царської імперії, не сміють бути вирішені поза і без згоди³³⁾ російського народу. Іншими словами, така декларація відтягає навіть Мировій Конференції право рішати цю проблему, так, ніби свобода якогось народу, який увільнився з царського ярма, щоб самому рішати про своє національне життя, була внутрішньою справою російської імперії.

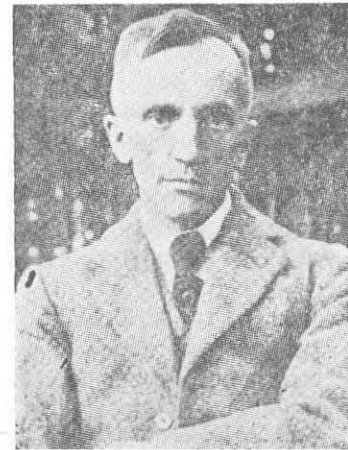
«Навіть важко зрозуміти, чому народи, що заселяють територію давнього російського царства, ті народи, які вже виконали право³⁴⁾ самовизначення, створивши свій незалежний уряд, і які існують, як

суверенні держави, мали б відсувати своє остаточне рішення про свою долю так довго, поки російський народ, який знаходиться в стані анархії і який живе на виразно означеній етнографічній території, не буде мати можливості творити свій правно конституований уряд. Автори цієї резолюції обминають мовчанкою існування незалежної Української Держави з власним політичним, суспільним і економічним життям,³⁶⁾ забувають, що український народ посідає всі права до самоорганізації³⁶⁾ і не може залежати в ніякий спосіб від чужої конституанти. Щоб успішно провадити війну проти агресорів і щоб відновити нормальний лад у спустошеній війною країні, є остаточне визнання, як незалежної держави кінечне. Є очевидним, що той уряд, який бажає вступити в дипломатичні, фінансові і торговельні стосунки з іншими державами, натрапляє на великі труднощі у такій важливій проблемі. Кожний день проволоки послаблює силу країни, яка мусить поборювати ворога цілої цивілізованої Європи: московський більшовизм.

«З цієї причини Українська Делегація прохає в імені свого Уряду допустити її делегатів до Мірової Конференції і негайно визнати Українську Республіку, як незалежну і суверенну державу.»³⁷⁾

В тодішніх хитаннях Найвищої Ради Мірової Конференції небезпеку від московського більшовизму і спільність інтересів Заходу з незалежною Українською Республікою в ноті викладено добре, але закоротко. Хитким умам і ще хиткішим почуванням треба було подати цілий ряд переконливих аргументів на правдиві тези ноти, бо ці альянтські державники тоді не бачили багатьох очевидних речей. Прохання про допущення делегатів УНРеспубліки до Мірової Конференції, висловлене в ноті, означало допущення в характері співрішального члена, бо взагалі можливість вислухання без співрішальності мала ця делегація остільки, що її вже допущено до Парижу і там дано можливість пи-

сьмово представляти свої вимоги. На практиці в Міровій Конференції брали співрішальну участь навіть не всі ті держави, які воювали по боці антант, а тільки великодержави антант і Америка, отже разом 5, — тобто Британія, Франція, Італія, Японія і Америка. Колишній член антант Росія, формального голосу не мала з огляду на існування кількох російських урядів. Такі держави, як Португалія, Сербія, Бельгія, Румунія, Греція і різні малі республіки американського континенту, які формально проголосили були війну Німеччи-

Василь Панейко

ні, практично не мали, властиво, голосу на Міровій Конференції. Те саме торкалося також нових держав, які Мірова Конференція визнала, як Польща, Чехо-Словаччина і Арабія. Тим то, властиво, головним питанням ноти була вимога визнання суверенності України і признання для неї допомоги в рамках загальної допомоги іншим державам.

З інших нот Сидоренка треба ще зареєструвати такі:

Дня 28 березня 1919 Сидоренко подав ноту на адресу Мірової Конференції про те, що в Будапешті нова

більшевицька влада зробила ревізію в посольстві Української Республіки під закидом, що вона є приязно настроєна до антанті. При ревізії сконфісковано в українським посольстві 10 мільйонів корон. При тому арештовано членів посольства. Нота прохала Мирову Конференцію, щоб вона вжила своїх заходів для звільнення членів посольства з-під арешту, яких «арештовано з причини їх приязного стосунку до альянтів», та щоб дано цьому посольству відповідну сатисфакцію.⁸⁶⁾

Ця нота дуже коротка. Вона має всього 21 рядок у друку. Написана вона зручно, бо використовує факт арештування членів українського посольства після большевицького перевороту в Угорщині і конфіскачу її фондів, подаючи причину їх арешту.

З другого боку Сидоренко не використав факту большевицького перевороту в Угорщині для подання відповідного меморіалу про зріст большевицької загрози для цілої Європи в зв'язку з цим. Це була особлива нагода для того, щоб включити боротьбу УНРеспубліки проти інвазії Советської Росії в світову проблематику.*)

Дня 4 квітня 1919 подав голова Делегації УНРеспубліки знову коротку ноту президії Мірової Конференції в справі нападу Польщі на Північно-Західні Землі України, тобто на Холмщину, Підляшшя, Полісся і Волинь. Це вперше Сидоренко офіційно згадує у своїх нотах факт, що існував вже давно, від грудня 1918 року, а саме, що Польща провадила інвазійну військову операцію проти цих земель України і вже була давно здобула си-

*) Зрештою незабаром большевицька мадярська влада звільнила членів Українського Посольства з-під арешту і віддала сконфісковане майно. Сталося це у зв'язку з тим, що новий уряд зрозумів вагу України, як тої країни, яка відділяла Угорщину від допомоги з Советської Росії. Угорщина старалася тоді конечно погодити Уряд УНРеспубліки з Советською Росією, щоб дістати скорий зв'язок з Росією, звідки була конечна допомога проти Чехо-Словаччини і Румунії та цілої антанті.

люю Підляшшя, Холмщину і частину Полісся та Волині. Нота фактично не робить виразних політичних висновків із цього воєнного нападу Польщі на Українську Народну Республіку в часі, коли ця остання знаходилася в смертельній боротьбі проти інвазії советсько-російських армій. Нота просто стверджує факт нападу Польщі на УНРеспубліку і разом з тим підкреслювала, що альянти підтримують Польщу політично і матеріально.⁸⁷⁾ Поза тим був лише формальний протест проти агресії.

Дня 7 квітня подав Сидоренко також дуже коротку ноту в справі переговорів у Хирові про припинення військових дій Польщі проти Західної України. Ці переговори були заініційовані Найвищою Радою, але вони не довели до нічого. Польська сторона вже почувала себе сильнішою і тому взагалі не трактувала переговори поважно, а тільки протягала справу. Нота стверджує лише безуспішність цих переговорів у Хирові, а не дає ближчих політичних висновків у зв'язку з воєнною небезпекою большевизму для цілої Європи.⁸⁸⁾

На цім вичерпані дипломатичні кроки Сидоренка до початку квітня 1919. Цим закінчуємо огляд цієї дипломатичної діяльності в формі нот Делегації УНРеспубліки в Парижі, бо початок квітня має цілком нову ситуацію в стосунках України і альянтів: тоді нагло альянти вицофали свої збройні сили з району Одеси. Цим також перервалися переговори Уряду УНРеспубліки з командуванням цих альянтських збройних сил в Одесі, які провадилися на протязі січня - квітня 1919 року. Цим переговорам буде присвячений у нас окремиї обширний огляд.

Для ближчої оцінки дипломатичної діяльності Делегації Української Народної Республіки в Парижі і для зрозуміння шкідливої постави Найвищої Ради, потрібно пригадати важливіші події від початку лютого по квітень 1919 року, тобто в часі, від коли почалися перші кроки цієї делегації в Парижі, аж до відступу альянтського десанту з території України.

БУРХЛИВА ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В ЄВРОПІ НА ПОЧАТКУ 1919 РОКУ

СВІТОВА ПРЕСА І ПОДІЇ НА СХОДІ ЄВРОПИ

Світова преса, від другої половини січня аж по квітень 1919 року, приносила щоденно важливі вістки, які мали велике значення для оцінки ситуації в Україні.

Советські і советофільські кола поширили 21 січня 1919 р. в телеграмі з Лондону вістку, яка мала приспати чуйність Заходу на те, що реально діялося на українським овиді. Ця вістка була така:

«До Москви прибула делегація Української Директорії в справі уложення відповідних економічних стосунків і в справі виміни товарів між Україною і Російською Советською Республікою. а також у справі полагождення питання повороту російських полонених до Росії з Німеччини через Україну.»⁽¹⁾

В той спосіб перекручено мету прибуття місії Директорії УНРеспубліки під головуванням Мазуренка до Москви. Місія мала виключно переговорювати про припинення воєнних дій Советської Росії проти України, а щойно потім про дальші постанови миру між Україною і Советською Росією на передумові визнання повної суверенности УНРеспубліки та невстрявання Советської Росії в її внутрішні справи. Поширена по світі телеграма з Лондону мала викликати враження, що стосунки між Директорією УНР і Советською Росією є цілком приязні.

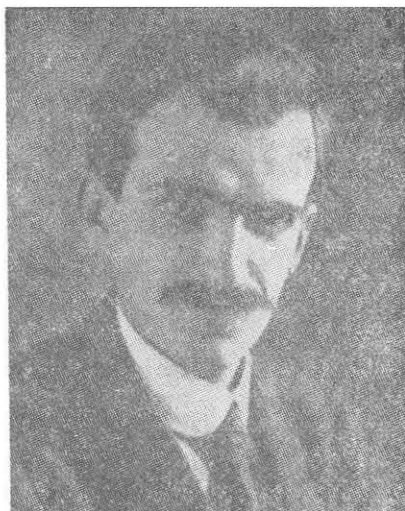
Білі московські кола встигли в тім часі запрягти до протиукраїнської пропаганди ще провід англійської Церкви в Великій Британії. Це державна і політично впливова Церква. Отож, преса в січні 1919 р. принесла таку вістку: Голова англійської Церкви, архієпископ Кентербери і Йорку, доручив всьому своєму духовенству і вірним в неділю, 23 січня, «молитися за Російську Православну Церкву», подаючи при тому готовий текст загальної молитви. Історично це вперше така «молитовна єдність» англійської, протестантської Церкви за іншу, не-протестантську, а за православну Церкву. До того рішення наклонив голову англійської Церкви архієпископ Платон, колишній єпископ в Америці, а в тім часі архієпископ в Одесі. Він був вислав англійському архієпископові таку телеграму:

«Щиро благаю Вашу Святість в справі оборони Російської Православної Церкви. Революційний уряд поводитьсь з нею так жорстоко, що переслідування християн у перших трьох сторіччях бліднуть перед цим. Замучено і розстріляно багато архієпископів і сотні священиків. Ограблено і збезчещено церкви. Дня 18 грудня арештовано без причини київського митрополита Антонія. Всі мої заходи визволити того невинного мученика не доправили до нічого. Благаю Вашу Святість і Ваш Собор Єпископів вирятувати митрополита з рук його гнобителів, а нашу Церкву від страшної муки, яку тепер вона переносить.»⁽²⁾

Загальна молитва в усіх святинях в один недільний день у цілій Британії у такій справі була яскравим протиукраїнським політичним актом. Молитва не могла відбутися без відповідної проповіді в цій справі. Читано в церквах напевно текст телеграми одеського архієпископа Платона, написаний у явній злій вірі. Платон навмисно не подав виразно, що розстрілювання «багатьох архієпископів і сотень священиків» було ділом Совнаркому Росії, чи пак його помічного органу — Чека. Він так зручно зрадагував телеграму, що читає

мусів думати, що тим «революційним урядом», який розстрілює архієпископів і сотні священників, є Уряд Української Народної Республіки, бо конкретно тільки говорить про арештування митрополита Антонія в Києві 18 грудня, після вступу Директорії УНР в Київ у

Олександр Шулгин

1918 р. Платон також не подає, що Антонія арештовано за його державну зраду проти Української Держави, а не за якусь релігійну діяльність. Платон мовчить про те, що Антоній був провідником усього чорносотенного погромницького московського руху в Україні. Платон титулує протестантського єпископа незвичним титулом в устах православного єрарха в стосунку до протестанта: «Його Святістю!» Все те чинив Платон, як знаряддя білих московських представників Денікіна в Одесі.⁴³⁾

ЗАМАХ НА ЖИТТЯ КЛЕМАНСА

Дня 10 лютого 1919 вчинив анархіст Котен⁴⁴⁾ революверовий замах на французького прем'єра Жоржа

Клеманса. Замаховець стрілив до Клеманса в хвилині, коли він виходив з автомобілю перед будинком міністерства, де мала за пару хвилин відбутися нарада між ним і представником Американської Делегації, полковником Гавсом, та британським міністром зовнішніх справ, Балфуром. Куля поцілила Клеманса в праве рамя, близько плечей, і рана була досить небезпечна. Клемансо був головою французького уряду, з яким Україна тоді мусіла якось налагодити стосунки. Це було конечно з огляду на те, що саме Французи були командувачами збройного десанту альянтів на українське побережжя Чорного Моря. Того, ні Сидоренко, ні ніхто з Уряду УНРеспубліки не знав, що Україна в силу секретного договору між Францією і Британією входила в сферу французьких інтересів, отже Франція мала від Британії «карт блянш» у своїй політиці щодо України. Крім цього, Клемансо був Президентом Мирової Конференції. Обидва факти мали вагу для України і Сидоренко повинен був використати злочинний замах проти Клеманса для того, щоб окремою нотою зложити кондоленцію для Клеманса, як Президента Мирової Конференції і як прем'єра Франції, з відповідним розділом, який вказував би на атмосферу, що її витворюють большевики в світі і яка помагає злочинним елементам до їх замахів. Чи Сидоренко таку ноту вислав, того не знаємо, в кожному разі він не подає її в своїй збірці нот. Замаховець Котен був зловлений і в слідстві заявив, що він свідомо бажав убити Клеманса тому, що, мовляв, Клемансо є воєнним палієм і далі готує нову війну. Його близька афіліяція з большевизмом була очевидна не тільки в поставі до Клеманса, але й у факті, що в тім часі анархісти тісно співпрацювали з большевицькою владою.⁴⁵⁾ Цю співпрацю всіх напрямків анархізму з большевиками видно особливо виразно в Україні при кінці 1918 і на початку 1919 років.⁴⁶⁾

НЕСПОКІЙ У НІМЕЧЧИНІ

Від кінця 1918 року Совнарком Росії виразно змагав до того, щоб підмінувати німецьку демократичну республіку і викликати в Німеччині большевицьку революцію. Для ведення тієї важливої акції визначено самі найздібніші большевицькі голови, якими були Йоффе, Радек, Бухарін. Вони мали виступати в ролі дипломатичної місії і під плащем дипломатичної незайманості провадити свою підривну роботу. Німецький демократичний уряд, яким тоді проводили соціал-демократи (Фрідріх Еберт, президент, Шайдеман, прем'єр, Носке і інші), не влустив тієї групи большевиків, а тільки Радека і то без дипломатичного імунітету. Радек скоро знайшов спільну мову з німецькими комуністами, які мали свою організацію під назвою Робітничий Союз «Спартак». Проводили спартаківцями Карл Лібкнехт і імігрантка з Польщі, Роза Люксембург. В умовах безробіття після війни пропаганда спартаківців знаходила собі adeptів, які фанатично вірили в ідеал комунізму, репрезентованого Советською Росією, та в єдиноспасенність советської форми влади. Вже в січні 1919 р. спартаківці пробували перевести пуч у самій столиці Німеччини, Берліні. Однак партія соціал-демократів (так звана «більшостева партія»), яка мала в руках уряд, не угнулася перед демагогією спартаківців і партії «незалежних соціал-демократів» (подібних до українських «незалежників») і рішуче виступила проти всяких спроб пучів, револьт і бунту. Револьту спартаківців у січні здушено криваво і самих її провідників, Карла Лібкнехта і Розу Люксембург, арештовано.⁴⁷⁾

Але пучі, тобто плянові бунти для несподіваного насильного захоплення влади, в різних провінційних центрах Німеччини, не вгавали далі. Вони множилися протягом січня та лютого 1919 р. і була цілком серйозна загроза, що німецьке населення в півголоднім стані і без праці стане байдужим для оборони нового демо-

кратичного ладу проти замахів спартаківців і їхніх прихильників.⁴⁸⁾ В березні почалася спартаківсько-комуністична революція в Баварії, яка тривала там досить довго і була готова подати свою руку комуністичній революції в Угорщині. Небезпека получения сил Советської Росії з комуністичними револьтами в Угорщині і в Німеччині ставила виразне питання: чи незабаром ціла Німеччина не опиниться в руках комуністичних советів?

Вся та ситуація у міжнароднім світі цілком не знайшла відгону в зовнішніх виступах Сидоренка. Нема від нього, ні відповідних меморіалів про большевицьку загрозу для Європи, ні про ролі України для відвернення цієї небезпеки.

УКРАЇНЬСЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ В ПАРИЖІ В КВІТНІ 1919 РОКУ

В квітні остаточно була складена ціла делегація, бо приїхали нарешті всі члени і співробітники. Її остаточний склад був такий:

Голова — Григорій Сидоренко, інженер, колишній міністер шляхів УНРеспубліки.

Члени делегації:

Дмитро Ісаевич, колишній член УЦРади, журналіст.

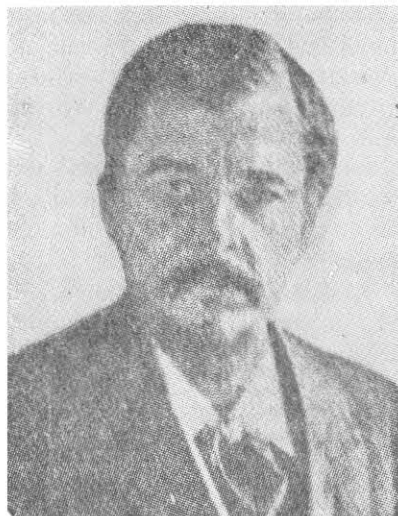
Д-р Борис Матюшенко, експерт для санітарних справ.

Д-р Артем Галіп, буковинський діяч, віцеміністер зовнішніх справ УНР. Він довго був в Одесі для переговорів з французько-альянтським командуванням. До Парижу йому вдалося приїхати найпізніше, бо аж в червні 1919 р.

Проф. Олександр Шульгин, колишній міністер зовнішніх справ.

Арнольд Марголін, колишній член Генерального Суду УНР і кол. віцеміністер зовнішніх справ у першій Уряді за Директорії. До Парижу він приїхав аж 17 квітня 1919 р.⁴⁹⁾

Сергій Шелухин

Макар Кушнір, журналіст, член Президії Українського Національного Союзу, один із справді плодovitих публіцистів.

Д-р Сергій Зархій, лікар, член жидівської територіальної партії, до якої колись належав Арнольд Марголін, заки перейшов до українських соціалістів федералістів; він був репрезентантом для жидівських справ у делегації.²⁰⁾

Антін Петрушевич, який приїхав разом з Сидоренком ще при кінці січня до Парижу. Він був співробітником Сидоренка в справах Західної України.

Заступником голови делегації був призначений на основі умови між Урядом УНРеспубліки і Державним Секретаріатом Західної Области УНРеспубліки, державний секретар зовнішніх справ д-р Василь Панейко. Він приїхав до Парижу щойно в половині березня 1919 року.²¹⁾

Генеральним секретарем делегації був молодий журналіст із Західної України, Петро Дідушок. Він

належав до придніпрянської соціал-демократичної партії.²²⁾

Пізніше, коли Дідушок залишився в Швейцарії внаслідок перешкод у справі поворотної французької візи, секретарські справи делегації виконували далі Михайло Рудницький і Антін Петрушевич.

Ще були радниками делегації проф. Степан Томашівський від Зах. Области УНРеспубліки і від Уряду УНРеспубліки Сергій Шелухин та Сергій Тимошенко. Для військових справ радником був полк. Володимир Колосовський.

Петро Дідушок

У складі делегації був ще молодий історик Федір Савченко. Він провадив пресове бюро делегації.

З делегацією співпрацювали допоміжно представники Українців із США і Канади: Іван Петрушевич і Осип

Магас, були делегатами українських організацій у Канаді; Д-р Кирило Білик, який був висланий Українським Народним Комітетом у ЗДА.

Дорадником делегації був також кол. сенатор ЗДА Джемс Гаміль, очевидно, внаслідок прохання згаданого комітету із ЗДА.⁵³⁾

В делегації працювали від квітня ще такі члени: Микола Левицький (колишній посол у Царгороді); Олександр Севрюк, колишній член української делегації на мирових переговорах у Бересті.⁵⁴⁾

О. Кульчицький

Уряд Західної Области УНРеспубліки без сумніву занедбав у значній мірі ту політичну арену, якою були Париж і Мирові Конференція в тім часі. Щоправда, Президент Д-р Євген Петрушевич залишився був довший час у Відні, бо аж до кінця грудня 1918 року, щоб звітля провадити оборонну дипломатичну акцію серед держав антанті і нейтральних. В тім часі він розіслав кілька дипломатичних нот. Проте, після його повороту до осідку Уряду ЗУНРеспубліки в Станиславові, ця дипломатична акція в країнах антанті урвалася. Вислано дипломатичні місії зараз після того лише до Австрії, Угорщини і Чехо-Словаччини, а найважливіший центр світової політики, Париж, залишено без

дипломатичного представництва. Тим то в цій кузні протиукраїнської політики, якою був тоді Париж, не було оборони для Західної України перед дуже сильною дипломатичною акцією польських імперіялістів. Щойно в березні, тобто цілком пізно, вислав Державний Секретаріят ЗУНР свого офіційного представника, Д-ра Василя Панейка.⁵⁵⁾ В Берліні від грудня провадив дипломатичну місію д-р Роман Смаль-Стоцький.

Трудно припустити, що Державний Секретаріят ЗУНР аж так не доцінював важливості дипломатичної оборонної акції на Мировій Конференції в Парижі. Голоси рішальних чинників Уряду ЗУНР і статті офіціозу «Республіки» вказують на те, що власне урядові кола увесь час навіть переоцінювали вплив антанті на вислід українсько-польських стосунків. Отож, коли

Антін Петрушевич

так пізно вислано державного секретаря зовнішніх справ до Парижу, то причина того факту мусить лежати деінде, а не в недоцінюванні значення антанті і Мирової Конференції. Тією причиною мусів бути факт висадки антантських військ в Одесі ще в грудні 1918 року і розпочаті контакти, а потім регулярні переговори Директорії УНР з командуванням цього десанту в справі наладнання політичних стосунків між Україною і антантою взагалі і Францією зокрема. Як побачимо

далі, то Директорія була переконана, що, властиво, всі політичні повноваження для наладження стосунків між Україною і антантою має це командування і тому вона також довгий час всі свої дипломатичні заходи була сконцентрувала на переговори з командуванням антантських військ в Одесі. Цей помилковий погляд уділювався напевно також Державному Секретаріатові ЗУНР і то тим більше, що від 1-го грудня він мав тісні взаємини з Директорією.

ЧАСТИНА ДРУГА

АНТАНТСЬКИЙ ДЕСАНТ НА ПОБЕРЕЖЖІ ЧОРНОГО МОРЯ УТРУДНЮЄ ОБОРОНУ УКРАЇНИ

ПОВНА НЕГАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ АНТАНТСЬКИМ КОМАНДУВАННЯМ

АНТАНТСЬКИЙ ДЕСАНТ У ФОРМІ ВОРОЖОЇ ІНВАЗІЇ В УКРАЇНУ

Цілком несподівано для командира Військ УНР в одеській окрузі, Д-ра Й. М. Луценка, вранці 18 грудня 1918 року приплила до одеського порту значна фльота воєнних кораблів під французькими і британськими прапорами. Після попереджуючих стрілів із корабельних гармат почало на берег виходити військо. Одночасно з цим, якби на одну команду, явилися в порті численні озброєні відділи в одностроях «Добровольчої Армії» Денікіна. Вони зразу зформували боєву лінію і розпочали похід на місто. За ними сунула лінія антантських військ.⁵⁸⁾

Десантом був заскочений не тільки командир Військ УНР в Одесі, але й Штаб Головного Отамана і ціла Директорія УНР. Сам Д-р Луценко вирішив, що Військо УНР під його командуванням в Одесі не повинно ставити збройного опору самому антантському десантові, а тільки збройно протівитися обсаді міста відділами ген. Денікіна. За часів гетьманського режиму могли московські офіцери і взагалі невідомі організуватися вільно, але офіційно без зброї. Неофіційно вони мали також зброю, яку діставали відповідними заходами від австрійських або німецьких частин. Їхній провід в Одесі, очевидно, стояв у зв'язку з французь-

кими представниками в Яссах і від них мусів напевно знати докладну дату і годину припливу антантського десанту в одеський порт. Тим то денікінці приготувалися до того десанту таємною мобілізацією і виступили відразу в кооперації з десантом. Напевно мусіло бути таємне порозуміння між антантським командуванням і денікінським проводом в Одесі, того змісту, що денікінці будуть передньою лінією для десанту та що їм антантське командування віддасть місто й округу для цивільної адміністрації. Луценко, вирішивши, що йому не треба аж ніяк попадати в збройний конфлікт з антантським десантом, дав на скору руку своєму заармованому війську наказ не вступати в бій з антантськими полками, а тільки з денікінцями. Тим то бій того дня в місті розвивався тільки там, де денікінці задалеко відійшли від антантської боевої лінії. Вони скоро зорієнтувалися в ситуації і тому йшли вперед тільки так, що вони творили передню лінію антантських військ, на які українські відділи не стріляли і це берегло також денікінців. Цією тактикою вони унеможлилювали Луценкові оборону міста. Тим то він дав наказ своїм відділам відступити з міста на периферію і замкнути місто облогою від суші, не пускаючи туди нікого й нічого. Луценко тим способом хотів не допустити до поширення влади денікінців поза місто. Спроби Луценка післати парламентарів до антантської команди на переговори, щоб в'ясувати положення, були безуспішні, бо їх стрілами не пускали денікінці.⁶⁷⁾

Десант антантських військ в Одесі переведено без повідомлення Директорії УНР і без порозуміння з нею. З погляду міжнародного права, це був ворожий акт командування цих антантських військ супроти Української Держави. Діялося це не з воєнної konieczности для несподіваної потреби в обороні кимсь нападених антантських військ, але згідно з давно укладеним операційним пляном. Цю воєнну операцію заплановано і переведено для виразних окупаційних цілей, при чому наперед узгіднено, що висаджені війська на окупованій

території будуть віддавати владу денікінцям. Так зроблено в Одесі, де цивільну адміністрацію віддано в руки денікінцям. Отож, дня 18 грудня 1918 року фактично командування антантського десанту в Одесі розпочало воєнну акцію проти Української Народньої Республіки.

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОНТАКТ З КОМАНДУВАННЯМ ДЕСАНТУ В ОДЕСІ

Безпосередньо перед початком десанту, бо 17 грудня, Голова Директорії Винниченко повідомив ген. Грекова, що Директорія його іменувала командиром усіх Військ УНР на Херсонщині, Катеринославщині і Таврії. Центром для нього мала бути Одеса.⁶⁸⁾

Проте, Грекову не вдалося заїхати до Одеси, бо в дорозі туди він мусів спинитися на станції Роздільна, перед Одесою, з огляду на те, що далі потяги не йшли з причини облоги міста українськими відділами. Греків тоді вирішив за кожену ціну знайти зв'язок з командуванням антантського десанту в Одесі, щоб в'ясувати його стосунок до України в майбутньому. Йому вдалося при допомозі сербських старшин, які їхали випадково в товаристві французького громадянина до Одеси, замовити свій приїзд до Одеси з метою побачитися з першим французьким бригадним командиром, генералом Боріюсом. Греків у товаристві сербських старшин і французького громадянина приїхав ввечері на головну залізничну станцію в Одесі, але тут виявилось, що всю розмову з командуванням Одеси підслухали денікінці і вони приготували на генерала Грекова засідку, щоб його вбити, як «зрадника Росії». Це їм не вдалося виключно тому, що в обороні Грекова виступили зі зброєю в руках сербські офіцери.⁶⁹⁾

Спроба побачитися з французьким генералом Боріюсом генералові Грекову не вдалася. На посередництво французького громадянина з потягу Грекова відповів Боріюс, що він у політичних справах не може прийняти Грекова на розмову. Мовляв, він є виключно вій-

ськовим командиром і в політику не мішається. Щойно вищий штаб, який незабаром приїде, може провадити політичні розмови. Так дня 20 грудня 1918 вернувся ген. Греків з Одеси з нічим. При тому лише завдяки сербським офіцерам, зокрема ж їхньому полковникові Марінковичеві, міг Греків видертися при дальшій допомозі чотирьох французьких офіцерів, які перебрали його в французький плащ і шолом; якби не інтервенція Марінковича і допомога внаслідок тієї інтервенції з боку чотирьох французьких офіцерів, яких він привів, то Грекова були б денікінці тоді вбили на станції в Одесі.⁶⁰⁾

Із тієї пригоди виніс Греків ту користь, що він прийшов до переконання, що тільки сильною військовою організацією на відтинку Одеси і інших портів України можна примусити Французів до серйозної розмови з Урядом УНР про налагодження поважних і приязних стосунків з Україною. Тим то Греків зразу приступив до такої організації, нелегкої в революційних часах і при тому в обличчі підривної московської акції, з боку червоних і білих неділимців. Його початкові успіхи в організації були значні, бо йому вдалося підчинити регулярній армії також різних потенціальних бунтівників, як отаман Григоріїв.⁶¹⁾

Ця акція ген. Грекова мала той наслідок, що, ні антантські, ні денікінські частини не пробували посуватися вперед проти лінії українського осадного фронту довкола Одеси. Мовчазною згодою навіть налагодився залізничний зв'язок між Києвом і Одесою, бо на станції Роздільна українські війська перепускали потяги до Одеси і з Одеси, а те саме робили Французи на своїй лінії фронту. При кінці грудня 1918, як свідчить Греків, Директорія в особі свого Голови, пробувала нав'язати політичні переговори з французькими політичними колами в Одесі за посередництвом якогось Серкаля, що подавав себе за колишнього члена французької місії в Петрограді. Його здибав Греків в Роздільній, у потязі з Києва. Він тоді їхав до Одеси з до-

ручення Директорії, щоб там нав'язати контакт Директорії з французьким консулом Енном.⁶²⁾ Серкаль оповідав Грекову, що нібито французький прем'єр Клемансо неохоче дає політичні повноваження для офіцерів і воли політичні завдання класти на цивільних урядовців. Таким, мовляв, представником французького уряду в Одесі, є консул Енно, який має відповідні політичні повноваження від французького уряду. Далі Серкаль інформував, що нібито він особисто знає Енна і тому може добре послужити за посередника. Десь тепер має прибути до Одеси головний командир антантського десанту, генерал д'Анзельм, але не він має полагоджувати політичні проблеми, а Енно. Вкінці Серкаль заявив, що в Києві за його посередництвом ведуться переговори між Директорією і Енном, який тепер вагається, чи всю політичну карту Франції на території України ставити на Українську Державу, чи на Денікіна. Вся ця розмова провадилася в сальоновім вагоні, який дала влада Директорії УНР Серкалеві і грецькому консулові Васіліядесові, в присутності якого Серкаль провадив дискусію з ген. Грековом.⁶³⁾

Оповідання Серкаля, поминаючи питання, чи він дійсно був колись членом французької дипломатичної місії, чи може був звичайним аферистом, у всякім разі стверджувало факт, що Директорія при кінці грудня 1918 р. прагнула нав'язати переговори з французькими чинниками в Одесі. На це вказував факт, що Серкалеві дано почесний вагон разом із грецьким консулом. Зрештою, був неспірний факт, що Директорія мовчки погодилася на десант в Одесі, бо не піднесла негайного протесту проти нього, не кажучи вже про те, що мовчки погодилася на спокій на фронтовій лінії між одеським десантом і українськими військами. Що більше, утримувався нормальний залізничний зв'язок з Одесою з Києва. Все те було б у порядку, якщо б Директорія зразу ж була після десанту наказала своєму зовнішньому апаратові нав'язати офіційні переговори в справі стосунку з Францією і на одеському ґрунті без-

посередньо і зокрема з самим французьким урядом у Парижі. Тимчасом до кінця грудня 1918 р. не зроблено, ні одного, ні другого, а пробувано якимись побічними заходами лагодити таку важливу справу, яку могли вирішити зразу тільки рішучі кроки цілком офіційного способу. Виринає питання: Чому Директорія так довго отягалася вступити в офіційні переговори з антантськими чинниками в Одесі і зокрема з французьким урядом у Парижі?

Найправдоподібніша причина цього отягання Директорії УНР з офіційними стосунками до антанти і Франції була, мабуть, безоглядна і дуже сильна пропаганда всіх чинників московської, української і жидівської «революційної демократії» в Україні та большевиків у Советській Росії. Їхні заяви, резолюції, статті в пресі і інформації біжучого порядку характеризували антанту взагалі, а Францію зокрема «світовою реакцією», з якою «революційні демократи» не сміють мати ніякого приятного стосунку. Очевидна річ, що також большевики у Росії і їхні агентури в Україні кричали те саме. Цей настрої уділявся також українським соціалістичним партіям, які тоді мали рішальний голос у колах Директорії. Це видно з тодішніх документів поза всяким сумнівом.⁶⁵) До цих настроїв проти антанти причинялася також атмосфера антантських дипломатів у Яссах і військового командування в Одесі, які стояли під впливом московських неділимців, і публічними заявами підтримували їхню справу в терені.

Проте, сама Директорія мала тоді переконання, що таки треба ладнати стосунок з антантою і Французами в приятнім сенсі. Це видно з факту, що Директорія нав'язувала все таки стосунок, хоч і неофіційними, нажаль, невдалими шляхами. Ясна річ, що в тій ситуації, коли велася така сильна пропаганда проти антанти в Україні, Директорія рахувалася з витвореною публічною опінією і тому старалася покищо полагодити вступні заходи перед антантою неофіційним способом. Такий задум сам собою міг би був навіть допровадити

до поставленої мети, якщо б такі заходи могли утриматися дійсно в тайні. Тим часом все, що робилося в колах Директорії, через довгі язика учасних осіб, зокрема ж довірених урядовців, негайно ставало відоме усяким ворогам української справи, які роздували і перекручували ці заходи до фантастичних розмірів.⁶⁶)

Такі ніби секретні і посередні шляхи нав'язання стосунків, не могли скоро дати бажаного успіху. А тимчасом події на фронті московсько-большевицької агресії проти України з кожним днем натискали в напрямку полагодження питання іншого фронту: одеського десанту антанти. Вже дня 3 січня московська інвазійна армія здобула Харків і почала свій похід у напрямку Полтави і Дніпра. Тим то треба було вже спішно лагодити справу з антантою в аспекті, не так якогось офіційного перемир'я, як фактичної допомоги для Української Народної Республіки в її оборонній війні проти московської большевицької інвазії.⁶⁷)

Тим то зараз, після отримання вістки про упадок Харкова в руки ворожої інвазії, Директорія постановила прискіпити свої заходи в справі нав'язання вже більш бесередніх переговорів з антантськими чинниками в Одесі. Голова Директорії, Винниченко, закликав телефоном ген. Грекова з фронту до Києва. Він телефонічно пояснив Грекову, що він є конечний у кабінеті міністрів, як міністр військових справ, замість ген. Осецького, і тому він повинен обов'язково прибути до Києва, щоб перейняти ці обов'язки. При тому Винниченко висловив думку, що справи стосунку з антантою будуть незабаром цілком приятно наладнані і тому його присутність на тім фронті непотрібна. Ця директива Директорії була дана дня 5 січня 1919. Пару днів забрало Грекову передання справ своєму наслідникові на фронті і він прибув до Києва десь коло 8 січня. Не встиг він перебрати справ свого міністерства, а вже 10 січня його покликав Голова Директорії Винниченко і передав йому цілком не військову, а дипломатичну місію: поїхати до Одеси на переговори з антантськими

чинниками. З того видно цілком певно, що саме покликання Грекова до кабінету міністрів мало тільки за ціль, щоб надати йому політичний характер і потім негайно вислати його в політичній місії.⁷⁹⁾

Винниченко поінформував ген. Грекова про те, що оце він отримав вістку від французького консула Енна, що з Царгороду приїжджає до Одеси головний командир антантських військ в Одесі, ген. д'Анзельм. Енно, мовляв, каже, щоб випередити денікінців в безпосередніх зв'язках з цим командиром і тому радить негайно вислати якогось високого військовика від Директорії для переговорів з д'Анзельмом. При тому Енно обіцяв допомогти в нав'язанні цих стосунків із д'Анзельмом. При цій розмові Винниченка з Грековом був присутній також прем'єр Чехівський, що одночасно мав пост міністра зовнішніх справ. Чехівський поінформував Грекова, що одночасно з ним поїде віцеміністер зовнішніх справ Д-р Артем Галіп, який за посередництва Енна підготує повне політичне порозуміння між Україною і Францією. Завданням Грекова було добитися від Французів допомоги військово-технічними матеріалами і вивезенням для війська УНР. Винниченко клав натиск на те, щоб Греків добився від Французів допомоги в доставі таких збройних засобів, яких не мають московські більшовики, а саме танків і «осліплюючих апаратів». Обидва представники влади УНР, Винниченко і Чехівський, були переконані, що такі апарати з «фіолетними проміннями» справді є вже в розпорядженні Французів.⁸⁰⁾

З політичного становища важливо підкреслити такі факти, які мають значення в зв'язку з цією постановою Винниченка і Чехівського вислати офіційну делегацію до Одеси в особах Грекова і Галіпа: Насамперед тоді вже була наявна неможливість добитися від Москви припинення військової інвазії і виведення інвазійних військ з території України. Всі ноти Директорії в цій справі, які вона посилала від кінця грудня до Совнаркому Росії, зустрічали цинічну поставу Совнаркому. Цей факт зміцнював у Директорії і зокрема у Винниченка рішен-

ня шукати приязних стосунків з антантою і добитися від неї допомоги в оборонній війні проти Советської Росії. Другим фактом, який впливав на Винниченка в тім напрямі, був приїзд деяких делегатів на з'їзд УСДРП у Києві, який мав початися 10 січня. На кілька днів перед з'їздом приїхала група делегатів з Катеринослава, тобто із гарячого фронту боротьби проти московських більшовиків і їхніх спільників, анархістів під проводом Нестора Махна; ця група делегатів під проводом Ісаака Мазепи в особистих розмовах з Винниченком зміцнила в нім духовий опір проти впливів, які діяли на нього в приязнім напрямку для системи «диктатури пролетаріату».⁸¹⁾

В зв'язку з попередніми фактами Винниченко і ціла Директорія разом з Радою Народних Міністрів оповістили дня 9 січня свою ноту до Москви, в якій рішуче і в ультимативній формі вимагали негайного припинення військової інвазії в Україну, заявляючи, що в противнім випадку буде формально стверджений воєнний стан між Україною і Советською Росією.⁸²⁾

Обидва делегати Уряду УНР, Греків і Галіп, виїхали ще 10 січня ввечері до Одеси і прибули туди 11 січня. Галіп переговорював від наступного дня з Енном, а від 12 січня переговорював з ним також Греків. У своїх спогадах Греків характеризує цю молоду людину (років 33 до 35), як крайньо нервову. Енно був одружений із жінкою московської національності.

ПЕРША УКРАЇНЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ З ФРАНЦУЗАМИ

Дня 14 січня прибув до Одеси генерал д'Анзельм. Як свідчить Греків, то в тім часі Енно, очевидно, сильно змінив свою попередню неприязну для Директорії і самостійної української державності поставу, бо в міру своїх можливостей помагав обидвом делегатам Уряду УНР не лише правдивими інформаціями про різні рішальні особи в штабі антантської висадки, але також помагав їм у зустрічі з ними. Проте, з приїздом д'Анзельма і його шефа штабу, полковника Фрайденберга,

скінчилася вся дотеперішня роля, яку грав консул Енно, бо всю військову і політичну справу тепер в Одесі репрезентували д'Анзельм і Фрайденберг.⁷¹) Взагалі пізніше виявилось, що роля, яку грав раніше Енно, була сильно перебільшена, бо він не мав ніяких уповноважень від свого уряду і все вів з власної ініціативи.⁷²)

Проте, Енно все таки мав вплив у французьких колах в Одесі, бо за його посередництвом генерал д'Анзельм прийняв негайно після свого приїзду Грекова в присутності цілого свого штабу дня 14 січня 1919 року. В розмові з Грековом брали участь: командуючий десантом генерал д'Анзельм, його шеф булави (штабу) полковник Анрі Фрайденберг і його помічник поручник Лянжерон, а також генерал Боріюс. Крім того були присутні ще декілька офіцерів із булави. Ген. д'Анзельм був уже старшого віку і при тім дуже слабовитого вигляду. Інші виглядали здорово. Фрайденберг був явно нервовий, бо одна половина його обличчя часто дрижала. Він був у віці між 45 до 50 років. Всі його рухи були нервові.⁷³) Лянжерон був ще у молодім віці (біля 35 років) і робив враження дуже енергійного старшини. Д'Анзельм, з огляду на своє здоров'я, мало цікавився і справами командування і справами політики. Все це полагав його шеф булави Фрайденберг.⁷⁴)

Ця перша зустріч між делегатом Уряду УНР і французьким командуванням антантського десанту в Одесі є знаменна, а при тому вагітна в наслідки. Тим то над учасними особами цієї зустрічі і над ходом розмови треба нам спинитися ближче. Засідання відкрив ген. д'Анзельм, представивши в чемній формі ген. Грекова всім прийвним, а прийвних йому. Хід засідання помічні офіцери протоколували. Потім д'Анзельм пояснив мету прибуття антантського десанту до Одеси. Слабим, тихим голосом він заявив ось що:

Маршал Франше д'Еспере є призначений головним командиром усіх збройних сил антант на Сході. Він має разом зі своїм штабом осідок у Царгороді. Цей маршал призначив д'Анзельма головним командиром

тих сил, що висаджені і ще мають бути висаджені на побережжі Чорного Моря. Метою цієї акції є визволити російську імперію від большевиків і передати її законному російському урядові. Звідки мала б взятися ця законна влада Росії і як вона мала б виглядати, про це д'Анзельм нічого не сказав. Маючи на увазі факт, що в Одесі віддано цивільну владу денікіням, можна бути певним, що він мав на увазі програму білого московського руху з відновленням неподільної російської імперії. Взагалі д'Анзельм не згадував у своїй промові ні словом України. Він тільки підкреслив, що він є призначений командиром не тільки від самої Франції, але і від усіх альянтських країн для цього «району Південної Росії». Незабаром до Одеси приїде ще одна грецька дивізія, яка підлягатиме його командуванню. Його заступником є ген. Боріюс, а шефом штабу полк. Фрайденберг, який має всі повноваження до виконання головних директив і його треба слухати так, як самого головного командира.

З усієї промови ген. д'Анзельма ген. Греків відразу бачив, що д'Анзельм цілком не знає справ Східної Європи і зокрема того, що за два роки змінилося на території колишньої російської імперії. Особливо яскраво було видно це незнання французького військового командира тоді, коли зараз, після скінчення своєї заяви, він поставив до ген. Грекова питання, чи він репрезентує в Одесі ген. Денікіна. Заки ген. Греків встиг відповісти на це дивне в устах французького генерала питання, підвівся заступник цього французького командира, ген. Боріюс, і пояснив своєму старшому, що ген. Греків не репрезентує Денікіна, але Уряд України. Він поінформував також д'Анзельма про першу спробу поїздки ген. Грекова в Одесу і про допомогу, яку він наказав йому дати, щоб видістатися з Одеси назад. Проте, також Боріюс признався далі в своїй промові, що він ближче не знає, що таке Уряд України, чим він різниться від уряду, який репрезентує Денікін, чи навіть советський російський уряд у Москві. Він також

сказав, що не знає, чи в Україні є якийсь інший нарід ніж «російський».⁷⁹⁾

Після тієї поуки, яку дав ген. д'Анзельмові ген. Боріус, забрав слово полк. Фрайденберг і від себе інформував свого командира приблизно так: Він знає, що Україною називає себе південна частина російської імперії, але він ніколи не чув, щоб ця частина імперії була колинебудь самостійною державою. Нарід України зформувався революційним шляхом шойно після упадку царської влади. До Москви ставиться теперішній уряд України ворожо, але й сам цей уряд не дуже далекий від большевизму. У всякому разі Уряд України є ворогом оздоровлення і відновлення Росії. До поразки Німеччини Уряд України був по її боці і помагав їй усім, чим міг.

Так були поінформовані про Україну ті високі командири, які від альянтського штабу в Парижі і від альянтського державного проводу мали завдання переводити допомогу для боротьби проти большевизму на цім важливім відтинку Східної Європи, в Україні. Д'Анзельм — хворий і тому мало зацікавлений своїми обов'язками. Боріус нічого не знає про Україну взагалі. Фрайденберг — трохи знає, але в цілком перекрученій формі, бо такі були подані йому інформації, ще заки він з'явився в Одесі. Нема сумніву, що він був всебічно «оброблений» неділимською московською пропагандою і на Україну глядів здебільша, як на ворога альянтів і зокрема Франції. Сам він також людина хвора, на свої нерви. Тут в присутності свого командира д'Анзельма він ще тримав свої нерви в руках, але де він був сам, він пускав їх цілком невідповідально. Про це буде мова ще пізніше. Річ ясна, що факт оброблення не оправдує Фрайденберга від вини за те, що він накоїв своїм незнанням справ і нетактом на шкоду не тільки Україні, але й цілому світові. Приймаючи на себе обов'язки політичного референта в штабі альянтського десанту, він мав службовий, а не лише моральний обов'язок знайти відповідну літературу і

людей з усіх таборів у цій частині Європи, щоб переконатися, як виглядають справи на терені його акції.

Після самоінформування на конференції в головного альянтського командира в Одесі всіх французьких військових достойників, предсідник конференції попросив ген. Грекова, щоб він тепер докладніше з'ясував, кого він тут репрезентує і з якими намірами він прийшов до розмов з представниками альянтського десанту. Все те відбувалося в дуже чемнім, але сухім урядовім тоні. Греків за згодою предсідника насамперед дав довший виклад історії України та етнографічних відносин у колишній російській імперії. Цього вступу слухав д'Анзельм з виглядом жертвенного втомлення, коли тимчасом цими інформаціями Фрайденберг був, очевидно, дуже зацікавлений і слухав їх уважно. Змалювавши яскравий образ боротьби Московії і пізнішої Росії проти української державности козацької доби, Греків зробив висновок, що Українці цілком натурально, після упадку царату, відновили свої державні права. Греків з особливою яскравістю підкреслив принципові різниці між системою влади большевизму в Росії і системою демократії в Україні. Вкінці Греків з'ясував ближче, що Денікін в ніякому разі не може репрезентувати інтересів України, бо він стоїть на позиції московської нації, при чому його монархістичні і реакційні принципи не дають йому належного відгомону серед ширших мас навіть московського народу.⁸⁰⁾

Після цих «академічних» інформацій з французького боку про незнання справ колишньої Росії і з українського боку про дійсний стан життя в цій частині європейського континенту, наступили запитання Фрайденберга до Грекова про теперішній склад начальної влади України і про напрямок її політики. Греків використав це питання, щоб підкреслити ще раз демократичний характер Уряду УНР на західній зразок і поінформував присутніх, що теперішній склад Українського Уряду є прикметний тим, що в нім є люди, які в

часі побуту Німців в Україні не були в тодішнім уряді, але й в опозиції до нього і до Німців.

Коли питання і відповіді були вичерпані, тоді д'Анзельм заявив, що він вважає цілу конференцію тільки за інформативну; він подякував Грекову за інформації.

Маршал

Фердінан Фох

Д'Анзельм признав, що ці інформації є важливі і він їх передасть своєму зверхникові, маршалові Франше д'Еспере, щоб там вирішено про дальший напрям політики. До того часу, говорив він, не можна нічого конкретного передати Українському Урядові, бо на це він не має ніяких повноважень.⁷⁷⁾

ФРАЙДЕНБЕРГ РОБИТЬ ПОСТУП У ПІЗНАННІ УКРАЇНИ

З ходу конференції французько-альянтського кандування з українським представництвом було вид-

но цілком виразно, що Французи прийшли до Одеси в переконанні, що вони мусять провадити реальну співпрацю в мілітарній і політичній діянці лише з неділимськими денікінцями. В основі це був також напрямок центрального французького уряду під проводом Клеманса і така була політична концепція маршала Фоша при кінці 1918 р. На Боріюса, а пізніше на д'Анзельма і Фрайденберга, мусила крім того зробити враження в користь денікінців їхня справність і сила, яку вони виявили в часі переводження десанту в Одесі. Денікінці зараз на початку десанту могли змобілізувати до 4,000 вояків у своїх боєвих рядах. Проте, реальні факти життя таки в самій Одесі і довкола неї примушували відповідального начальника альянтської булави, полковника Фрайденберга, рахуватися також з українською державною справою.

В самій Одесі, під час десанту, Французи сконстатували сильний опір існуючих там українських військових частин проти денікінців. Опісля ще більше мусів їх вдарити твердий факт, що Військо УНР перевело сильну облогу Одеси. Боріюс не бачив можливости посуватися вперед при допомозі денікінських відділів, щоб поширити область довкола Одеси і здобути постачання для свого війська на місці. Тим то Фрайденберг мусів зробити висновок, що треба ближче пізнати цю українську силу і знайти якусь нову концепцію, яка не суперечила б основному завданню десанту: побороти большевизм цілком, а принаймні замкнути його в санітарних кордонах, не пускаючи далі в Європу. Існуюча реальна сила Армії УНР мусила в цій концепції бути якось вжита, бо ж трудно було б розпочинати війну з місцевим народом України. Проте, трудність для Фрайденберга полягала в тому, що він мусів шукати погодження між привезеною з Парижу концепцією відбудови колишньої імперії і концепцією використання реальної української сили в боротьбі проти большевницької влади.

Всі ті моменти мусіли Фрайденберга спонукати до пильнішої застанови над тим, що властиво тепер представляє собою Україна і що в ній представляє Директорія і Уряд. Отож, він зараз після скінчення пленарної конференції з генералом Грековом попросив його ще залишитися з ним, щоб засягнути ближчих інформацій про те, що діється в Україні. Це було в інтересах українського делегата і він давав вичерпні відповіді на всі запитання Француза. Прийшлося давати Фрайденгові ще деякі вияснення з дореволюційної історії стосунків України з Московією, а при тому схарактеризувати всю природу українського революційного виступу проти Московії в 1917 році. Генерал Греків відповідав на обурені питання полковника Фрайденберга, який найбільше цікавився питанням, чому властиво Українці хочуть відділюватися від російської імперії, яка прецінь при своїй величині була б одною з наймогутніших великодержав і тому Українцям було б добре жити в такій імперії, а не в бідній під економічним оглядом відокремленій Україні. Греків старався якнайліпше з'ясувати національний момент України та її прагнення не бути використовуваною московським імперіялізмом. Проте, всі аргументи Грекова, як було видно, не дуже то переконували Фрайденберга, що прийшов до Одеси вже з готовим образом відносин, які мали б панувати на Сході Європи. Також було видно з питань щодо Берестейського Миру України з центральними державами, що Фрайденберг був тим фактом дуже невдоволений, однаково, як подібним миром Советської Росії з дня 3 березня 1918. Мовляв, Україна і більшовики зрадили антанту і помагали Німцям. Всі вияснювання Грекова щодо обставин, які примусили Україну підписати цей мир власне для своєї оборони проти воєнної агресії Советської Росії, не дуже то переконували цього альянтського представника. Проте, назагал Фрайденберг виявив у розмові послаблення своєї попередньої протиукраїнської позиції. Він у цій розмові тримався дуже чемно і навіть приязно. Розмова закін-

чилася домовленням, що Фрайденберг передумає справу; він запросив Грекова на другий день до штабу на остаточну розмову, коли він дасть йому відповідь свого командування.⁷⁸⁾

Як побачимо далі, це була взагалі ще найдостойніша розмова представника влади УНРеспубліки з французьким і одночасно альянтським представником в Одесі. Вже на другий день нова розмова була в цілком зміненім дусі. Видно, що Фрайденберг у міжчасі, ввечері і на другий день вранці, попав під новий сильний обстріл денікінської і чорносотенної пропаганди московських чинників, що були на місці в Одесі. Вони, видно, ще гірше очорнили українську державну справу ніж це було до тепер. Він заявив зимно, хоч ще чемно, що генерал д'Анзельм наказав передати Грекову, що розмова з ним мала характер чисто інформативний, а не урядовий. Це значить, що альянтське командування мало з ген. Грековом розмову лише як з приватною особою, а не як із представником влади Директорії УНРеспубліки. Фрайденберг далі сказав, що про майбутнє становище альянтського командування до влади Директорії вирішить маршал Франше д'Еспере, який у данім моменті знаходиться зі штабом у Царгороді. Як прийде від нього відповідь, то тоді командування в Одесі повідомить про це Київ у відповідний спосіб.

Це означало, що не тільки про реальну допомогу збройним вирядом для Української Армії покищо не могло бути мови, але навіть не могло покищо бути звичайної моральної підтримки з боку західніх альянтів для смертельної оборонної війни України проти агресії Советської Росії. Навіть більше, бо тепер Фрайденберг, уже за вечір і ранок, «оброблений» сильніше московськими денікінськими дипломатами в Одесі, виявив різку неприхильність для існуючої влади Української Народної Республіки. Він сказав тепер генералові Грекову, що він поінформований про те, що Голова Директорії, Володимир Винниченко, є або більшовиком, або що він стоїть близько до більшовизму. З таким

правлінням України, заявив Фрайденберг, французьке командування не може дійти до чогось позитивного*).

*) Обсерватори чужих урядів у Києві взагалі не розуміли соціальної проблематики, яка стояла перед владою Директорії УНР з огляду на тодішню, два роки триваючу, революційну атмосферу на Сході Європи, але спеціально не розуміли вимог, що випливали з боротьби України проти воєнної агресії Советської Росії. Ще менше вони розуміли тактику Голови Директорії В. Винниченка, яку він стосував до початку січня 1919 року. Цю тактику багато обсерваторів розуміло, як якийсь півбольшевизм. Коли Винниченко цю тактику змінив цілком в першій декаді січня 1919 року, то ці чужі обсерватори того не встигли спостерегти і в їхніх очах Винниченко далі залишався "півбольшевиком", або таки "українським большевиком". Цей погляд на Винниченка зміцнювала плянова пропаганда московських неділимців, які тим способом взагалі поборювали УНРеспубліку серед демократичних чинників Заходу.

Що чужі обсерватори, навіть неворожо, а приязно настроєні для УНРеспубліки, мали такий погляд на тактику Винниченка і прем'єра Чехівського, видно, наприклад, з тих інформацій, які шарже д'афер німецького демократичного уряду в Києві, граф Берхен, давав довірочно дипломатичному представникові ЗУНР у Берліні, д-рові Романові Смаль-Стоцькому. Берхен приїхав 19 січня до Берліну для світу своєму урядові і д-р Р. Смаль-Стоцький негайно зустрів його, щоб від чужого дипломата почути його погляди про те, що робиться в Києві. Погляд Берхена д-р Р. Смаль-Стоцький негайно подав другому українському дипломатові, послуві Миколі Василькові в обширнім листі.

Ось слова Берхена, подані в листі д-ра Р. Смаль-Стоцького з 20 січня 1919 року до Василька:

"В самій Директорії провідними особами є Винниченко і Петлюра, але між ними нема єдності щодо політичного шляху. Винниченко бачить єдиний рятуюнок для України перед московським большевизмом тільки в тому, що він бажас підняти деякий рід українського большевизму. Внаслідок того він виставив далекойдучу ліво-

СПРОБА ПЕРЕКОНАТИ ФРАЙДЕНБЕРГА НЕ ВДАЛАСЯ

Цей вислід дотеперішніх розмов із Фрайденбергом не знеохотив генерала Грекова. Він ще далі старався переконати французького мілітарного представни-

радикальну політичну і соціальну програму, яка назагал є найчистішим большевизмом.

"Для проведення в життя цієї програми встановлено тепер переважно соціал-демократичне міністерство, внаслідок чого майже всі помірковані українські партії станули в опозиції: соціалісти-федералісти на чолі з Ніковським і за ними з усією провідною інтелігенцією, демократи-хлібороби з Донцовом і самостійники. Речником поміркованого напрямку з виразним національним провідом є в Директорії, здається, Петлюра.

"Петлюру підтримують 10,000 Січових Стрільців і сотні Гуцулів, як також уся галицька інтелігенція. Здається, що Січові Стрільці на чолі з Коновальцем стараються позискати опозиційні і помірковані партії для думки про запровадження військової диктатури на чолі з Петлюрою. Цим способом вони сподіються відсунути всі соціальні питання на другий плян, а зате поставити на перше місце порядку для зміцнення держави, як такої. Але, Коновалець (і ті, що з ним погоджуються) є ослабі, щоб це перевести в життя. Також полки не є певні, за винятком Січових Стрільців. Отож, покищо узгіднено, що Петлюра повною парою реорганізує армію.

"Але, важко припускати, що ці помірковані і національні елементи можуть прийти до влади. Бо програма Винниченка має за собою широкі народні маси селян і робітників. Отож, тепер соціалізують, що тільки дасться соціалізувати. Добра (земельні) тепер ділять, промисл усіспільнюють, банки і "сейфи" зареєстровано. Всі, що щось посідають, втікають з міст до Одеси, Голобів і т. д.

"До цього критичного внутрішнього положення долучується ще подібне зовнішньо-політичне. На Заході є Польки, на Південнім Заході Румуни, в Одесі Денікін і антанта, на Доні Краснов, а на півночі большевики."

ка, щоб він ближче і ліпше пізнав людей, з яких складається Уряд Української Республіки. Тоді він буде сам наглядно знати, які це люди і чи його правильно поінформували інші особи про характер начальної влади УНРеспубліки. Греків запропонував Фрайденбергові, щоб він визначив свою розмову з присутнім в Одесі віцеміністром зовнішніх справ Української Народної Республіки, д-ром Артемом Галіпом.

Німецький дипломатичний представник у Києві мав досить докладні інформації про політичні справи всередині українського національного табору і в Директорії, а також про плани направи невідрадного стану. Про цей план у нас була мова в першій частині другого тому цієї праці. Проте, ці інформації німецького посла були, з природи речі, припізнені, бо від середини січня Винниченко сильно змінив свій попередній погляд на те, з ким далі йти — з антантою, чи шукати миру з Росією за ціну нереальної концепції нейтральності України в обличчі світового большевицького імперіялізму.

Важно нам буде подати з цього звіту німецького посла ще його погляд на те, чи і як Директорія думас вийти з критичного стану зовнішнього положення України. Отож, про це він говорив послові д-рові Романові Смаль-Стоцькому таке:

"Тимчасом Уряд Директорії не має ніякого ясного політичного плану. Замість позбутися армії Денікіна договором з антантою, який їй [антанті] прирікав би поборювання большевизму та пробувати спертися на Румунію або щось подібне, Директорія висилає постійно ультиматуми: большевикам, антанті, Румунії!"

З цікавих подробиць варто із звіту графа Берхена ще згадати, що до нього при від'їзді передав був прем'єр Чехівський прохання Уряду УНР залишити в Києві значнішу кількість німецьких добровольців-воjakів, що погодилися б разом з Військом УНР воювати проти інвазії Советської Росії. Це дуже характеричне для хитання Чехівського, який тоді постійно вагався між пацифізмом, і надіями на мир з Московією, надіями на допомогу антанти проти Московії і т. п. [Витяз з оригінальної копії листа до посла Василья в архіві посла д-ра Романа Смаль-Стоцького з 20 січня 1919 р.]

Однак, Фрайденберг рішуче відмовився зустрітися і розмовитися з українським віцеміністром зовнішніх справ. Він сказав, що без виразного рішення з Царгороду, він не може зустрічатися з офіційними членами Уряду УНРеспубліки.

Так покищо скінчилася місія генерала Грекова і д-ра Галіпа без ніякого успіху, якщо йдеться про їхню головну ціль: домовитися з альянтським командуванням про технічну і вирядну допомогу Армії Української Народної Республіки для успішної оборони перед походом Советської Росії на Захід. Все розбилося на впертім московфільстві штабу в Одесі. Становище Фрайденберга щодо відмови дальших розмов із д-ром Галіпом, щоб засягнути від нього ближчих інформацій з першої руки про працю Уряду УНР і про його дійсну політичну платформу, не може в нікого знайти ніякого оправдання. Адже кожний шеф штабу такої великої частини війська, яким був Фрайденберг в Одесі, мусів негайно шукати всяких зв'язків і всяких інформацій із першої руки, а не тільки з одного заінтересованого джерела, яким були московські чорносотенці. Щойно пізніше він і його генерали могли рішати, що далі робити, але відмовлятися від самого джерела інформацій від Уряду УНР було у французьких військових провідників, просто, шкідливим для тієї місії, яку вони заступали в Одесі.

Згадка Фрайденберга про те, що буцім то він має інформації, що Голова Директорії Української Народної Республіки, В. Винниченко, це ніби то большевик, або стоїть близько большевизму, вказує на його страшенне умове обмеження. Можливо, що він був добрим бовевим старшиною на фронті, але напевно він був нездалим шефом штабу. Шеф штабу це не тільки плянвик мілітарно-боевої акції, але часто він мусить вирішувати також складні суспільно-політичні питання у фронтовій і прифронтовій смузі. Тимчасом Фрайденберг своїм становищем щодо Винниченка показав, що він, просто, не вмів політично думати. Адже, якщо б

Винниченко був большевиком, чи близько стояв до большевизму, то не проголошував би стану війни проти агресії Советської Росії. Він займав би пасивне становище до большевизму так, як це тоді робили «боротьбисти», «незалежні-демократи», жидівські бундівці під проводом Мойсея Рафеса і їм подібні. Фрайденберг говорив про це в другій половині січня, а за пару днів ми маємо заяви названих груп на нарадах Трудового Конгресу України. З другого боку, якщо Винниченко був би близьким до большевизму, то московські большевики були б не нападали на Директорію, але тільки інфільтрували її владу своїми підривними впливами. По-третє, якщо большевики були б близькі до Винниченка, то він не звертався б до антанті за допомогою для себе проти московських большевиків. Все те мусів би був подумати Фрайденберг в часі, коли якісь московські неділимці давали йому таку інформацію про буцім то большевизм Винниченка. Тимчасом Фрайденберг повторяв цілком поважно ту інформацію, як правду. Мало того, він цілком не хотів вислухати віцеміністра зовнішніх справ Уряду Української Народної Республіки, щоб самому переконатися, яке є, властиво, політичне становище того уряду.

Всі ті наші міркування є на місці тоді, коли ми приймаємо, що Фрайденберг був, просто, обмеженим «військовим штурпаком». Проте, трудно в сто відсотках прийняти за певне, що він таким був. Французький военний штаб і разом із тим французький уряд не могли вислати на таке відповідальне становище якогось обмеженого касарняного штурпака. Фрайденберг мусів мати добру опінію в головнім французькім штабі і в уряді, як здатний штабовець, тобто також як евентуальний політик у прифронтовій смузі. В данім випадку зразу ж ішлося про більше військове з'єднання з кількох альянтських дивізій і военних кораблів, яке мало б бути зміцнене великими силами на місці з так званого «Півдня Росії», тобто з України, як її тоді називав ще французький штаб. Маршал Франше д'Еспері і ге-

нерал д'Анзельм цілковито здавалися на його політичний суд і нюх. Це знак, що про Фрайденберга мусіла бути найліпша опінія і він мусів для того дати вже раніше докази. Тим то правдоподібним є припущення, що з нього говорив дух впоеного йому відповідними колами москвофілів у Парижі і в Одесі. Тільки пізніші тверді факти життя переконали Фрайденберга, що він трагічно помилявся і своєю помилкою причинився до поразки демократії на Сході Європи. Тим самим він допоміг Советській Росії до її перемоги і до пізнішої загрози для цілої Європи з боку Советської Росії.

Зрештою, на місці переконався віцеміністер Галіп, що Енно і Серкаль сильно обманули Директорію своїми заявами про свої великі впливи в Одесі. Показалося, що Енно був лише кандидатом на консула, а Серкаль взагалі не мав ніякого стосунку до французького уряду. Допомогу від цих осіб старався Уряд УНРеспубліки купити значними сумами, які їм виплачено для такої цілі.⁷⁹⁾ З того приводу дехто пізніше робив закиди Урядові УНР і також Голові Директорії, В. Винниченкові, що вони, мовляв, були легковірними і дали себе обманути політичним «натягачам». Також роблено їм закид, що вони старалися підкупити шефа французької військової і політичної розвідки, капітана Лянжерона, щоб він у відповіднім напрямку впливав на французькі кола своїми звітами.⁸⁰⁾ Проте, такий закид несправедливий. Відповідальний шеф уряду мусить використовувати всі можливі політичні засоби для досягнення оборонного успіху держави. Це тоді робив Винниченко не лише шляхом переговорів різних осіб з Уряду УНРеспубліки, але й при допомозі підкупу. Коли цей останній засіб не удався, то це не значить, що сам засіб був недопускальний, або нерозумний тому тільки, що він не вдався.

СПРОБА ПЕРЕГОВОРІВ МІСЦІ НАЗРУКА-ОСТАПЕНКА

Дня 19 січня 1919 р. вернулися обидва члени місії, Греків і Галіп, до Києва. Греків зложив свій світ із мі-

сії самому Голові Директорії, Винниченкові. Винниченко безпосередньо довідався від Грекова про те, що французьке командування різко неприхильно настроєне проти нього і що воно з того приводу шукає собі викругу, що воно не хоче офіційно визнати Уряд УНР. Проте, не так цей пункт звіту журился Винниченка, як та частина його звіту, в якій була згадка, що Французи взагалі зле поінформовані про Україну і що вони взагалі не хочуть прихилитися до визнання суверенности України.

Зрештою, генерал Греків оповів про зміст своїх переговорів з альянтськими чинниками в Одесі також своїм колегам з Уряду УНР. Це виразно бачимо зі спогадів д-ра Осипа Назарука, який свідчить, що він вже 20 січня знав, що альянти ставлять вимогу, щоб Винниченко уступив зі свого становища, як передумова добрих стосунків України з альянтами.⁸¹⁾

Із звітів тих членів Уряду УНР, які в тім часі мали близький контакт і довір'я В. Винниченка, знаємо, що Винниченко не попав внаслідок звіту генерала Грекова про неуспіх його місії в Одесі в чорний песимізм. Він також із того приводу не кинувся шукати іншої політичної концепції. Навпаки, він був рішений продовжувати раз обрану орієнтацію зовнішньої політики УНРеспубліки на співробітництво зі Заходом. Неуспіх місії Грекова і Галіпа Винниченко приписував незручності в переговорах самого генерала Грекова, який у політичних справах взагалі, а в українських зокрема був не дуже світло ознайомлений. Поза тим він, мабуть, клав головну вагу в своїх дальших надіях на допомогу альянтів на те, що вони до тепер ставилися до України зимно лише з причини своєї непоінформованости. Тим то Винниченко, як керівник зовнішньої політики всередині Директорії, постановив не тратити ні хвилини часу і зараз же порозумівся з іншими членами Директорії щодо пляну висилки негайної нової місії до Одеси, з найширшими політичними повноваженнями. Винниченко мусів це зробити негайно після приїзду

ген. Грекова з Одеси в дні 19 січня, або найпізніше на другий день вранці, тобто 20 січня. Цього дня він вже, згідно з рішенням Директорії, покликав до бюро Директорії міністра преси і пропаганди, д-ра Осипа Назарука, щоб дати йому доручення поїхати з новою місією до Одеси.⁸²⁾

Одночасно з Назаруком покликала Директорія також міністра народного господарства, проф. Сергія Остапенка, який був призначений, як другий член місії до Одеси. Завдання нової місії і її повноваження були обмірковані на цім засіданні Директорії в присутності всіх її членів під проводом В. Винниченка. Повноваження для тієї двочленної місії було в найширших межах. Директорія уповноважила обидвох членів місії до уложення і підписання всякого договору з представництвом антанті в справах політичних, економічних і військових. Застерігалось лише пізніше право Директорії ратифікувати такі договори. Ширшої повновласти вже не можна собі уявити. Текст повноваження був зразу ж таки в бюрі Директорії подиктований до машини машиністці, яку покликано на той момент до бюро Директорії і після написання документу вона вийшла.⁸³⁾

Річ ясна, що Назарук, який відбирав інструкцію щодо проведення місії, поставив ближчі питання про те, чого саме очікує Директорія від місії в Одесі. Відповіді давав в імені Директорії її Голова Винниченко. Він сказав, що інструкція є коротка:

«Ви знаєте, яке тепер положення України. Нам доконче треба скорой допомоги від антанті, бо інакше Київ упаде».⁸⁴⁾

На дальше питання Назарука, якої допомоги в першу чергу добиватися, Винниченко відповів, що треба військової допомоги в формі озброєння і виряду. Чого саме треба зі зброї, амуніції і виряду, то це ближче може місія знати в самій Одесі від військового представника Уряду УНРеспубліки, який перебуває в Одесі.

Окрім того місія мала старатися дістати в дорозі економічної обміни і кредиту потрібні для населення України твори щоденного вжитку. Про готівкову позику не було мови.

Річ ясна, що місія мусіла рахуватися з тим, що альянти і зокрема Французи поставлять свої умови щодо уділення допомоги Україні до рук Директорії. Тут Винниченко в імені присутніх усіх членів Директорії заявив, що місія може йти на всякі уступки окрім

Сергій Остапенко

двох пунктів: вона не сміє відступити від самостійності і незалежності Української Держави та не сміє зректися незалежного урегулювання Українським Урядом аграрної справи.⁸⁵⁾

Міністер преси і пропаганди в Уряді УНРеспубліки в тім часі, д-р Осип Назарук, був від самого початку повстання Директорії і потім у часі її урядової діяльності безпереривно тою особою, якій Голова Дирек-

торії, Володимир Винниченко, найбільше довіряв особисто з погляду лояльності до себе, а потім також уважав його здібності у політичних переговорах найбільшими у порівнянні з усіма іншими членами тодішнього уряду. Винниченко часто використовував Назарука до переговорів з Німцями в часі повстання, а потім для полагодження найбільше делікатних і довірених справ. До того часу Назарук вив'язувався з успіхом зі своїх завдань. Тим то Винниченко головою цієї двочленної місії призначав не міністра народного господарства Остапенка, а Назарука. Остапенко був приділений експертом місії для економічних справ, очевидно — для того, щоб евентуально укласти проект фінансово-економічної угоди між Україною і Францією.

На другий день, тобто 21 січня, Назарук уважав за кінечне зайти ще раз до самого Голови Директорії, В. Винниченка, щоб поговорити з ним довірливо, без присутності інших членів Директорії. Назарук знав від Грекова, що французьке командування чомусь вважає Винниченка «большевиком» чи «півбольшевиком» і тому вимагає, як передумову для приязних стосунків з Україною, щоб Винниченко уступив з головства Директорії. Знав також Назарук те, що про цей момент Греків поінформував Винниченка докладно.⁸⁶⁾

У цій ситуації Назарук, як уповноважений з Остапенком до переговорів в Одесі, мусів знати докладно становище самого Винниченка в цій для нього дразливій справі. Авдієнція Назарука у Винниченка відбулася справді в чотири очі між ними в передполудневих годинах 21 січня. На запитання Назарука в цій справі, що йому робити у випадку формального повторення такої вимоги Французів, Винниченко відповів:

«Не в'яжіться тим, що там зажадають мого уступлення, — за большевизм. Ми вже раз зробили помилку у Винниці, яка не дасться направити. Я готов уступити».⁸⁷⁾

З тією директивою Голови Директорії вийшов Назарук, щоб поробити негайні приготування до від'їзду.

З ходу підготування цієї нової місії в Директорії і зокрема в самого Голови Директорії видно, що він тоді стояв на вищій рівні державника під моральним оглядом. Раз прийняте рішення на партійній конференції соціал-демократів було для нього твердим дороговказом у всій теперішній політиці. З цієї точки погляду він вислав був першу місію Грекова і Галіпа до Одеси, щоб нав'язати приятні стосунки з антантою і шукати в неї допомоги у війні проти інвазії Советської Росії. Ясно доказує цей факт, що він тоді відкидав цілком можливість миру з Советською Росією і не мав рахунку на «невтральність» України в боротьбі між Советською Росією за владу над Європою і між антантою. Винниченко навіть не згадував в інструкції для Грекова і для Назарука, щоб натякувати Французам, аби вони забралися з української території в області Одеси. Навпаки, мовчки приймалося за самозрозумілу річ, що альянтський десант має в області Одеси залишитися, а при тому від того десанту має перша й друга місія видобути допомогу для України в оборонній війні проти інвазії Советської Росії. В інструкціях для місій, яку давав в ім'єні Директорії Винниченко, є видна тодішня ясна політична лінія.

З другого боку треба тут спинитися над питанням, як тоді Винниченко ставився особисто до своїх державних обов'язків. Пост Голови Директорії давав йому максимум того, що він міг досягнути серед своєї нації. В додатку в тім часі в Києві національна інтелігенція віддавала цілій Директорії і спеціально її Голові всіляку можливу пошану і славу. Влада сама по собі в політичній людини, якою був у часі цілої своєї дозрілої діяльності Винниченко, мусіла давати йому заспокоєння найвищого ступня здорової амбіції.⁸⁹) Проте, коли прийшлося йому тоді вибирати між державним інтересом і своєю особистою амбіцією, то Винниченко в інструкції для місії Назарука-Остапенка виразно і без надуми зрікався своєї особистої амбіції для добра держави.

Важливим у цій справі є ще один момент, а саме питання, як сам Винниченко тоді оцінював свою попередню концепцію «трудова демократія», до якої він переконав Директорію на нараді у Винниці. Ця концепція потім знайшла свій вислів у Деклярації Директорії 26 грудня. Тепер, дня 21 січня, Винниченко у розмові з довіреним міністром, Осипом Назаруком, з питою ширістю признався, що ця постанова у Винниці була помилкова. Він був свідомий, що вона вповні вже не дасться направити і в цьому він мав повну слушність. В оцінці тодішніх поглядів і настроїв Голови Директорії Винниченка треба підкреслити його моральну силу признатися до помилки і робити з цього потрібні висновки. Це прикмета в державника, яку треба особливо цінити, бо вона є в історії політичних рухів дуже рідкою. Думка про зречення зі становища Голови Директорії зродилася у Винниченка ще в днях 20-21 січня. Вона виникла в нього у зв'язку зі звітом Грекова про свої переговори в Одесі. Всяка інша пізніша інтерпретація того факту є таким чином неісторична, а полемічна.⁹⁰) Мовляв, Винниченко жалував, що він свої соціалістичні погляди раніше жертвував в ім'я національних інтересів і пожертву уважав неправильною і неслухною. Промови Винниченка на конгресі УСДРП в січні 1919 і на сесії Конгресу Трудового Народу України є безспірними документами, які вповні заперечують цю пізнішу версію, поставлену у «Відродженні нації». Дуже важливим документом щодо цього є також свідчення Назарука в його спогадах, які він писав на підставі записок, зроблених під час розмови з Винниченком дня 21 січня 1919. Все свідчить поза всяким сумнівом, що Винниченкове рішення уступити з становища Голови Директорії і її члена було прийняте виключно в ім'я державного інтересу, а не з причини його партійних поглядів.

⁹⁰) "Відродження нації" виставляє для полемічних цілей твердження, що Винниченко прийняв постанову ще в січні, в

**МОСКОВСЬКІ НЕДІЛИМЦІ РУКАМИ ФРАНЦУЗІВ РОЗБИВАЮТЬ
ДРУГУ СПРОВУ ПОРОЗУМІННЯ МІЖ УКРАЇНОЮ
І АНТАНТОЮ**

Винниченко уважав справу порозуміння України з антантою за дуже пильну і невідкладну. Тим то він дав доручення місії Назарука-Остапенка виїхати негайно ще 21 січня пополудні. І справді того дня місія виїхала о 3-ій годині пополудні з Києва до Одеси спеціальним потягом, в якому крім локомотиви був тільки ще один великий віз, в якому була приміщена місія, її перекладач, дві цивільні особи і відділ січовиків для охорони місії.^{*)}

часі перед відкриттям Конгресу Трудового Народу України і під час його сесії, вийти цілком із Директорії з нібито цілком іншої причини: мовляв, з причини незгідності з соціальною концепцією більшості Директорії і Уряду УНР. (Стор. 269).

*) При цій нагоді треба згадати факт, що про виїзд місії ще 20 січня була розповсюджена вістка в Києві так, що про це знали не тільки численні цивільні особи-Українці, але й Польки і Жиди. З того ясно, що й мусіли знати про це Москалі в Києві. Назарук свідчить, що вже 20 січня до нього зголосився один польський аристократ із відомими давними симпатіями для України і один жидівський науковець з гарячим проханням, щоб взяти їх зі собою на потяг до Одеси, а вони за те будуть помічні для місії в Одесі у французьких колах. Місія на це погодилася. Треба зазначити, що в тих часах було трудно про місце в потязі для цивільних, бо цивільні потяги їздили рідко, а зокрема між Києвом і Одесою. Після приїзду до Одеси, польський аристократ справді поміг місії в скорім контакті з французьким штабом, що вирятувало місію від важких неприємностей на залізничній станції в Одесі, яка була з дозволу Французів обсаджена відділом денікінських офіцерів і вояків. Жидівський науковець, приїхавши при допомозі місії до Одеси, виїшов до міста і більш не показувався в місії.

Рознесення вістки по Києві про виїзд місії до Одеси вказує на те, що тоді, в цих переломових часах, урядові і політичні кола

Про виїзд місії одночасно повідомлено телеграфічно французьке командування в Одесі так, що воно знало наперед, що їде спеціальна місія Уряду УНРеспубліки до Одеси на переговори. Знала про це також денікінська розвідка і вона в свою чергу повідомила про цей факт денікінське командування в Одесі. Як вже згадувано раніше, Французи після висадження альянтських військ в Одесі, передали денікінцям всю цивільну управу міста, а також охорону головної залізничної станції в Одесі. Отож, денікінці знали час приїзду місії до Одеси і відповідно приготувалися на її «прийняття» на залізничнім двірці.

Місія їхала до Одеси так, що вона прибула туди вранці 23 січня. Це тому, що потяг зупинявся по деяких більших станціях по дорозі, бо Назарук, як міністер преси і пропаганди, бажав переконатися на таких станціях, як у данім місті діє апарат уряду пропаганди.⁸⁹⁾

Як тільки потяг заїхав на одеську головну залізничну станцію, його негайно обскочили денікінські офіцери і вояки довкола. Один з офіцерів здалека заявив здивованій місії, що вона арештована і її не випустять до міста. Цим способом намагалися денікінці уда-

не вміли дбати пробереження урядової тайни. Про все і всюди говорилося про найбільше довірочні справи, а це легко доходило до ворожої розвідки. Про таку атмосферу того часу свідчать численні мемуаристи. (Це, зрештою, було прикметою революційного часу також у тодішній Польщі, Чехо-Словаччині і навіть у переможній антанті). Неділимська розвідка тоді була в Києві дуже рухлива і мала масу своїх агентів близько урядових установ. Вона негайно, таки 20 січня, мала докладну інформацію про зміст повноваження Директорії для місії таки в дослівнім тексті. Про це переконався Назарук, коли прибув до Одеси. Там Французи вже знали текст повноваження. Це знак, що машиністка або була сама агенткою неділимців, або мала особисті зв'язки з агентом, не знаючи того. Неділимська розвідка свої інформації, які були важливі для Французів, продавала їм негайно.

ремнити контакт української урядової місії з Французами — з цивільним консулятом і з військовим командуванням. Повторилася історія, яка вже була при нагоді приїзду генерала Грекова в грудні. Ріжниця була лише та, що теперішня місія мала свою військову охорону і тому нелегко було її взяти в свої руки без великої стрілянини, яка мусіла б звернути увагу французького командування. Проте, з потягу вийшов один із цивільних подорожніх, польський аристократ з українськими симпатіями. Він повідомив про все французький консулят і командування; це уможливило контакт місії з французькими представниками в Одесі, в супереч волі денікінців.

Проте, шеф штабу альянтських військ в області Одеси, полк. Анрі Фрайденберг, зразу не повідомив прямо українську місію про те, що він може побачитися з нею в своїм штабі о 2-гій пополудні. Він зробив це за посередництва денікінських офіцерів, які однак навмисно того повідомлення не передали українській місії. Щойно коли місія стала вдруге добиватися контакту, виявилось «непорозуміння» і Фрайденберг визначив зустріч на 9-ту годину ввечері.*)

Ця форма поведінки доказує, що Фрайденберг пляново стосував супроти офіційної української місії легковажний і образливий спосіб. Тут проявлялася різка різниця між його поведінкою супроти місії Грекова перед тижнем. Це могло статися лише тому, що в міжчасі денікінські чорносотенці встигли вилити на українство взагалі і на Директорію УНРеспубліки зокрема стільки помийв, очорнень і вигадок, що Фрайденберг рішив трактувати українську урядову місію гірше як муринську делегацію в колоніях. Інша причина такої наглої зміни поведінки супроти Українців, не могла в даній ситуації бути.

Дальший хід контакту цієї української місії з альянтським шефом штабу, виглядає ще гірше, ніж її початок.

Коли українська місія в товаристві двох своїх перекладачів приїхала точно на визначену годину до будинку альянтського штабу, то її зустріла французька сторожа і запровадила до якоїсь брудної, холодної кімнати, яка не мала навіть добрих стільців для сидіння, а тільки кілька попсутих стільців і якісь тапчани. У цій кімнаті очікувала місія на прихід французького полковника аж до 10 години і 30 минут вночі, тобто на півтора години пізніше. Фрайденберг зібрав із собою місію до свого бюро і навіть словом не оправадав, хоч би формально, свого півторагодинного спізнання на зустріч, яка вже й так була визначена на нічну годину. Учасник місії, д-р Осип Назарук, описав цю зустріч і переговори дуже докладно. Фрайденберг поводився не тільки в крайній мірі арогантно, але й нервово. Одна сторона його обличчя під час розмови постійно дрижала в своїх мускулах. Ні ноги, ні руки, ні пальці рук не могли знайти собі спокійного місця, але постійно знаходилися в русі.

Ці своєрідні «переговори» виглядали більше на диктат арогантного переможця, як на будьяку форму переговорів в міжнародних взаєминах. Без ніяких особливих вступів, Фрайденберг, після обопільного представлення сторін, почав перший говорити так:

«Винниченко і Чехівський — фють! Вони мусять уступити за большевизм. Можете їх повісити!»

Першу фразу він відповідно підкреслив рукою, вимовивши слово «фють», а при другій фразі він посміхнувся якоюсь гримасою, бо Назарук у спогадах дав примітку, що це мав бути жарт!

На тім «дипломатична» і «гонорова офіцерська» тирада французького штабовця ще не закінчилася. Він продовжував тим самим тоном:

«Петлюра мусить також стушуватися!»

Коли Назарук перервав йому тут зауваженням, що Петлюра майже весь час сидів у німецькому ув'язнен-

ні за свої антантофільські симпатії, то Фрайденберг додав:

«Знаю це. Але з вождем бандитів не переговорює французька армія. По якимсь часі він може знову вернутися.»⁹¹)

Не може бути сумніву, що за цих кілька днів провідні Французи в Одесі взагалі, а Фрайденберг зокрема, мусіли бути просто бомбардовані московською агентурою неділимців у ворожій напрямку для України. Вони мусіли представити все Українське Військо як бандитів і бунтівників проти всякого суспільного ладу і порядку. Так, зрештою, денікінці трактували Дієву Армію УНРеспубліки навіть ще восени 1919 року при зустрічі з нею в Києві і в його області. Хоча в тім часі не було на території влади Директорії ще ніяких протижидівських виступів значнішого характеру, то напевно протижидівська агентура неділимців мусіла представити Армію УНРеспубліки і весь Уряд УНР, як якихсь протижидівських погромників.⁹²) Інакше не можна собі пояснити того бруталного, некультурного і, просто, вульгарного випадку французького полковника, якого доля поставила випадком рішати про те, що далі має статися на Сході Європи: чи має запанувати там московський більшовизм і загрозувати своєю депотією цілій Європі, чи там має володіти в маєстаті права демократія кожної нації? Фрайденберг мусів уже приїхати в Одесу з надірваними нервами і місце для нього було не на такім експонованім пості, але на спокійнім відпочинку на довший час. Назарук замічує, що під час розмови Фрайденбергові рухалися живо мускули одного обличчя, коли тим часом інша половина обличчя була нерухома. Його постійний рух рук і ніг вказував також, що він був у великім ступні вже неврастеніком.

Можна б припускати, що французький представник мав інструкцію від свого уряду вимагати від Директорії, щоб вона поробила в себе зміну особового

складу та зміну на пості прем'єра на більше помірковані особи з українського політичного світу. Одначе в тім випадку мусіла б бути гідна культурної Франції мова цього репрезентанта приблизно в такім сенсі: — Мій уряд не має довір'я до надто екстремних під соціальним оглядом діячів, як, наприклад, Винниченко і Чехівський. Як умова взаємного довір'я, французький уряд ставить вимогу, щоб Директорія сама змінила свій склад та щоб дала димісію Чехівському. Без такої зміни Франція не могла б співпрацювати з Урядом УНР і давати йому допомогу якого б то не було роду. Щодо Симона Петлюри, то ми знаємо, що він за своє антантофільство сидів майже весь час у німецькій в'язниці. Але тим не менше, французький уряд має оскарження, що Військо УНР, яке в імені Директорії стоїть під головним командуванням Петлюри, вчиняло і вчиняє погромні акції. За це опінія Заходу винуватить Петлюру. Тим то бажанням французького уряду було б, щоб Петлюра покищо усунувся в тінь, а щойно пізніше повернувся назад до активної державної роботи.

Тимчасом Фрайденберг, просто, в недопускальний спосіб і вуличною мовою виступав в імені уряду Франції супроти України так, якби він мав справу з якимсь маленьким повітом в Африці. Що вимоги Фрайденберга були його власні, а не на підставі виразних інструкцій з Парижу, це видно з того, що він не виступав у цей спосіб супроти місії Грекова і не ставив йому подібних вимог у дипломатичній формі. Він лише робив слабкі натяки в тому напрямку, які є допускальні в дипломатичних стосунках.

Назарук і Остапенко покищо постановили вислухати до кінця тиради Фрайденберга, щоб знати, чого, властиво, хоче французьке командування десанту на українській землі від Українського Уряду. Назарук тільки згадує, що він із трудом утримував свої нерви в зовнішнім спокою супроти таких безприкладних способів французького штабового старшини, бо він тямив інструкцію Директорії, щоб конечно, ціною допускаль-

них уступок, навіть ціною персонального характеру зміни Директорії і Уряду УНР, добитися скорої допомоги від альянтів і зокрема від Франції, маючи на увазі смертельну загрозу для України з боку нагальної офензиви Советської Росії в тім часі. Назарук здавав собі справу з того, що в цих днях і годинах рішається доля столиці України і цілого фронту проти большевицької інвазії в Україну.

Дальші вимоги до України Фрайденберг рубав уже, як окреслює Назарук, без нових образливих висловів, але по суті ці вимоги означали фактичне скасування суверенности України і піддання її під повну французьку окупацію в інтересі відбудови єдиної неподільної Росії. Вони були такі:

«Склад Директорії мусить бути змінений, розуміється, за згодою французького уряду. Так змінена і підтверджена нами Директорія буде суверенна.

«Про справу державної самостійности України я не буду висловлювати свого погляду, бо я не політик. Наше завдання — боротьба проти большевизму. Справу самостійности України вирішать у Парижі на Міровій Конференції. Припускаю, що ухвалять, що в Україні має бути плебісцит над питанням державної приналежности.

«Залізниця і фінанси мають піти під безпосередню адміністрацію Франції. Вищими урядовцями-директорами будуть Французи, нижчі урядовці остануть давні.

«Українська Армія має провадити війну проти большевиків і йти вперед, хоч би й до Петрограду.

«Директорія ухвалить і оповістить декларацію до Франції, в якій проситиме про французький протекторат під оглядом політичним, мілітарним, фінансовим, у зовнішній політиці і т. д. В декларації має бути сказано, що Україна відкликається до відомої благородности французької нації.

«В земельній справі може бути реформа». [Тут полковник говорив далі таким крученим стилем, що

його не міг потім передати точно Назарук, який зауважує, що ту частину заяви полковника можна було різно розуміти].

«Війна з Польщею мусить бути припинена. Кордони України на Заході між нею і Польщею будуть вирішені в Парижі.

«Справа Угорської України буде вирішена в Парижі.

«Українським колоніям в Сибірі і в Туркестані не буде Франція робити ніяких перешкод.

«Українське військо в Галичині є елементом позитивним і з ним можна порозумітися.

«В Армію Директорії має зараз прийняти офіцерів із російської Добровольчої Армії [генерала Денікіна].»

На цім місці Назарук, який провадив цю двочленну місію, формально перервав дальшу тираду французького штабовця, встав від столу і заявив:

«Цього ми ніяким чином не можемо прийняти з тієї самої причини, з якої ви, наприклад, не згодилися б, якщо б хтось у вас того жадав, щоб прийняти в французьку армію німецьких офіцерів. Тут такі самі ворожі відносини між Українцями і Москалями. Ми бажали щиро нав'язати зі Заходом. Тимчасом бачимо, що ви не хочете нам дати відірватися від Сходу».

Тут Фрайденберг пробував переконувати українську делегацію, щоб вона погодилася на таку вимогу. Він твердив, що прецінь в Українській Армії і так нема потрібної кількості офіцерів, отже їй придадуться фахові московські офіцери з армії Денікіна. На це Назарук, вже стоячи, відповів коротко, що в тій площині не може бути взагалі дискусії. Як би так навіть було, що в Армії УНР є брак офіцерів, то Директорія готова прийняти до армії будьяких інших офіцерів, — французьких, чеських, сербських, чи яких інших, але в ніякому разі не може прийняти, ні московських із денікінського табору, ні польських.

Назарук зазначає, що тоді йому стало ясно, що всі умови Фрайденберга зміряли, в істоті речі, не так до інтересів Франції, як були ставлені в інтересі відбудови єдино-неподільної російської імперії. Ці умови, зокрема ж щодо війська, мали за мету «вбрати в шлю» український нарід, а там вже робити з ним без своєї повної збройної сили, що завгодно. Тим то він рішуче відмовився далі пертракувати і при тому заявив, що місія зложить звіт Директорії, щоб вона прийняла рішення в цій справі. На тім ця конференція закінчилася десь коло півночі. На другий день мала місія ще раз зайти до штабу Фрайденберга і передати йому відповідь Директорії.⁶⁴⁾

Треба ще згадати факт, що всередині тиради Фрайденберга, коли він якось перервав її, другий член місії, міністер народного господарства, Сергій Остапенко, пробував зацікавити Фрайденберга перспективою економічних користей, які мала б Франція із торговельних взаємин з Україною. Проте, Фрайденберг не виявив особливої цікавості до тих питань. Він, хоч згідно зі своєю заявою «не був політик», то всю свою увагу присвятив був власне політичним справам.

Місія Уряду УНР, після свого повороту до свого вагону на станції, нарадилася між собою і рішила взагалі не говорити телеграфічною сполукою з Києвом. По-перше, що вона знала, що Директорія і так подібних умов не прийме. По-друге, вона була певна, що при всіх вузлових апаратах французької окупаційної зони сидять денікінські урядовці і будуть мати можливість підслухати цю розмову.

На другий день, 24 січня, Назарук і Остапенко мали ще побачення з членами інших альянтських місій в Одесі, зокрема з Американцями. Цю зустріч уможливив місії віцеміністер д-р Артем Галіп, який у міжчасі прибув знову для такої роботи до Одеси. Членам української місії здавалося, що ці інші місії, зокрема ж Американці, ставилися симпатичніше до України. Проте, як це незабаром виявилось для самих членів українсь-

кої місії, ці інші альянтські представники не мали на Французів ніякого впливу і їх Французи трактували в Одесі дуже коротко. З американських архівних матеріалів того часу тепер відомо, що там від інших альянтів були в Одесі лише члени військово-політичної розвідної, а не дипломатичної служби.⁶⁵⁾

Коло полудня 24 січня, прислав Фрайденберг запрошення до української місії прибути до його штабу. Тим разом поїхав лише сам д-р Назарук, щоб передати йому коротку відповідь, що місія не уважала за потрібне говорити телеграфом з Директорією, бо вона сама відкидає його умови, як неможливі до прийняття. Фрайденберг при цій зустрічі вже в чемній формі пробував на всі лади Назарука переконати, що треба прийняти ці умови. Назарук відповів йому, що в теперішній боротьбі України проти большевицького походу, Французи не лише не помагають, але ще створюють труднощі для України в її обороні. Він наполегливо звернув Фрайденбергові увагу, що якщо Директорія не дістане негайної допомоги від альянтів, то Київ незабаром упаде в руки наступаючих переважаючих сил Советської Росії. Коли так станеться, то пізніше не довго будуть французько-альянтські війська перебувати в чорноморських портах України, бо ці війська тоді будуть викинені на кораблі. Проте, ці слова Назарука не мали ніякого впливу на пересуджений у Фрайденберга неділимський плян кампанії проти большевизму.⁶⁶⁾

Погляд на позицію французько-альянтського командування в Одесі в українській справі не був однастайний в обидвох членів місії Директорії в Одесі. Остапенко був тієї думки, що, властиво, в засаді треба б було прийняти ці французькі умови на папері. Деякі партійні групи були б проти того, але це не спинило б справи. На практиці, при переводженні умови, все було б якось наладане, бо того вимагало б саме життя.⁶⁷⁾ Він пропонував скористати зі запрошення Фрайденберга і ще раз перевести розмову з ним. Назарук заявив, що з цієї муки хліба напевно для України не буде, про-

те він не противився тому, щоб Остапенко спробував своєю методою ще переговорювати з Фрайденбергом і французьким консультом в Одесі. Назарук, мовляв, буде йому товаришити, але буде заховуватися пасивно, не перешкоджуючи йому в тій спробі. Тим то обидва делегати Директорії залишилися ще півтора дня в Одесі. Вони були ще раз у Фрайденберга і в французьким консульті. Проте, ці розмови не дали ніякого ліпшого результату від першої і другої. Фрайденберг при цім третім побаченні заявив додатково, що він готов вислати до Києва свого ад'ютанта, капітана Лянжерона, який зложить потім йому звіт з того, що він буде бачити в Києві. В дійсності Лянжерон був у штабі Фрайденберга шефом військово-політичної розвідки. У поведінці він був такий самий твердий і шорсткий, як Фрайденберг, але чемніший.

Місія від'їхала з Одеси 25 січня і ранком 26 січня була вже в Києві.

ОСТАПЕНКОВА ПОЗИЦІЯ В СПРАВІ ПЕРЕГОВОРІВ В ОДЕСІ

Міністер народного господарства, проф. Сергій Остапенко, був сильним оптимістом і опортуністом у своїх поглядах на можливості висліду переговорів із французько-альянтським командуванням в Одесі. Він зараз на місці, в Одесі, заявив Назарукові, що він готов би підписати, очевидно з деякими лагіднішими формуляціями, вимоги Французів. Мовляв, пізніше життя показало б, що можна з такої умови витягнути для користі України.

Обидва делегати, як одна місія, мали разом повноваження від Директорії заключити кожну умову, яку будуть уважати за можливу і потрібну. Це була найширша пленіпотенція, яку можна собі взагалі уявити. Назарук був того погляду, що предложені французько-альянтські умови можна було дискутувати і прийняти в справі зміни особистого складу Директорії, бо на це була виразна згода Винниченка. Він уважав також, що основна контроля залізниць і фінансів України

Французами також не пошкодила б кінець-кінців України. Формалістика щодо визнання суверенности України негайно альянтами, його також не лякала. Тоді ходив по цілій Європі погляд, що Мирова Конференція альянтів є всесильна і при тому виступає в ролі міжнародного трибуналу справедливости. Тим то майже всі, крім большевиків, сподівалися, що ця Мирова Конференція вирішить справи на свій спосіб справедливо. Кінець-кінців із силою цієї Мирової Конференції рахувалися також польські і московські імперіялісти. Одне уважав Назарук за непорушне, а саме розбудову сильної Української Армії, яка в альянтських збройних силах проти большевизму мусіла б затримати свою повну організаційну самобутність і незалежність. В оперативних справах вона могла підлягати начальному альянтському командуванню, як це було раніше в світовій війні для всіх альянтських армій у Західній Європі. Але, внутрішньо кожна армія альянтів була самостійною і такою мусить бути також Армія УНР. Це єдина дійсна запорука державности України. Залежність Армії УНР від чужого офіцерського складу, ворожого для української державности, означало б фактичний кінець всякої форми державности України. Таке було міркування Назарука, така була причина, чому він уважав за конечне на тім пункті перервати дальші офіційні розмови з Фрайденбергом, чи пак відкинути згоду на пропозовані Фрайденбергом умови.

Остапенко з наукового виховання економіст і тому більше здавався на механіку практичного життя. Він був приклонником погляду, що теорія і умова це одне, а життя потім покаже, як воно буде.*)

*) Остапенко народився в містечку Трояни, на Волині (близько Житомира). Він уже за царських часів був доцентом економії. Він був членом Української Партії Соціалістів-Революціонерів, приступивши до неї, як більшість її активного складу, щойно в 1917 році. Раніше, він, як і його товариші, мав тільки симпатії з ідеологією етичного соціалізму ("народниць-

Це становище в економічних справах було рішальним для його політичної тактики. Він не був прихильником крайніх економічних і екстремних поквапних політичних заходів. У всьому він дивився на практичний вислід даної економічної або політичної дії. Ще перед виїздом до Одеси, в його голові мусів бути вироблений погляд, що Україна за всяку ціну потребує одночасно і економічної допомоги Заходу і звітлія політично-мілітарної підтримки. Не уважав він такої справи ніяким прогріхом з погляду демократизму, бо ж допомога мала бути власне від демократичних влад тих країн Заходу, звідкіля пішов увесь демократичний рух в Європі. Також з погляду соціалізму він уважав такий договір з Францією і взагалі з альянтами Заходу за цілком натуральний і корисний для України. Чому соціалістична влада не мала б вступати в ділові політичні і економічні взаємини з демократичними країнами, які мали владу демократично-міщанську? На це питання відповідав Остапенко відкрито в позитивнім сенсі. З того погляду він пробував в січні 1919 р. знайти діловий ґрунт для угоди з альянтами в переговорах з Фрайденбергом. Ця його перша спроба не вдалася. Проте, він цим не зневірювався. Як економіст, він вірив насамперед у здоровий глузд, який шукає власної користи кожної господарської одиниці, приватної, чи публічної. Тим то він був переконаний, що таки представники альянтів зрозуміють насамперед свій власний інтерес і побачать, що з погляду власного інтересу повинні допомогти Україні оборонитися перед большевицько-московською агресією. З тією думкою він вертався далі до Києва, як повний оптиміст. В дорозі до Києва він увесь час був у розмові з капітаном Лянже-

кий соціалізм"). Він належав до провідних членів партії, як це видно з факту, що партія десигнувала його в грудні 1918 року на впливовий із партійного погляду пост міністра народного господарства (чи пак промислу і торгівлі).

роном і старався дати йому якнайбільше аргументів для правильности того свого погляду.⁹⁰⁾

Тих поглядів тримався Остапенко також після повороту до Києва і потім у часі свого прем'єрства у Вінниці, про що в нас буде мова на своїм місці далі.*)

Приїхавши до Києва, місія Остапенка-Назарука зложила негайно 26 січня свій докладний звіт Директорії і Голові Уряду УНР, Чехівському, який був одночасно міністром зовнішніх справ. Сам Назарук ще окремо переповів все Винниченкові особисто. Він передав йому всі подробиці переговорів і пояснив те, що було в загальнім звіті місії. Назарук був уже в Одесі в песимістичнім настрою щодо доцільности дальших переговорів з Французами. В розмові з Винниченком він ще більше підкреслив це своє переконання і висловив по-

*) Остапенко при грудневій катастрофі Української Народної Республіки в 1920 році залишився був у Кам'янці і старався "улегалізуватися" під большевицькою владою, перейшовши виключно на наукову й педагогічну працю. Він учив у високих школах до початку 1921 року, коли його арештовано і поставлено на суд перед трибуналом Чека в Києві. Суджено там колишніх міністрів Української Народної Республіки під проводом інж. Всеволода Голубовича і проф. Сергія Остапенка за їхню діяльність у часі свого урядування в Українській Народній Республіці. Між іншими б'ючим то злочинами проти "народу", поставлено у вину обвинувачених підписання Берестейського Договору, оборонну війну Української Народної Республіки проти агресії Советської Росії і переговори з представниками антанти в Одесі. Під час переслухання в ролі обвинуваченого за переговори в Одесі колишній прем'єр Сергій Остапенко, ні в найменшій мірі не каюся перед судом чекістів. Він на закид прокурора Дмитра Мануїльського і предсідника суду Лебединцева, що б'ючим то він у цих переговорах діяв, як реакціонер, він відповів:

"Я не бачив особливої перешкоди для тих переговорів з представниками антанти, тобто з капіталістами, як соціаліст. Я уважав, що Україна мусить ще перейти через приватну капі-

гляд, що Україні нічого сподіватися з французького боку.¹⁰⁰⁾

Назарук після тієї своєї невдачі заявив Винниченкові, що він далі не буде брати участі в таких переговорах. Тим то в пізніших переговорах з представниками альянтів в Одесі брали потім участь уже інші особи.

ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА ПЕРЕГОВОРІВ МІСІЇ НАЗРУКА - ОСТАПЕНКА

Переговори надзвичайної української місії Назарука-Остапенка з найширшими повноваженнями від Директорії в днях 23 - 25 січня 1919 року могли надати історичному ходові подій на Сході Європи і в цілім світі цілком інший напрямок, якщо б вони були покінчилися успішно. Українська надзвичайна місія мала повноваження укласти і підписати в імені Директорії будь-який політичний, економічний і військовий договір при збереженні лише двох принципів: визнання незалежності України від Московщини і затримання в Україні ухваленого закону про земельну реформу. На всі інші вимоги альянтського представництва в Одесі могла місія, в конечній потребі, погодитися і підписати

талістичну систему, а зойно після того могла б бути зміна".

В справі закиду реакціонерства, яке вбачав суд Чека в тому, що Остапенко їздив на переговори до Одеси, Остапенко відповів цьому судові відважно, що він не вважає того факту за реакціонерство. Адже його вислали на ці переговори Голова Директорії Винниченко разом з Назаруком і Голова Уряду Володимир Чехівський, а їх теперішня советська влада uważала прецінь не за реакціонерів. (Гляди: "Дело Членов Центрального Комитета Украинской Партии Социалист.-Революционеров Голубовича, Петренка, Лызановского, Чесныка, Ярослава и др. Стенографический отчет. Под редакцией Д. З. Мануильского и С. С. Дукельского. Харьков, Типография Всеукраинской Чрезвычайной Комиссии. 1921. Стор. 262 і наст.).

відповідний договір про допомогу альянтів Україні в її оборонній війні проти воєнної агресії і інвазії Советської Росії в Україну.

Зокрема місія мала повноваження погодитися на зміну складу Директорії щодо її Голови, тобто уступлення Володимира Винниченка. Вона була настроєна на те, щоб погодитися на контроль транспорту і фінансів в Україні. Цю вимогу Фрайденберга уважав Назарук навіть цілком корисною для України, бо ж справді транспорт в Україні в тім часі був дуже поганий, а фінанси стояли перед руїною. Альянтська контрол фінансів і евентуальний кредит на зміцнення курсу гривні були цілком побажаними. Піддання Українських Збройних Сил під начальне командування альянтського штабу в оперативних справах також не представляло само по собі особливих застережень. Все те залежало лише від відповідного зформулювання цих пунктів умови між Урядом УНРеспубліки і альянтським представництвом.

Можна було навіть проковтнути примітивне поведення Фрайденберга. Для добра головної мети — зміцнення оборони України перед ворожою московсько-большевицькою інвазією, можна було на це прижмурилити очі, рахуючи на те, що вкінці прийдуть з головного альянтського штабу розумніші і тактовніші люди.

Проте, цілком слушно Назарук і за ним Остапенко, не погодилися на вимогу Фрайденберга, щоб Армія УНРеспубліки була доповнена московськими старшинами з неділимського табору Денікіна. Для української державности могла бути майбутня перспектива лише тоді, коли далі існувала б організаційно у своїм внутрішнім житті цілком від чужих незалежна Армія УНРеспубліки. Тільки існування такої національної Української Армії могло бути гарантією затримання української державности в часі боротьби проти московського большевизму і після перемоги над ним. Без такої армії щезала кожна ілюзія для майбутньої перемоги

Української Держави. Тим то на цей пункт українська місія не могла погодитися. Через цей один пункт переговорів покищо скінчилися повним неуспіхом. Цей неуспіх був фатальним для всієї проблеми боротьби проти поширення большевизму. Неуспіх переговорів в Одесі спричинив заломання оборони Української Народної Республіки в її тодішній найліпшій стадії розвитку. Це дало можливість московським большевикам зайняти за кілька днів ціле Лівобережжя, а незабаром опанувати також ціле Правобережжя за виїнятком Волині. Все те разом взяте дало Советській Росії можливість наладнати свої економічні нестачі грабунком з України та створити собі в Україні на довгий час базу боротьби проти Заходу взагалі.

Всі ті наслідки завинив виключно французький штаб в особі генерала д'Анзельма і полковника Фрайденберга. Українська сторона в цих переговорах ішла на далекі і, можна сказати, навіть на задалекі уступки. Тимчасом альянтська сторона в особі Фрайденберга була сліпо настроєна проти найменшої форми української державности, визнаючи тоді вповні доктрину про відбудову єдиної неподільної російської імперії, українськими руками і руками неділимців із табору ген. Денікіна.

Ці дні січня були остаточним терміном, коли ще можна було провести розумну програму боротьби проти советської влади Росії. Тоді в руках влади Української Народної Республіки була ще частина Лівобережжя і ціле Правобережжя зі столицею Києвом включно. Якщо б ще в тім моменті була антанта дала повну морально-політичну підтримку і мілітарно-визброєну допомогу для Української Народної Республіки, то Україна не тільки була б відкинула дальший наступ червоної армії Советської Росії, але стала б bastionом для дальшої кампанії проти Советської Росії так, щоб наперед замкнути її в політично-санітарний кордон, а потім примусити до упадку весь режим большевизму. Історія була б прийняла цілком інший напрямок роз-

витку і пізніше не було б тієї загрози большевизму над цілим світом, яка виникла з вини альянтського представництва в Одесі в його переговорах з представниками Директорії УНР.

Це не був перший помилковий і при тім фатальний крок альянтів супроти України взагалі і щодо проблеми большевизму. Глибоко помилкова постава альянтів почалася ще всередині листопада і на початку грудня 1918 року, тобто негайно після того, як 11 листопада наступила капітуляція Німеччини і повне перемир'я. Що тоді було в світі і зокрема в Європі?

Тоді антанта мала в своїх руках всю величезну мілітарну силу, велику масу озброєння і невичерпні економічні ресурси, маючи на увазі величезні запаси З'єднаних Держав Америки. Загроза большевизму тоді була єдиним актуальним питанням світу. Німецький мілітаризм, який раніше загрожував Європі, був цілком зломаний і його представники були відсунені від влади переможною німецькою революцією. Отож, не треба було багато напруги і мілітарних сил самих альянтів. Вистачали б місцеві не-большевицькі сили для того, щоб контролювати ріст большевизму і потім його задушити в межах вужчої Советської Росії без особливого труду.

Цей висновок ми мусимо зробити на основі розподілу воєнного потенціалу тодішньої Советської Росії і її противників у перших днях грудня, коли альянти рішалися вислати свій десант на побережжя Чорного моря, тобто в Україну.

В руках протибольшевицьких сил знаходилися тоді насамперед усі ресурси сирівців, потрібних для виброєння війська і для утримання продукції для потреб населення. Основний запас камінного вугілля, заліза, міді і нафти знаходився на початку грудня 1918 у руках протибольшевицьких сил. Гляньмо на запаси камінного вугілля в тім часі:

Донецький Басейн мав тоді із запасу колишньої російської імперії — — — — — 86,9%
 Уральський Басейн мав тоді із зап. кол. рос. ім. 4,2%
 Кузнецький Район мав тоді із зап. кол. рос. ім. 2,7%
 Східньо-сибірський район мав тоді із з. к. р. ім. 1,9%
 Караганда і Середня Азія мали т. із зап. рос. ім. 1,5%
 Підмосковська Область мала т. із зап. кол. р. ім. 1,0%
 Інші райони мали тоді із зап. кол. рос. імперії 0,5%
 Разом: 98,7%

Решта вугілля колишньої Росії відійшло до Польщі.

На практиці, на початку грудня 1918 року, був на території під владою Совнаркому Росії лише вугілля Московської Области в кількості 1%, тобто абсолютно невиспачальна кількість для утримання промислової продукції в русі і зокрема для утримання зброєного промислу. Для опалення міст взагалі не залишалося нічого. Вже цей один чинник економічного життя ударемнював би дальшу війну Советської Росії проти вішніх країн, якщо були б далі утримані принаймні тодішні кордони Советської Росії на один рік, тобто до кінця 1919 року. Реально кажучи, в 1919 році була б Советська Росія цілком без вугілля.¹⁰¹⁾

Якщо йдеться про нафту, так потрібну для ведення промислу і війни, то Советська Росія в тім часі була на 100 відсотків позбавлена того сирівцю, бо всі джерела нафти знаходилися тоді поза сферою влади Совнаркому Росії. Автомобілі мусіли б бути гнані силою спирту, що його також мусіло бракувати в Советській Росії, з огляду на брак сирівцю, потрібного для продукції спирту (було замало для того збіжжя і картоплі).

Третій сирівець, доконечно потрібний для воєного промислу, це залізо. Цей сирівець був у Советській Росії в крайньо малій кількості, бо головні запаси залізної руди були в Україні і в Уральській Области, які були поза сферою влади Совнаркому Росії.

Якщо йдеться про потрібні запаси прохарчування великих міст Советської Росії, то ця справа стояла тоді в крайньо загрозливім стані. До грудня 1918 року

була в Советській Росії влада Совнаркому вже цілий рік. За той час влада нічого не давала селу — ні потрібних текстильних товарів, ні шкіри, ні потрібних залізних виробів для господарства (цв'яхів, плугів, борон, рал і т. д.). Тим то московське село почало продукувати лише стільки, скільки було йому треба для власного вжитку, а на продаж для міст, не давало майже нічого, бо за це не було товару, а тільки безвартісні паперові гроші. Коли Совнарком запровадив податок у формі віддання сільських продуктів у натурі для уряду, по встановленій несправедливій ціні в паперових грошах, то селяни почали стихійний бойкот. Тому міста попали в півголодне існування. Багато робітників, які мали родини по селах, покидали місто і переселялися в село, щоб перетривати цю кризу. Це обезлюднювало міста і забиало робітників із фабрик. Ще один такий рік (тобто до кінця 1919 року) був би привів міста в Советській Росії до загальної революції.

До того економічного чинника треба ще додати населення. Число населення, яке залишилося під владою Совнаркому Росії, було у порівнянні з населенням, яке знаходилося в тих країнах, які відпали від Советської Росії, дуже незначне. Населення України, Литви, Лотви, Естонії, Фінляндії, Польщі, кавказьких країн, Білорусі, Кубані, Сибіру, Кіргізії і Туркестану, давало понад 85 мільйонів людей. У Советській Росії під владою Совнаркому був менший людський потенціал.¹⁰²⁾

Людський і матеріальний потенціал Советської Росії був менший. Отже, побороти владу Совнаркому, можна було досить легко. Вистачить кинути оком на тодішню карту розподілу сил і фронтів, щоб переконатися, що питання задушення московсько-большевицького імперіялізму було до розв'язання цілком легко. Все залежало тільки від того, щоб скоординувати всі небольшевицькі сили в боротьбі проти Совнаркому Росії. Це могло статися лише на базі того міжнародного права, яке проголосила переможна антанта, тобто на

підставі пошанування демократичного права самовизначення націй.

Цьому принципові були противні московські проводирі. Проте, альянти тоді мали досить дійсної сили і психологічного престижу, щоб примусити і проводирів на Сибірі і проводирів на Кавказі, щоб вони погодилися на національний принцип на Сході Європи і на кооперацію національних держав у боротьбі проти большевизму. Без політичної і мілітарної допомоги ці московські білі сили були б не утрималися навіть місяця. Вони це знали дуже добре і тому мусіли б були погодитися на вимогу альянтів. А якщо б вони не пішли на цю вимогу альянтів, то альянти могли самою своєю політичною і мілітарною допомогою для національних держав вирішити їхню перемогу над большевиками. Річ ясна, що альянти мусіли б натиснути відповідно на національні уряди в напрямку їхньої кооперації. Це не представляло б ніяких труднощів за винятком одного польського уряду, в яким ще сиділи старі імперіялісти. Тут натиск альянтів мусів бути постійний і рішучий. Він примусив би негайно Польщу заперестати свою воєнну агресію проти Західної України, яка в тім випадку могла б кинути свою 100-тисячну армію на Схід проти московської большевицької агресії. Вже цей факт соборної офензиви Української Армії був би мав переломове значення у війні проти воєнної агресії Советської Росії, не кажучи вже про те, що мілітарна кооперація Польщі і балтійських країн з Україною, була б могла цю війну закінчити дуже скоро.

Тимчасом альянти вибрали на початку грудня 1918 року цілком іншу політику. Вони зробили десант на українське побережжя Чорного Моря без ніякого порозуміння і без згоди Уряду Української Народної Республіки. Ба, що більше, вони, зайнявши Одесу, віддали її під адміністрацію московським неділимцям Денікіна, що тоді явно виступав ворожо проти України. Цей факт був ворожим актом альянтів проти України. Не зважаючи на те, Уряд УНР старався всіма силами від момен-

ту появи альянтських сил в Одесі порозумітися з альянтським командуванням. Ці зусилля, при найліпшій волі з українського боку, були цілком безуспішні аж до 26 січня 1919 р.

З тієї постави альянтів вийшла страшenna шкода для України і в зв'язку з тим для цілої кампанії проти походу московського большевизму в напрямку до Чорного Моря і Середушої Європи. Ця шкода полягала не лише в тім, що Україна в найвідповідніший момент не дістала ніякої допомоги від альянтів, які висадили свої сили на побережжі Чорного Моря в Україні нібито для боротьби проти большевизму. Але, ці альянтські сили, не зробили також ні кроку для боротьби проти большевизму. Вони тільки підняли догори неділимців Денікіна і дали їм базу в Одесі. Вони непотрібно в районі Одеси зв'язали значні відділи Українських Збройних Сил, бо ж Уряд УНР мусів довкола району Одеси тримати свої збройні з'єднання, щоб не дати неділимцям Денікіна з Одеси під прикриттям альянтів поширити свою владу далі в серце України в напрямку Києва з запілля, тобто відрізати Київ від його життєвих сполучень з Волинню, Поділлям і Галичиною. Але на тім ще не кінець. Ця політика альянтського командування в Одесі заохотила всі білі московські сили, які знаходилися в підпіллі в Україні, а також явно на Доні і Кавказі до неуступчивості в стосунку до України. Одночасно йшов натиск на уряд Донського Війська, щоб він піддався вповні під неділимський провід генерала Денікіна. В той спосіб білі московські сили, під прикриттям альянтських висаджених з'єднань, окружили Україну з Південного Сходу і з Південного Заходу. Україна мусіла боронитися в часі воєнної агресії Советської Росії одночасно проти агресії білих московських з'єднань.

Проте, найбільшу шкоду нанесла антанта Україні своєю політикою, якщо йдеться про оборонну війну України проти Советської Росії. Альянтські військові з'єднання були висаджені на початку грудня на українським побережжі Чорного Моря без проголошення ні-

якої виразної політичної і соціальної програми, базованої на принципах самовизначення націй. Навпаки, альянтські війська відразу вступили в повну спілку з неділимськими білими військовими силами Денікіна, що були відомі, як найбільш реакційні в тодішнім часі. Якщо б альянти були самі заявили, що вони стоять за демократичне самовизначення націй на Сході Європи і що вони не тільки не будуть втручатися у внутрішні справи кожної національної держави, але, навпаки, будуть їм помагати утримати переведені до того часу соціальні реформи, то це зразу прихилило б усіх на бік альянтів. Большевики втратили б всякий ґрунт для своєї пропаганди.

Тимчасом альянти, ні слова не сказали про це. А союз альянтів з білими реакціонерами проти української демократії і проти незалежних обласних урядів Дону і Кубані позбавив їх симпатій серед цих краєвих сил. Зате ця політика альянтів послужила большевикам знаменитим козирем у їхній пропаганді і проти альянтів і проти тих урядів, які хотіли все таки кооперувати з альянтами. Большевики використовували факт, що альянти не зложили ніякої заяви про свою національну і соціальну програму, твердили в своїх летючках і усних пропагандивних виступах, що альянти йдуть в Україну і далі в Росію з метою повернення влади поміщиків і відібрання землі від селян. Одночасно большевики твердили, що Уряд УНР вже заключив з альянтами умову, на підставі якої віддавав альянтам Україну в повну адміністрацію з владою поміщиків включно. Большевики навіть поширювали зфальшований текст такого буцім то договору в часі сесії Конгресу Трудового Народу України в січні 1919 року.*)

Спілка альянтів з білими неділимськими реакціонерами, як Денікін і Колчак, з кожного боку і брак будьякої офіційної заяви в користь демократії України і незайманості її соціальних реформ була великим ар-

гументом підривної большевицької агітації проти Директорії УНР. Большевикам вдалося цей момент використати не тільки серед політично невироблених селянських мас, але навіть серед політичних партій в Україні. Немає чого багато говорити, що така постава альянтів супроти України настроювала московські партії в Україні до того, що вони були не тільки в опозиції проти Директорії УНР, але ставилися негативно навіть до самої української державності. Вони були переконані, що під натиском альянтів українська державність незабаром взагалі впаде, отже нема чого з нею зв'язуватися.

Те саме явище ми бачимо також у сильній мірі серед Жидів в Україні. Буржуазні жидівські кола тоді почали різко орієнтуватися на відбудову не большевицької неподільної російської імперії, хоча б під проводом таких ватажків реакції, як Колчак і Денікін. Симпатії для неділої Росії затемнювали цим буржуазним колам явне чорносотенне і юдофобське обличчя проводу цього денікінсько-колчаківського неділимського руху. Знову ж жидівські соціалістичні партії в тім часі набирали переконання, що антанта сама собою це персоніфікація реакції і імперіялізму. Вони намовляли українських соціалістів і весь Уряд Української Народної Республіки не входити в ніякі стосунки з альянтами. Прикладом таких настроїв жидівських соціалістів може служити не лише промова провідника жидівської робітничої соціалістичної партії «Бунд», Мойсея Рафеса, на пленарнім засіданні Конгресу Трудового Народу України. Це промова провідника тієї частини жидівських соціалістів, які тоді вже явно большевикували.*) Також переконані сіоністи, отже жидівські націоналісти, але одночасні соціалісти з партії Поалей-Ціону, тоді дуже гостро вимагали від українських соціалістів і демократів, щоб вони зірвали всяку

*) Повний текст промови Мойсея Рафеса гляди в томі третім цієї нашої праці.

*) Ближче про це гляди нашу працю, том III.

думку про розмови в справі кооперації з альянтами. Вони напірали в тім напрямку, щоб Уряд УНРеспубліки радше йшов на уступки перед большевиками ніж перед антантою. Для прикладу таких настроїв, наводимо тут повний текст резолюції Центрального Комітету Поалей-Ціону, прийнятої в два з половиною тижня після зустрічі місії Назарука-Остапенка з Фрайденбергом. Ось ця резолюція з 11 лютого 1919 року:

«Беручи на увагу:

«1) що Українська Народна Республіка при сучасному військовому і політичному становищі не може уникнути згоди з одною з сил, які посуваються на Україну,

«2) що згода з імперіалістичною антантою, котра повсюди стоїть на сторожі інтересів пануючих клас, яка оголошує в світовому масштабі війну соціалізмів і яка повторює досвід Священного Союзу [монархів із першої половини 19-го сторіччя] проти трудових мас, обов'язково приведе до утворення реакційного курсу в Україні і позбуття національних і соціальних завоювань революції,

«3) що згода і виступ з антантою проти большевиків, рівнозначні закликанню чужоземців проти частини ж свого ж населення, підніме проти Директорії народні маси, котрі ще до цього часу її підтримували, і на довго скомпромітує саму ідею української державности, то

«Головний Комітет Єврейської Соціалістичної Партії Поалей-Ціон, попереджує Директорію від союзу з антантою і пропонує вступ на шлях угоди з большевиками. Головний Комітет лічить необхідним прийняти пропозицію Совнаркому [Росії] щодо посередництва на українському фронті, будучи певним, що з'єднанням всіх соціалістичних сил, які стоять на ґрунті повного національного самовизначення, удасться в рамках советської влади відстояти незалежність

України і відбити всякі спроби до русифікації її народів.

«З огляду на рішення партійної конференції Головний Комітет заявляє, що вступ Директорії до союзу з антантою проти большевиків заставить його на далі відмовитися від піддержки її.»¹⁰⁸)

Так ставилася жидівська соціалістична партія Поалей-Ціон до питання тіснішої співпраці Директорії УНР з альянтами. Треба тямити, що ця жидівська партія була членом урядової коаліції в Українській Народній Республіці, бо ж її чільний репрезентант, Авраам Ревуцький, був міністром жидівських справ в Раді Народних Міністрів УНР, а проф. С. Гольдельман був віцеміністром праці. Ці думки ширив Ревуцький серед інших українських міністрів, серед яких він мав велику повагу, як знавець Європи, бо ж він раніше студював у Відні. Це свідчить виразно д-р Осип Назарук, який був членом Уряду УНР у тім часі.¹⁰⁹)

В таких обставинах, коли Фрайденберг мав спілку з неділимцями проти України і коли поводився з офіційними представниками Директорії, як з муринами в Африці, треба було справді великої холонокровності і посвяти для національно-державної справи з боку провідного ядра Директорії і не дати себе зіпхнути до капітуляції перед большевицькою Москвою.

Такі настрої капітулянства, в атмосфері демагогії большевиків про ворожість антанти для робітних мас, захитали деяких винесених революційною хвилею отаманів, як Зеленого, Григорієва і Ю. Тютюнника. Вони пішли по лінії, яку рисували жидівські поалей-ціоністи в наведеній вище резолюції і українські боротьбисти. Боячися реакції, яку малювала большевицька пропаганда, ці отамани кидалися насліпо в рамена большевицької реакції, якої вони тоді ще не вміли бачити.

Бунт отаманів, Григорієва і Зеленого, був безпосереднім наслідком безвідповідальної політики альянтського командування в Одесі і центрального паризького центру Мирової Конференції. Замість помогти

протибольшевицькому фронтові в Україні, альянтське командування своїми заявами і реальною підтримкою неділимських чорносотенців розвалювало цей фронт у дуже важливим секторі, бо на цілім правім крилі оборонного фронту Української Армії.

**ЯК ПОВОДИЛИСЯ АЛЬЯНТСЬКІ ПРЕДСТАВНИКИ
З МОСКОВСЬКИМИ НЕДІЛИМСЬКИМИ РЕАКЦІОНЕРАМИ?**

У тім часі, коли альянтське представництво в Одесі трактувало репрезентантів Української Держави так, як би Україна була в яких африканських джунглях, такі самі альянтські представники цілком інакше поводитися з московськими реакціонерами.

На Сибірі альянтські, зокрема ж британські, генерали допомогли чорносотенцям, які зібралися довкола адмірала Колчака, приготувати і перевести державний переворот проти Всеросійської Директорії в Уфі. При допомозі альянтів арештовано соціалістичних членів цієї Всеросійської Директорії в Уфі, а Колчак тоді за благословенням чорносотенських елементів проголосив себе «всеросійським правителем». Альянти доставляли Колчакові величезну масу зброї, амуніції і військового виряду та постачання для цивільного населення. Вони дали Колчакові в його розпорядження велику силу — чехо-словацький легіон, без якого був би Колчак не проіснував навіть одного тижня. Окрім того альянти висадили масу свого війська у Владивостоці і звідсіля розділили свої військові з'єднання здовж цілого сибірського залізничного шляху, який вони бергли на всій лінії і в той спосіб звільняли військові відділи московські для боротьби на самім фронті. Коротко кажучи, альянти поставили своїми руками диктатуру Колчака і тримали його своїми багнетами, доставами і грішми, не кажучи вже про величезну морально-політичну підтримку.

Не інакше було з підтримкою альянтів для реакційних військ Денікіна. Вже тут була мова про те, що під охороною воєнних альянтських кораблів і потім

альянтських висаджених дивізій, денікінці посувалися на ціле місто Одесу і околицю. Їм віддали альянти адміністрацію міста, тобто здобувши силою українську територію, передали цивільну владу над нею московським реакціонерам. В Одесі звили собі тоді гніздо всі реакційні московські елементи, які втікли з України з-під влади Директорії УНР. Вони в Одесі видавали свої газети і агітаційну літературу і звідсіля поширювали її по всій Україні. Мало того, денікінці захопили при допомозі альянтів друкарню державних банкнотів Української Народної Республіки, друкували там далі ці банкноти та поширювали їх для знецінювання української валюти на території України. Це було явне фальшивництво грошей, каране всіми державами в міжнароднім світі, але толероване альянтськими представниками в Одесі.*)

Як знаємо з попередніх розділів, територія України, на основі британсько-французької угоди, (зрештою тоді ще триманої в тайні), мала належати до французької зони впливів, а решта території, на Схід від України, мала належати до британської зони впливів. Тим то в Денікіна, в його основній базі в Катеринодарі (на Кубані) перше слово мав британський представник. Річ ясна, що були в Денікіна також французькі представники і репрезентанти уряду ЗДА.

Як тільки при кінці 1918 року прибули ці представники до Денікіна в Катеринодар, то вони зразу виступили публічно з декларацією, в якій політично і морально підтримували справу, за яку боровся цей представник московської неділимської реакції. Ось, наприклад, текст промови британського представника генерала Пула:

«Ми маємо досягнути спільну мету. Ми ніколи, навіть на хвилину, не забудемо того, що Росія є нашим давнім і довіреним союзником. Ми також того

*) Про це ще буде мова докладніше при описі місці Арнольда Марголіна.

не забули, що, не зважаючи на незвичайно важкі обставини, ви [тобто Денікін і його симпатики] відкинули стояти по боці Німців і залишилися лояльними до ваших союзників, до самого кінця... Мене післала моя країна, щоб побачити, що ми можемо для вас зробити. Ми маємо бути готові до одного: допомагати вам.»¹⁰⁵)

До тієї заяви додав французький представник коротко, але ядерно ще таке:

«Ви напевно можете полягати на допомогу Великої Британії і вільної Франції! Ми є з вами! Ми є для вас!»¹⁰⁶)

Заява британського представника ідентифікувала мету Денікіна з метою Великої Британії. Більше ко-

Винстон Черчилл

рисної заяви для справи Денікіна і його неділимського середовища вже не можна було зложити. Те саме тор-

кається заяви французького дипломатичного представника Ерліха. Обидва вони мусли добре знати суспільний характер денікінського середовища: це ж був тут центр чорносотенства, яке денікінський уряд підтримував своїми грішми. При денікінським штабі діяли старі чорносотенні організатори, які мали за собою довгу історію антижидівських погромів. Проте, на цей факт не звертав уваги французький представник. Ідея неподільної російської імперії так затемнювала цим діячам здоровий погляд на справи Сходу Європи, що вони не спостерігали навіть чорносотенного антисемітизму всіх керівників руху до тієї відбудови серед оточення Денікіна. Заяви альянтських репрезентантів, друковані в денікінській пресі, сильно зміцнювали престиж Денікіна і його уряду та додавали йому відваги безоглядно розправлятися з противниками доктрини про неподільність колишньої російської імперії серед Донського Війська та на Кубані.

Таку політику провадив британський міністер війни, Винстон Черчил, який був уповноважений кабінетом міністрів займатися спеціально всіми справами на території колишньої російської імперії. Дня 30 листопада 1918 були всі британські репрезентанти на Сході Європи і в Азії поінформовані з Лондону, що політика Великої Британії буде звернена на таку мету:

...«підтримувати [британську] окупацію Мурманська і Архангельська; продовжувати експедицію на Сибірі; старатися переконати Чехів, щоб вони залишилися в Західній Сибірі; зайняти [британськими військами] залізничну лінію Баку-Батум; давати генералові Денікінові в Новоросійську всю можливу допомогу.»¹⁰⁷)

Вже в січні 1919 року прибула в райони Баку-Батум сильна британська армія, зложена з 20,000 воєнків. Вона окупувала цю залізничну лінію з важливими джерелами нафти. Цей експедиційний корпус британської армії був величезною допомогою для генерала

Денікіна, бо за його плечима він міг спокійно організувати й вишколювати свою «Добровольчу Армію». З того боку мали також прикриття національні республіки Вірменії, Грузії і Азербайджану.¹⁰⁸⁾

Ця відкрита підтримка для реакційних білих керівників московського протибольшевицького руху вже самим своїм фактом послаблювала позицію демократичної влади Української Народної Республіки. Коли ж до того взяти ще відкриті виступи французьких командирів в Одесі проти Української Народної Республіки, то зрозуміємо, що в тих обставинах треба було мати справжнього героїського духа, щоб Армія Української Народної Республіки в трикутнику рішучих і сильних противників не зломилася: з фронту московські большевики, з флянгу — реакційні неділимці, зізаду — альянти.

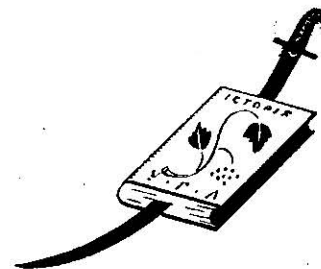
Зрештою, треба ще згадати, що в подібний безоглядний спосіб, як супроти Директорії УНР, поводитися Французи також супроти урядових кіл Донського Війська. Французькі репрезентанти тиснули психічним терором на представників Дону, щоб отаман Донського Війська, Краснов, уступив і щоб його наслідник піддався вповні під владу ген. Денікіна.

В грудні 1918 р. появилася французька військова місія в Донській Області під проводом капітана Фуке.¹⁰⁹⁾ Капітан Фуке ультимативно поставив ген. Краснову такі умови, під якими може прийти йому в допомогу одна французька дивізія і доставка зброї та військового виряду:

«Донський отаман і його уряд підпишуть таку умову: 1) Територія Донського Війська має заплатити всі шкоди, які понесли французькі і союзні громадяни внаслідок російської революції на цій території. 2) Донська Область має визнати найвищу владу генерала Франше д'Еспері у всіх справах військових і політичних.»¹¹⁰⁾

Ця авторитарна позиція французьких дипломатів у військових одностроях, вносила в цю область Сходу

Європи лише заколот. Вона нічим не допомогла дійсній добре зрозумілій боротьбі проти большевизму. Вона своїми невдалими плянами і безтактом лише допомогла большевикам в їх успіхах.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ФРАЙДЕНБЕРГ ТОРПЕДУЄ НОВУ СПРОБУ ДИРЕКТОРІЇ ПОРОЗУМІТИСЯ З АЛЬЯНТАМИ

**ВИННИЧЕНКО І ЧЕХІВСЬКИЙ ВИСИЛАЮТЬ НОВУ МІСІЮ
ПІД ПРОВОДОМ МАРГОЛІНА**

Дня 26 січня вранці місія Назарука-Остапенка зложила звіт із невдачі щодо порозуміння з альянтами в Одесі. Винниченко, який був тим членом Директорії, що займався всією зовнішньою політикою Директорії, разом з прем'єром Чехівським, що був одночасно міністром зовнішніх справ, були в тім часі твердо рішені, всупереч невдачі місії Назарука-Остапенка, продовжувати далі раз прийняту лінію шукати порозуміння зі Заходом.

Ще того самого дня пополудні Винниченко і Чехівський відправили до Одеси нову політичну місію для шукання порозуміння з альянтами. Цю місію очолював віцеміністер зовнішніх справ Арнольд Марголін. Він колись був активним діячем жидівської територіяльної партії і одночасно належав до партії «російських трудовиків». На початку 1918 року він приступив до Української Партії Соціалістів-Федералістів. За часів Української Центральної Ради, Марголін був обраний членом Генерального Суду, що за часів гетьманату був презваний на Державний Сенат. В цім Державнім Се-

наті повнив свою службу Марголін аж до проголошення повстання Директорії УНР.¹¹¹⁾

В ході повстання Директорії УНР, Марголін знаходився в Києві. Тоді провід соціалістів-федералістів був постановив вислати від своєї партії делегацію до альянтських дипломатичних чинників в Ясах і Одесі, щоб від українського національного табору під владою гетьмана в Києві поінформувати альянтських дипломатів про самостійницькі і демократичні стремління на роду. До цієї делегації визначено тоді найвидатніших членів партії: проф. Костя Мацієвича, В. Прокоповича, проф. Фесенка-Чопівського, Ю. Соколовського і Арнольда Марголіна. Це було вже 20 листопада 1918 р. Однак ця делегація по дорозі була затримана владою Директорії, яка в тім часі вже сама провадила зовнішню політику Української Держави і уважала непотрібною місію окремої партії. В часі формування першого нормального кабінету міністрів при Директорії в грудні 1918 року покликано Арнольда Марголіна на пост віцеміністра зовнішніх справ. Винниченко, Чехівський і інші керівні чинники в Уряді УНР високо цінили знання, зручність і щирі прихильність Марголіна до української державної справи. При цій постанові грало ролю також міркування, що Арнольд Марголін, як визначний жидівський діяч, буде мати легшу можливість нав'язати стосунки Уряду УНР з жидівськими колами в таборі альянтів і через них з самими альянтськими урядами. З тих міркувань покликано тоді також чимало жидівських діячів на пости в дипломатичних місіях, які Уряд УНР вислав саме тоді закордон. І так, секретарем дипломатичної місії до Британії визначено д-ра М. Вішніцера, д-ра Зархі до делегації на Мирову Конференцію, а також тоді ще молодих Кулішера, Глюзмана і Рабіновича визначено до різних дипломатичних місій.¹¹²⁾

Арнольда Марголіна призначено членом делегації УНР на Мирову Конференцію в Парижі, яка тоді вже була зібралася. Проте, він від Винниченка і Чехівського

дістав в імені Директорії ще місію поїхати до Одеси і там спробувати ще раз переконати альянтські чинники до приязних стосунків з Українською Державою та до відповідної допомоги для неї. В Києві рішальні урядові чинники припускали, що в данім разі буде грати ролю не лише особиста зручність Марголіна для такої відповідальної дипломатичної місії, але що тут буде мати значення в очах Фрайденберга, що був жидівського походження, також той факт, що самостійницьку політику України заступає віцeminістер жидівського походження.

Від'їзд Марголіна до Одеси разом зі своїми помічними силами був призначений негайно, ще на день 26 січня. Саме тоді йшли наради Конгресу Трудового Народу України, які мали устійнити конституційний лад Української Народної Республіки. Головне військове командування вже тоді провадило евакуаційні дії з Києва, маючи на увазі, що треба було передбачати переформування оборонного флангу з огляду на поступ офензиви Советської Росії. Справа нав'язання приязних стосунків з альянтами була спішна, бо Київ міг ось-ось упасти в руки ворога, а тоді умови альянтів могли бути важчі. Тим то Винниченко і Чехівський доручили Марголінові їхати негайно до Одеси. З ним мав ще виїхати С. Бородаєвський з міністерства фінансів разом із кількома урядовцями цього міністерства, щоб полагодити в Одесі справу фальшування українських грошей московськими «добровольцями».¹¹⁸⁾

ПЕРШИЙ УСПІХ АКЦІЇ МАРГОЛІНА: УТВОРЕННЯ БЬОКУ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ

Перед виїздом до Одеси Арнольд Марголін узяв від ген. Грекова, що тоді був міністром військових справ, поручаючі листи до д'Анзельма, Фрайденберга і Енна, з якими Греків був уже знайомий. Цим фактом мало бути підкреслене враження, що в українських урядових колах нема незгоди щодо зовнішньої політики. Після приїзду до Одеси Марголін, цілком слушно, на-

перед вступив у зв'язок з тими українськими урядовими висланниками, які вже були на місці. Він між іншим увійшов у контакт з ген. Матвієвом, який мав від Директорії спеціальне завдання. Одначе незабаром він переконався, що ген. Матвіїв фактично тримає одну руку з московськими денікінцями і тому перервав із ним свої стосунки.¹¹⁹⁾ Його Директорія після того відкликала.

В Одесі перебувала ще місія під проводом віцeminістра Артема Галіпа. З нею вступив Марголін у тісні стосунки і ствердив, що Галіп робив в Одесі дуже добре діло промощення шляхів до порозуміння з альянтами.

В Одесі Марголін застав також діяча хліборобської демократичної партії, С. Шемета. Ця партія не була притягнена до урядової коаліції, як ніби то надто права. Проте, С. Шемет уважав своїм обов'язком в Одесі шукати зв'язків із представниками інших самостійних урядів із території колишньої російської імперії — Кубані, Дону і Білорусі, які в тім часі мали своїх репрезентантів в Одесі, щоб нав'язати стосунки з альянтами. Шемет негайно познайомив Марголіна із цими представниками, щоб Український Уряд міг з ними провадити спільну акцію перед альянтами. Ця концепція була єдино можлива, якщо йдеться про успіх перед альянтами. Тільки спільний фронт таких урядів міг переконати альянтів, що концепція неподільної російської імперії є мертвим проектом.¹²⁰⁾

Марголін при допомозі місцевих одеських Українців перевів із цими представниками інших урядів із території колишньої російської імперії основні переговори про їх тісну коляборацію на дипломатичнім полі. Врешті він виробив проект спільної декларації, яку мали ці уряди зложити альянтському представництву в Одесі. Перед поданням тієї декларації він обговорив її текст з представниками всіх українських партій, що були в Одесі. Великим успіхом тієї акції був факт, що приеднано до спільного бьюку також представництво Дону. Донське Військо мало для України переважне

значення. Це область, заселена переважно давними місцевими козаками, в яких була жива традиція давньої незалежності від Москви. В боротьбі проти Московії для України мало величезне значення положення Донської Области, бо вона творила сусідство з вугільною областю України і евентуально берегла або загрозувала флянгу правого крила оборонного українського фронту. Уряд УНР у часі УЦРади стояв у приязних взаєминах із Доном і власне за ці приязні взаємини з Доном розпочала, між іншими, советська влада Росії свою першу воєнну агресію проти України. Зразу Директорія не доцінювала значення Дону в своїй зовнішній політиці, але все таки не дала себе під натиском Совнаркому зіпхнути до воєнних кроків проти Дону. Щойно місія Марголіна вповні доцінила справу бльоку самостійних урядів і цю концепцію провела на практиці.

Ці заходи місії Марголіна не могли зреалізуватися одного дня. Від приїзду до Одеси (десь увечері 28 січня) треба було втратити кілька днів на переговори в цій справі й на устійнення тез декларації. Врешті ця декларація була готова вранці 5 лютого. Її підписали від Уряду УНР Марголін і д-р Галіп, від Кубані Л. Бич, від Білорусі Баханович і від Дону ген. Черечукін. Текст цієї декларації — то основа зовнішньої політики України і самостійних урядів, протиставлених Московії. Коли всі дотеперішні місії Уряду УНР переговорювали з альянтами без виразної писаної декларації з окресленою політичною концепцією, то тепер вперше була поставлена така концепція. Тому треба її тут навести в повнім тексті.

ДЕКЛАРАЦІЯ УКРАЇНИ, БІЛОРУСІ, КУБАНИ І ДОНУ ПРО ЇХНЮ ПОЛІТИЧНУ КОНЦЕПЦІЮ

Дня 5 лютого 1919 року подали представники України, Білорусі, Кубані і Дону альянтському представництву в Одесі таку декларацію:

«Нижче підписані представники України, Білорусі, Дону і Кубані,*) які зібралися в Одесі, на спільній нараді в Одесі, постановили звернутися до Начального Командування держав антанти з таким меморіалом у справах:

1. про форму державного ладу тих територій, як також сусідніх із нами державних творів;
2. про шляхи і спроби поборення анархії і большевизму в усіх цих державах і частинах, на які розпалася Росія.

I.

«Навіть самі переконані прихильники безпосереднього і негайного перебудування колишньої унітарної російської держави на федеративних принципах повинні погодитися з тим, що події останніх 18 місяців, у зв'язку з катастрофою, яка постигла Росію по большевицьким перевороті 25 жовтня [старого стилю] 1917 року, створили непоборні перешкоди для переведення такого роду «федерації згори».

«Взагалі ж, історія утворення держав знає мало випадків простого і безпосереднього переходу від централізованої і унітарної форми держави до федеративного ладу. Такий досвід був підприятий з більшим або меншим успіхом у південно-американських державах (Болівія, Венецуеля і т. д.).

«Але, країни, найбільш відомі своїм зразковим федеративним ладом, прийшли до федерації *не згори, а знизу*. З'єднані Держави Америки, і Швейцарія утворилися шляхом об'єднання окремих держав (стейтів) і кантонів. Перехід від союзу держав до союзної держави — такий був наслідок історичної еволюції і ходу подій у цих державах.

*) Порядок держав поданий цілком справедливо згідно з величиною цих держав і тому Україна є подана на першій місці, а не згідно з алфаветом на останній місці. М. С.

«Вільне об'єднання, сперте на добрій свободній волі окремих держав і кантонів, було вступом до такого роду організації на федеративних принципах.

«Приклад південно-американських держав надхнув ті політичні партії, які поставили в свою програму перебудову Росії на федеративну державу.

«В користь федерації виразно висказувалися після державного перевороту з 27 лютого [старого стилю] 1917 року Великий Круг Дону,**) Обласна Кубанська Рада, як і більшість партій російських,***)

«Але, потім Росія фактично розпалася. В наслідок щезнення центральної влади ті частини країни, які не визнавали большевицького режиму, організували при допомозі здорових елементів місцеву владу і були примушені проголосити себе суверенними державними одиницями.

«І вже не було тієї центропетальної⁴⁾ сили, яка могла б не тільки проклямувати, але також здійснити таку перебудову старої будівлі на нових федеративних підвалинах.

«В теперішній час федерація згори була б можливою тільки шляхом інтервенції силою чужоземних потуг, шляхом примусу.

«Поза таким шляхом федерація згори неможлива до здійснення, отже тому залишається тільки шлях федерації здолу, збудованої на добровільній згоді, як українських і інших. Всеросійські Установчі Збори за короткі години свого існування встигли проголосити, що Росія повинна переорганізуватися на федеративних принципах.

***) Самі Донці називали ці збори Донського Війська "Большой Войсковой Круг". М. С.

****) В московським тексті поставлено там слово "російських". М. С.

⁴⁾ Центропетальний — то такий, що пре силою до центру, до середини, М. С.

рівних з рівними державних одиниць, які створилися на розвалинах старої Росії.

«Лише такою може бути здорова і життєздатна програма тих федералістів, які спирають свою конструкцію не тільки на власних бажаннях і надіях, але також на дійснім стосунку сил і на загальнім політичнім положенні.

«Виходячи із того всього, що з'ясовано вище, ми, —представники України, Білорусі, Дону і Кубані, прийшли до глибокого переконання, що питання державного ладу цих чотирьох одиниць може дістати шкоре і відповідне вирішення тільки шляхом окремого здійснення принципів державности і порядку в кожній з них.

«Існують підстави для припущення, що також інші державні твори прилучаться до цієї нашої формули.

«Отож, ми звертаємося, за посередництвом Високого Альянтського Командування, до держав антанті з проханням подати можливу допомогу національним змаганням наших народів з метою зміцнення вже утворених окремих побудов.

«І тільки по здавленні анархії большевизму, коли населення кожного такого державного твору буде мати можливість вільно висловити свою дійсну волю наступить час для з'ясування таких або інших умовин угоди між ними на засадах волі, рівности і братерства всіх народів, — тобто на засадах проголошених Вашими великими націями.

II.

«Переходячи до гострого питання про найліпші і найкоротші шляхи до ліквідації анархії і большевизму, ми дозволимо собі звернути увагу Начального Командування на один дуже важливий і найістотніший факт.

«Успіх у боротьбі з большевизмом є найбільш легким для осягнення в тім випадку, коли ця бороть-

ба буде спиратися на використання в кожній області місцевого населення, як джерела живої сили. Оборона власної хати, свого домашнього огнища, своєї родини, свого народу — такі мусять бути гасла, якими треба апелювати з метою викорінення большевизму.

«Ми звертаємося до Альянтського Командування також за технічною допомогою і за всіма тими предметами, яких ми цілком не маємо, або які ми маємо в недостатній кількості.

«Насамперед, нам конечно потрібна зброя, патрони, машинні кріси, тяжка артилерія, а зокрема танки і панцирні автомобілі. У нас є недостаток також воєнного вираду, — взуття, одягу, засобів комунікації і санітарних матеріалів.

«Ми переконані, що не треба ускладнювати чисто воєнне завдання боротьби з большевизмом, наміряючи організувати єдину армію для операцій у всіх областях, що їх охоплюють свої племена.

«Але, ми припускаємо, що для успішної організації боротьби треба створити спільний генеральний штаб з метою керування всіма операціями на підставі взаємного порозуміння нових державних одиниць, які знаходяться в стані війни з большевизмом, в контакті між собою і з великодержавами антанті. Такий штаб не повинен би встрявати у внутрішнє життя і внутрішні справи цих державних творів.»¹¹⁶)

Цей текст декларації одночасно з поданням альянтському штабові в Одесі передано також до місцевих газет в Одесі, які його надрукували. Ліберальні часописи висловилися прихильно про цю декларацію, але опановані денікінцями газети виступили гостро проти того плану.

СТАНОВИЩЕ ФРАЙДЕНБЕРГА ДО ДЕКЛАРАЦІЇ

Декларація, це твір доктрини зовнішньої політики, як її собі уявляв тоді Марголін. Вона була прийнята всіма тодішніми українськими колами, як підстава для практичної угоди з альянтами для їхньої допомоги на-

званим державам у боротьбі проти наступу Советської Росії. Проте, ця концепція тоді ще не знайшла зрозуміння в головах рішальних чинників альянтського командування в Одесі. Ці чинники були, просто, осліплені доктриною неподільності російської імперії й очаро-

Члени Делегації УНРеспубліки на Мірову Конференцію в Парижі.
Від ліва до права: Олександр Шульгин, Арнольд Марголін
і Василь Панейко.

вані престижем Денікіна, який, зрештою, черпав його не з власних заслуг і притаманностей, але власне з підтримки альянтів. В кожному разі дня 5 лютого, коли Фрайденберг дістав цей меморіал у руки та прочитав його, то він не зробив на нього ніякого переконливого враження. Дуже можливо, що цей полковник цілком не розумів делікатної і глибоко заложеної дипломатичної ноти, яку він мав перед собою. Можливо, що якби йому були говорили просто з мосту, то він зрозумів би скоріше. Можливо, що він, просто, не розумів іншої мови, як капральської.

Це видно з факту, що його не зворушила найважливіша подія цих днів: до Одеси приходили щоденні звіти його ад'ютанта, капітана Лянжерона з Києва про те, що Директорія УНР примушена евакуювати Київ, і що наступ большевицьких полчищ посувається скорим темпом на столицю України. В тій ситуації мусів Фрайденберг, як шеф штабу висадженої альянтської армії, думати принаймні про безпеку тієї армії, повіреної в його руки разом з генералом д'Анзельмом. Дня 5 лютого він мусів дістати вістку, що Київ вже фактично евакуований, що большевики кожної години займають столицю України і що є можливий генеральний наступ большевицьких армій на Правобережжя і заломання цілого оборонного українського фронту і тим самим загроза для альянтського десанту. Це була остання година, коли Фрайденберг мав рішатися, що йому робити для успішної боротьби проти большевиків.

Мусимо собі пригадати, що вже в часі переговорів із місією Назарука-Остапенка (третья декада січня), Найвища Рада Мирної Конференції в Парижі рішила була запросити на спільну конференцію всі фактичні уряди з території колишньої Росії. В цій постанові Найвища Рада не робила різниці між неділимськими урядами Колчака, Денікіна і Юденіча чи Міллера-Чайковського з одного боку, а самостійними урядами прибалтійських держав, України, Дону, Кубані і Білорусі з другого боку. Всі ці уряди були поставлені рівнорядно.

Про це знали ще раніше, перед оголошенням, альянтські представники в Одесі, бо з ними стояв Париж у постійнім телеграфічнім зв'язку. В часі, коли місія Марголіна подала свою заяву, спільно підписану представниками Білорусі, Дону і Кубані, ця постанова Найвищої Ради була розіслана телеграфічно всім альянтським представникам давно. Це була також постанова прем'єра Клеманса. Отож, Фрайденберг знав дуже добре цю постанову і по лінії французького уряду, якому він підлягав безпосередньо, і постанову альянтів, заступлених на Найвищій Раді, якій він підлягав по міжальянтській лінії, бо ж він командував, як шеф штабу, не тільки самими французькими військами на побережжі Чорного Моря, але також двома грецькими дивізіями і польським легіоном. Згідно з тією постановою Найвищої Ради Фрайденберг мав поводитися в тім часі однаково з денікінцями і з Українським Урядом, Доном і Білоруссю. Тимчасом Фрайденберг, як знаємо вже з попередніх розділів, всім натиском альянтського престижу підтримував денікінців, а одночасно тероризував українських представників, щоб вони погодилися на підлеглість неділимському урядові Денікіна.

З того мусимо зробити висновок, що під цим оглядом це була виключно політика самого Фрайденберга, а не політика, чи наказ французького уряду або Найвищої Ради в Парижі.

Діставши повідомлення свого ад'ютанта Лянжерона з Винниці, що Директорія УНР вже перенеслася з Києва туди та що Київ вже опорожнений Армією Української Народної Республіки, Фрайденберг рішився тим разом діяти сам: він постановив тепер сам запропонувати репрезентантам Уряду УНРеспубліки свій диктат до прийняття. Фрайденберг був переконаний, що тепер, під впливом невдачі на фронті, Директорія і Уряд УНРеспубліки скапітулюють перед ним й приймуть усі подиктовані ним умови. Меморіал самостійних урядів, поданий спільно на його руки 5 лютого, він відложив

геть, як непереконливий. Він вірив, що престиж альянтів так сильний, а невдача на фронті Української Армії так гнітюча, що Директорія і Уряд УНРеспубліки та всі політичні українські чинники тепер напевно погодяться без довгої розмови на всі його неділимські постануляти.

Тому полк. Фрайденберг, довідавшись від свого адютанта Лянжерона, що Директорія і Уряд УНР вже у Винниці та що закінчується евакуація Києва, десь мабуть 4 лютого повідомив через Лянжерона українські урядові кола, що він бажає зустрітися для розмови і полагодження взаємин з українською делегацією на станції Бірзулі. Зустріч була визначена на день 6 лютого. Це була вперше ініціатива з альянтського боку про потребу зустрічі.¹⁷⁷⁾

Фрайденберг їхав дня 6 лютого напевно вже після того, як познайомився з меморіялом спільного фронту самостійних урядів під проводом Марґоліна в Одесі.

ПАРЛЯМЕНТАРНО-УРЯДОВА МІСІЯ ПІД ПРОВОДОМ ОСТАПЕНКА

Після відступу з Києва, Голова Директорії УНР Винниченко скликав у Винниці, десь 5 лютого¹⁷⁸⁾, Державну Наряду, щоб вислухати погляду всіх урядових і політично-суспільних та парламентарних чинників про те, що далі робити.

На цю Державну Наряду запросив Голова Директорії Винниченко членів Уряду, членів комісій Конґресу Трудового Народу України та представників політичних партій.¹⁷⁹⁾ На цій нараді представлено умови порозуміння з альянтами в тій загальній формі, як їх привезли попередні делегати з Одеси. Ці умови представлено нараді в такій формі:

«1. Директорія й Уряд переорганізуються з тим, що до складу їх не входять Винниченко, Петлюра і Чехівський.

«2. Для спільної боротьби з большевиками Український Уряд формує армію в 300,000 вояків, яка підлягає зверхній команді держав антанті.

«3. Українська армія повинна бути зформована в тримісячний термін, при чому, в разі недостачі українських старшин, запрошуються офіцери з російських добровольців [«денікінців»].

«4. На час боротьби з большевиками залізниця і фінанси переходять під контроль Французів.

«5. Справа незалежності України вирішується на Міровій Конференції в Парижі.

«Директорія звертається до Франції з проханням прийняти Україну під свій протекторат.»¹⁸⁰⁾

Ці вимоги французько-альянтського штабу були в дечім із змісту переговорів місії Назарука-Остапенка (в двійку), а потім ще з розмов самого Остапенка в присутності Назарука. Проте, мусимо прийняти, що то оптиміст Остапенко так пристриг кострубатість французьких вимог у цю дипломатичну форму. Найбільше неприемливий пункт французьких вимог про конечність прийняття московських неділимських старшин в Українську Армію був тут згладжений так, що це прийняття приходило в увагу лише тоді, коли буде брак українських старшин. Зі стилізації того пункту виходило, що про це буде рішати сам Уряд УНР, коли тимчасом у дійсних вимогах Фрайденберґа було абсолютне домагання приймати московських старшин.

Учасник цих нарад, Ісаак Мазепа, свідчить, що коли ці вимоги альянтсько-французького штабу були проголошені на Державній Наряді у Винниці, то вони викликали в учасників загальне обурення. Розуміється, що обурення було цілком справедливе й обґрунтоване. Воно було б ще гірше, якщо б Остапенко був подав дослівний зміст і форму вимог Фрайденберґа. Проте, з усього видно, що ні Голова Директорії, який займався спеціально зовнішньою політикою, ні міністер зовнішніх справ Чехівський, ні тим більше представники Конґресу Трудового Народу України й політичних партій, не

мали докладних інформацій про те, що діялося в Парижі та які були до того часу постанови Найвищої Ради Мирової Конференції. Якщо б ці інформації були в Києві до кінця січня і у Винниці на початку лютого, то учасники Державної Наради були б менше обурювалися на факт, що Французи в Одесі відсилали справу визнання незалежності України на Мирову Конференцію, а не хотіли того зробити самі. Справа в тому, що Найвища Рада Мирової Конференції до того часу взагалі не вирішила питання визнання незалежності нових окремих державних творів із території колишньої Росії. До того часу зроблено лише виняток для Польщі. Всі інші державні твори з цієї частини Європи не мали визнання навіть як «де факто» уряди: Україна, Естонія, Фінляндія, Литва, Лотва, Грузія, Азербайджан, Вірменія і навіть того визнання формально не мав уряд Колчака або Денікіна. Отож, у тій справі Фрайденберг відповідав Українцям у загальному, так би мовити, «нормально». Вимога Фрайденберга до Уряду УНР про віддання залізниць у верховну управу Французам також не була винятковим постулятом. Під формою «охорони» сибірської залізниці вся залізнична сітка в Сибірі під владою Колчака була також під окупаційною адміністрацією альянтських сил. Залишалася справа фінансів. Ця ділянка державної адміністрації була також у деякій мірі, хоч і неофіційно, на території Колчака і Денікіна під контролею альянтів. Зате всі інші вимоги до Директорії УНР були вже чисто французьким і зокрема Фрайденберговим вимислом. Щодо них українська сторона повинна була ставитися так, як вона ставилася: з рішучою опозицією. Треба також зазначити, що погляд Винниченка і Чехівського, як на півбольшевиків, був поширений в Одесі серед альянтської розвідки денікінськими офіцерами. Звідсіля цей фальшивий погляд звітували до Лондону і Парижу британські, французькі і американські розвідчі офіцери. З попередніх розділів знаємо, що таку думку на основі цих фальшивих звітів висловлював на Найвищій Раді і Кле-

мансо і Лойд Джордж. Вся справа була в тому, що українська інформаційна служба закордоном функціонувала дуже зле і тому ці фальшиві погляди про характер української влади, не могли бути негайно спростовані.

Учасники Державної Наради дня 5 лютого¹²¹) були дуже обурені цими альянтськими вимогами і крайньо огірчені. Проте, з огляду на наступ Советської Росії її переважаючими силами, Державна Нарада рішила одностайно, що таки треба вступити в дальші переговори з альянтським командуванням в Одесі та старатися дістати від альянтів допомогу в боротьбі проти наступу Советської Росії. Як записує учасник цих нарад, пізніший прем'єр Мазепа, в тім часі «Українська Армія знаходилася в катастрофічному стані». Це була причина постанови наради, щоб таки шукати допомоги в альянтів, а тільки старатися узискати від альянтів ліпші умовини їхньої допомоги.¹²²)

Державна Нарада, вирішивши засадниче питання, що треба негайно вступити з альянтами в переговори та виїхати на зустріч із делегатом альянтів до Бірзулі, одночасно вирішила також, що ближчі умови порозуміння, які має подати Директорія альянтам, має виробити Директорія в порозумінні з представниками партій.¹²³)

Ці умови в імені Директорії виробив сам Голова Директорії Винниченко і передав визначеній Директорією делегації. Директорія визначила делегацію так, щоб у ній були заступлені урядові партії та щоб одночасно в цій делегації були членами і міністри і члени Конгресу Трудового Народу України. Так мав бути підкреслений урядово-парламентарний характер делегації. Склад делегації Директорії був такий: голова делегації — міністер народного господарства проф. Сергій Остапенко; він був щодо партійної приналежності — соціалістом-революціонером; члени: генерал Олександр Греків, міністер військових справ, щодо партійної приналежності — самостійник-соціаліст (партія Міхновського); Ісаак Мазепа, головний секретар УС-

ДРП, депутат Конгресу Трудового Народу України; С. Бачинський, секретар Конгресу Трудового Народу України, щодо партійної приналежності соціаліст-революціонер і один із провідників Селянської Спілки.¹²⁴)

Інструкцію для делегатів, як і сам добір делегатів, перевели Голова Директорії, Володимир Винниченко.¹²⁵) Зокрема Голова Директорії дав доручення ген. Грекову, щоб він постарався, як міністер військових справ, про те, щоб полковник Фрайденберг і його товариші після приїзду на станцію у Бірзулі, яка була на території влади Директорії УНР, дістали урочистий спосіб прийняття для нього.¹²⁶)

Директорія передала своїй делегації такі пункти, яких вона мала триматися при уложенні умови між Україною і представництвом альянтів в справі допомоги для України в її оборонній війні проти Советської Росії:

«1. Признання антантою самостійності України і допущення української делегації на Мирову Конференцію в Парижі.

«2. Суверенність Директорії.

«3. Забезпечення народного ладу і соціальних реформ в Україні.

«4. Забезпечення українських колоній в Сибірі.

«5. Привернення Україні чорноморської флотії...

«7. Признання автономності Української Армії з правом свого представника в зверхній [антантській] команді.

«Недопущення до складу Української Армії ніяких московських офіцерів.»¹²⁷)

До цих 7 пунктів, які Директорія дала делегації, як підставу для уложення договору про допомогу альянтів для України, треба тут додати деякі замітки, щоб ближче насвітлити пізніший хід переговорів у Бірзулі.

Перший пункт містив у собі самозрозумілу і неуступну вимогу про те, що альянти повинні респекту-

вати суверенність Української Держави. Якщо б навіть у переговорах делегація альянтського одеського командування висловлювалася так, як це вона робила в переговорах із місією Назарука-Остапенка, то і в тім випадку українська сторона мусіла б заявити, що власне вона вимагає від Мирової Конференції, щоб вона визнала суверенність Української Народної Республіки. Знаємо з відповіді Фрайденберга Назарукові на цю вимогу, що, мовляв, альянтське командування в Одесі займається тільки мілітарною акцією проти большевизму, а питання політичні і зокрема суверенність України вирішить Мирові Конференція в Парижі. Це була устійнена формула такої самої Найвищої Ради. Проте, за нею крилася фактична політика альянтського командування в Одесі в неділимсько-московським напрямку.

В першій пункті містилася також вимога «допущення делегації Директорії УНРеспубліки на Мирову Конференцію в Парижі». Ця вимога була неясно сформулована. В тім часі Українська Делегація на Мирову Конференцію в Парижі вже була реальною в Парижі (від 20 січня 1919 р.). Правда, можна було розуміти це домагання, як бажання, щоб ця Українська Делегація стала рівноправним членом Мирової Конференції. Дипломатично можна було в теорії таке домагання ставити, але воно в тім часі було б пустою теорією, коли зважити, що в Мировій Конференції, згідно з першою постановою союзних і заприязнених великодержав (тобто антанти разом з Америкою), до Мирової Конференції були допущені тільки ті держави, які брали при кінці війни участь у боротьбі по боці антанти в якийсь спосіб. Україна від лютого 1918 року (від Берестейського Миру) була в цій війні неутральною, отже вона не могла бути активним членом Мирової Конференції, як були члени тих альянтських і заприязнених держав. До повноправної участі в Мировій Конференції, як відомо було зі світової преси, не допущено також представництва небольшевицьких урядів Росії. З того вид-

но, що урядові кола міністерства зовнішніх справ у Києві й Винниці не мали точних інформацій про те, що діялося в Парижі на Міровій Конференції.

Другий пункт вимог, які дістала делегація Директорії, був зформульований нефахово, якщо йдеться про термінологію. Суверенною, згідно з першою вимогою, мала бути визнана тільки сама Українська Народна Республіка. В ній сувереном, згідно з демократичними основами тимчасової конституції з 28 січня, був український нарід, а не Директорія. Згідно з цією конституцією Директорія була тимчасовою законодавчою владою УНРеспубліки і одночасно вона, як колегіяльна установа, репрезентувала державу назовні. Тим то другий пункт вимог повинен бути тоді зформульований лише так, що Директорія є від ніякого зовнішнього чинника незалежним державним органом, відповідальним лише перед найближчою сесією Конгресу Трудового Народу або перед всенародним парламентом у випадку його обрання. Тут, очевидно, в цім пункті автори хотіли підкреслити, що тільки сама Україна може міняти Директорію, а ніхто інший.

Третій пункт треба розуміти так, що альянти мають в договорі гарантувати, що вони визнають демокритичний («народний») лад в Україні та не будуть вмшуватися в соціяльне законодавство Української Народної Республіки. Тут, як знаємо з інструкції для місії Назарука-Остапенка, йшлося в першу чергу про недоторканість земельного закону Директорії.

Всі інші пункти інструкції для делегації, не потребують коментаря.

Треба ще зазначити, що до місії Остапенка додаю ще з міністерства зовнішніх справ перекладача французької мови, барона Штайнгеля.¹²⁸⁾

ХІД ПЕРЕГОВОРІВ У БІРЗУЛІ

Зустріч з Фрайденбергом і його штабом була умовлена за посередництва капітана Лянжерона на полудне 6 лютого. Українська сторона була переконана, що

сама нарада відбудеться в будинку залізничої станції. Там була приготована відповідна кімната на конференцію і мабуть також гостинний обід для гостей.¹²⁹⁾ Згідно з інструкцією Голови Директорії, Винниченка, генерал Греків постарався про те, щоб на станції був готовий український військовий відділ, як почесна сотня, яка мала парадно зустріти французьких гостей згідно з дипломатичними звичаями в таких випадках. Французький потяг з Одеси прийшов коло 1-ої години пополудні. В моменті приїзду потягу, українська почесна сотня уставилася на виднім місці коло входу до станційного будинку. Потяг з Одеси виглядав, як на гостину, для українських глядачів дуже дивно: з-перед панцерна льюкомотива і за нею панцерний віз. На заді потягу знову один панцерний віз і панцерна льюкомотива, а всередині сальонний вагон і їдальня. Потяг остановився, але довго ніхто не виходив з потягу. Коли так було кілька мінут, тоді українська місія зробила припущення, що це мабуть не потяг Фрайденберга, але потяг, який приїхав перед його потягом. Тим то почесну сотню покищо відпущено, чекаючи приїзду самого потягу Фрайденберга. Щойно, коли сотня відійшла з перону, поволі й осторожно вийшов із вагону потягу один французький офіцер, який заявив ген. Грекову, що це потяг Фрайденберга і що він не буде виходити зі свого вагону, а просить делегацію до себе до вагону, де буде відбуватися вся конференція.¹³⁰⁾

З цієї поведінки французького полковника мусимо зробити висновок, що він був високо нервовою людиною і боявся взагалі вступити на українську землю без охорони панцерного потягу. Те саме почуття уділялося також близьким особам його штабу, з яким він приїхав до Бірзулі. Учасник зустрічі з Фрайденбергом в його вагоні, проф. Ісаак Мазепа, описує в своїх спогадах докладно особу цього французького штабовика. Він рахує його на 45 років і підкреслює, що він був «з нервовими рухами лица». Зрештою, він малює його щодо росту середнім.¹³¹⁾ З нервових рухів лица, які завва-

жив також у своїх спогадах Назарук, ми мусимо думати, що Фрайденберг був справді дуже нервовою особою, що він мусів підпадати об'явам страху і для того, в почутті тієї своєї фізичної меншевартости, надробляв криком і грубіянським тоном, щоб показати ніби то свою здоровість, якої у нього насправді не було.

Конференція між українською місією та Фрайденбергом і його штабом почалася в його вагоні зразу нормально. Після взаємних представлень ще незнайомих членів місії і членів французького штабу взяв слово міністер Сергій Остапенко, як голова української делегації. Після звичайного привітання гостя на українській землі, Остапенко почав на підставі свого рукопису виголошувати вступну промову, в якій були зазначені напрямні політики Української Народної Республіки від самого початку її існування. Він, з огляду на цілковите нерозуміння Французів конечности Берестейського Миру для України, взявся до аргументу для даного слухача: він представив справу цього миру коротко так, що цей мир був ділом тільки одної урядової групи, яка тепер не є при владі. При владі тепер, мовляв, є представники більшости України, які були проти тієї умови з центральними державами. Після вступної промови Остапенко перейшов до засад, на яких на думку делегації, повинна спертися умова між альянтами і Україною в боротьбі проти московського большевизму. Цю промову характеризує учасник делегації, ген. Греків, дуже влучною і гарною. Вона одначе тягнулася дещо задовго, бо кожне речення її перекладав барон Штайнгель на французьку мову. З того бачимо, що конференцію з українського боку приготовано лише на половину. Вона була б приготована ліпше, якщо б промова була вже готова у французьким тексті й переписана та дана Французам у руки на початку конференції. Відомо річ, що промова чи розмова, переривана в кожнім реченні перекладом, мусить робити на половину гірше враження ніж промова, яку учасники слухають безпереривно зрозумілою для себе мовою, або яку чи-

тають своєю мовою. Проте, поступом у дотеперішніх переговорах було те, що голова делегації мав приготувати промову принаймні по-українськи.

Фрайденберг слухав промови проф. Остапенка уважно і спокійно до того місця, де Остапенко вже прийшов до конкретних пунктів для основи порозумівачої умови між Україною і альянтами і зокрема з Францією. Коли Остапенко згадав другий пункт цієї основи, в якій мова про суверенність Директорії, Француз спаленів і нагально накинувся на Директорію і взагалі на українську сторону. Він почав тоді говорити так ординарно, як він уже раз в січні говорив Назаруківі й Остапенкові в Одесі:

«Ми не тільки не визнаємо суверенности тієї Директорії, але ми ще вимагаємо усунення з неї Винниченка й Петлюри та усунення з уряду Чехівського. Окрім того ми вимагаємо, щоб всякі дальші зміни в Директорії відбувалися за нашою згодою. Для нас ця вимога принципіальна. Коли ви на це не погодитесь, то зайві всякі дальші розмови. Винниченка і Чехівського виженіть, як псів за большевизм, а Петлюра мусить зникнути сам, бо тепер кожний бандит називає себе петлюрівцем.»²⁸²)

Штайнгель перекладав напади Фрайденберга речення за реченням. Останній непристойний спосіб нападу проти членів начальної влади Української Держави до живого обурич членів української місії. Вони негайно почали вимагати від Остапенка, щоб перервати дальшу розмову і покинути конференцію. Одначе Остапенко переконав членів місії, що треба докінчити українську заяву до кінця і щойно потім поміркувати, що далі робити. З огляду на важке становище Армії УНР на фронті, члени місії погодилися на цю вимогу Остапенка.²⁸³) Фрайденберг помітив заворушення в членів української делегації та опанував свій вибух. Далі вже йшла заява Остапенка без особливих переривів з боку Фрайденберга. Зараз після згаданого вибуху Фрайденберга

проф. Остапенко сказав йому з притиском, що представництво українського народу, Конгрес Трудового Народу України, висловив довір'я цілій Директорії. На це зі свого боку Фрайденберг замітив, що Франція і Британія не мають довір'я до Директорії в теперішнім складі. Отож, коли ця Директорія в цілості мала б залишитися далі, продовжував свою замітку Фрайденберг, то і вони не дадуть допомоги для Директорії, а боротьбу проти большевиків будуть продовжувати самі і може навіть у потребі проти українського народу, якщо він буде підтримувати таку Директорію.¹³⁴)

Далі Фрайденберг поставив вимогу, щоб Уряд УНР випустив на волю арештованих — митрополита Антонія, єпископа Євлогія і кількох міністрів із часу останнього періоду гетьманського режиму. Вони були арештовані за державну зраду, вчинену проти України. Фрайденберг заявив, що це рішуча вимога французького уряду. Якщо б щось сталося цим арештованим з вини Директорії, то він повідомить тоді свого прем'єра Клеманса, а вже тоді певно буде кінець українській справі в Парижі. На це Остапенко пояснив причину арештування цих осіб і додав, що вони є всьому українському народові відомі, як крайні чорносотенці. Що ж тоді буде думати український нарід про Францію, коли він довідається, що цих осіб випущено на вимогу Франції, питав Остапенко. На це Фрайденберг відповів, що хай собі український нарід думає, що хоче, але арештовані мають бути випущені і відіслані до Одеси. На це далі замітив Остапенко, що в Україні є правова система влади і про випущення з арешту рішає суд, після переведення слідства або віддає арештованих під розправу публічному судовому процесові, отже без суду трудно вимагати випущення арештованих. На цім була зроблена перерва конференції на обід.

Під час перерви члени української делегації обмірковували ще раз вислід попереднього ходу конференції і вирішили, щоб Остапенко після відкриття дальшої наради, зараз на вступі зложив рішучу заяву з протестом

проти способу висловів Фрайденберга на адресу Директорії і Уряду УНР. Коли Остапенко зложив потім цю заяву, то вона зробила на Фрайденберга помітне враження і він формально перепросив делегацію за свій спосіб вислову. В другій половині наради він вже тримався пристойно. Фрайденберг щодо пунктів умови, які пропонувала делегація Директорії, заявив в основі те саме, що він говорив в Одесі. Він казав:

В справі самостійности Української Держави він не заявляється, бо це справа, яку вирішить Мирова Конференція в Парижі. Організацію збройних сил для боротьби проти большевизму треба переводити так, щоб в окремих зонах були окремі національні армії і їхні уряди. Українська зона буде межувати на Заході з польською зоною, а на Сході з зоною московських добровольців, під керуванням Денікіна. В кожній зоні діє своя цивільна влада, а армія продовжує боротьбу проти большевиків можливо аж до Петрограду. Кожна армія сама має своє власне постачання харчів. Українська Армія буде автономною щодо своєї організації, але підлягатиме загальному альянтському командуванню. Французи не мають нічого проти того, щоб Уряд УНР запросив французьких старшин, як інструкторів, для Української Армії, а не московських добровольців. Українська зона і зона московських добровольців — це зони французькі, тобто під верховним наглядом Французів. На Схід від них британська зона. Зона польська є мішана, тобто французько-британська. На Сході від України денікінська зона буде простиратися також на Донську Область. Точне розмежування між українською і московською добровольчою зонами буде визначене французьким командуванням. Донська армія має підлягати Денікінові і окремої донської зони не має бути. Французьке командування погоджується на те, щоб в українській зоні не було, ні польських, ні румунських, ні денікінсько-добровольчих військових відділів. Війна між Польщею і Україною буде припинена. Кордони між Україною і Польщею встано-

вить Мирово Конференція в Парижі. Чорноморська фльота була взята альянтами як німецька воєнна здобича. Українські колонії в Сибірі вирішить Мирово Конференція. Соціальні реформи в Україні — це українська внутрішня справа. Їх може переводити Україна вільно, якщо ці реформи не будуть порушувати спокою і порядку в країні. Тільки щодо земельної реформи, то французький уряд вважає, що при цій реформі треба було б затримати принцип приватної власності. Досвід французької революції показує, що спокій у країні є неможливий, поки нові власники землі, які набули землю при реформі, не заплатять за землю. Альянти і зокрема Франція гарантують, що до закінчення війни проти большевиків не буде допущена протинародна влада в Україні, а по закінченні війни ця справа вже буде Ваша, казав Фрайденберг до української делегації. В інтересах всієї справи, французьке командування мусить взяти фінанси і залізницю в усіх своїх зонах під верховне французьке керування. Фінанси і шляхи, це нерви успішного ведення війни. Тому цих справ французьке командування не може залишити в цих національних зонах без своєї контролі. На тих умовах Франція може дати все потрібне для успішного ведення боротьби проти большевиків.¹⁸⁶)

Після того продовження конференції була зроблена нова перерва нарад. Під час тієї переви українська делегація мала свою нараду, щоб зробити оцінку щодо дотеперішнього висліду конференції і зокрема вирішити питання, чи делегація може на підставі контрпропозицій Фрайденберга прийняти дальші переговори, щоб остаточно уложити текст умови. Тільки один ген. Олександр Греків, який тоді був міністром військових справ, висловився рішуче за прийняття французьких пропозицій. Всі інші члени делегації, як зазначає учасник цих нарад І. Мазепа, висловилися в тім сенсі, що делегація не може прийняти цих французьких пропозицій. Мазепа у своїх спогадах свідчить, що делегація мала від Директорії найширші повноваження аж до

підписання договору з французьким командуванням включно.¹⁸⁶) Отож, більшість делегації брала на себе велику історично-політичну відповідальність, коли вона в даній ситуації не продовжувала переговорів із Фрайденбергом і не довела їх до уложення і підписання договору. Само собою розумілося, що договір мусів бути ратифікований обидвома урядами, українським і французьким. Знаємо з уповноваження, яке давав Винниченко попередній місії Назарука-Остапенка, що делегація не мала в'язатися його особою і в потребі ствердити, що Винниченко вже заявив, що він уступає зі складу Директорії. Що ж до Чехівського, то було відомо ще в Києві, що він подав заяву про димісію і що Винниченко вже в Києві говорив з Остапенком про те, щоб він прийняв завдання формувати новий уряд замість Чехівського.¹⁸⁷) Це були ті дві особи, які Французи і Британці підозрівали, що вони сприяють большевизмові і тому їм не довір'яли. В таких обставинах в державнім інтересі повинні були ці два державники часово уступити зі своїх становищ. Це вони й заявили ще раніше, заки Французи поставили рішуче домагання в цій справі, коли Винниченко довідався про це ще від першої місії ген. Грекова. Залишалася тільки вимога щодо уступлення Петлюри. В цій справі вимога Французів була не безумовна, як у справі Винниченка і Чехівського. Тут Французи не мали ніяких особистих закидів проти Петлюри і не підносили свого недовір'я до нього. Йшлося виключно про часове «стушування» Петлюри, тобто часове уступлення в тінь, з тієї причини, що його іменем прикриваються анархічні і навіть злочинні елементи. Ясна річ, що ця вимога Французів була сугерована виключно одеськими денікінцями. При дальших переговорах, після цієї другої перерви, правдоподібно Фрайденберг був би від цієї вимоги відступив. Вся справа залежала від відповідної зручності в переговорах з Фрайденбергом, який після рішучої української постави за своє перше нетактовне поведіння вже поведився пристойно і тому можна вже було після

його перепрошуючої заяви говорити з ним цілком резонно.

Поза тим одним виразним пунктом, який міг бути спірним, інші вимоги альянтського штабу були дискусійні в тім сенсі, що вони залежали від того, як їх стилістично уложити остаточно в текст умови. Фрайденберг таки дещо скористав із меморіялу Марголіна і з попередніх суперечок з ген. Грековом та з місією Назарука-Остапенка. Тим то його попередні вимоги були сильно змодифіковані. Те, що переочувала делегація Директорії в Бірзулі, було найважливіше: що альянтський штаб, а потім шляхом ратифікації умови також французький уряд, визнали Директорію і Уряд УНР, як «де факто» Уряд Української Держави. Це було також фактичне визнання незалежності Української Народної Республіки. Все інше було питанням зміцнення української державної влади, шляхом розбудови великої дисциплінованої армії, викинення інвазійних військ Советської Росії геть під Москву і здобуття довір'я населення для державної влади ладом і добрим суспільними реформами в Україні. В кожнім разі, цей шлях давав шансу Україні оборонити свою фактичну незалежність, а юридичне визнання з боку Найвищої Ради було б наступило напевно в тім випадку, бо Найвища Рада кінець-кінців завжди рахувалася з силою державної влади на місці.

Правда, поведінка Фрайденберга назагал була прокативна й ординарна. Умови альянтсько-французькі були формувані у фельдфебельський спосіб. Проте, затиснувши зуби, можна було на тій підставі будувати оборону Української Держави, маючи на увазі факт, що допомоги з будьякого іншого боку Україна тоді дістати не могла і що без допомоги вона не могла в даних обставинах утриматися проти одночасної агресії з боку Советської Росії, білої Росії Денікіна і імперіялістичного режиму Польщі. Умова з Французами давала шансу покінчити війну під Львовом і сконцентрувати всі українські збройні сили лише проти московської больше-

вицької агресії. Шанса для утримання незалежності української державности тоді більшала ще тим фактом, що Французи давали б таку саму технічну, збройну і політично-моральну допомогу, яку вони давали в тім часі Польщі і Денікінові. На українській території, згідно, з пропозицією Французів, не сміли бути ніякі ворожі їй сили — ні польські, ні денікінські, ні румунські. Під цим оглядом альянтський плян ішов на уступки у порівнянні з тим, що зразу чула місія Назарука-Остапенка в січні, в Одесі.

Проте, всі члени місії, за винятком ген. Грекова, не хотіли взяти на себе відповідальности за цей проект умови. З усього видно, що вони воліли зіпхнути цю політичну відповідальність на плечі самої Директорії і Уряду УНР. Навіть голова місії, міністер Остапенко, який ще раніше був за прийняття куди гірших альянтських умов в Одесі, тим разом піддався настроям решти членів місії, тобто настроям Мазепи і Сергія Бачинського і своїм голосом вирішив, що делегація має перервати переговори нічим, а все питання передати на вирішення Директорії і Урядові УНР та проводам партій.

Коли конференція знову зійшлася на кінцеву розмову, тоді проф. Остапенко, як голова делегації, зложив Фрайденбергові заяву в імені делегації такого змісту: Делегацію не задовольняє становище альянтсько-французького командування до справи незалежності України і її ставлення до Директорії. Делегація не погоджується також на те, що має існувати якась українська зона, штучно створена, де мала б формуватися Українська Армія, але делегація є такої думки, що Українська Армія повинна далі формуватися в межах своєї української національної території. Тим то делегація сама не може прийняти цих умов, але передасть їх на вирішення самій Директорії.²⁸⁸)

Ця розмова з альянтською делегацією закінчилася коло 7 години ввечері. Обидві сторони розійшлися без досягнення остаточного порозуміння щодо уложення

і підписання угоди. Французи від'їхали своїм потягом зараз до Одеси. Українська делегація незабаром від'їхала до Винниці.¹³⁸)

ОЦІНКА ПЕРЕГОВОРІВ У БІРЗУЛІ

Головна вина за безуспішність конференції в Бірзулі паде на Фрайденберга. Сам його ординарний спосіб касарняного виступу на першій половині конференції мусів зробити глибоко негативне враження на всіх учасників української делегації. Відома річ, що навіть неприємні вимоги, висловлені в людський спосіб і в дипломатичній формі, можуть бути предметом обміркування і дискусії, а потім з певними модифікаціями прийняті.

Для нас тепер, з історичної перспективи, коли візьмемо всі моменти з попередніх розмов з Фрайденбергом і основну поставу Директорії і Уряду УНР-республіки та більшості представників партій на Державній нараді у Винниці 5 лютого, ясно, що українська делегація їхала на конференцію в Бірзулі з рішучим настроєм досягнути компроміс з альянтами і підписати відповідну угоду. Пункти, які мали бути узгоджені в умові з доручення Директорії, вказували на те, що, властиво, йшлося лише про те, щоб був визнаний національний державний статус України, непорушність дотеперішніх соціальних реформ і повна внутрішня незалежність Армії УНР. Над усім іншим могла йти дискусія і компроміс. Голова Директорії в ім'я державного інтересу вже готов був у січні уступити зі свого становища, щоб не бути перешкодою для угоди з альянтами. Все те ударемнив виступ Фрайденберга, бо він своїм тоном і словами з касарняного словника викликав у більшості членів української делегації враження, що альянти взагалі, а Франція зокрема — то ворожа сила для України і з нею не можна мати щирої угоди.¹³⁹)

Єдиний Греків, як довголітній вояк, мав сильніші нерви і він, не зважаючи на все, був за продовженням

переговорів у Бірзулі та за прийняття альянтських умов з певними модифікаціями. Захитався Остапенко від безпосереднього враження виступу Фрайденберга та втратив відвагу брати повну відповідальність за такий крок, як підписання умов, подиктованих альянтами. Цей момент, день 6 лютого, був ще останнім моментом, коли міг бути успіх із такого порозуміння. Ще була в тім часі основа Дієвої Армії УНР нерозбита та панував ще правильний боевий фронт проти наступу інвазійної армії Советської Росії. Вістка про еventуальне підписання союзної угоди між Україною і альянтами щодо спільної боротьби проти большевицької агресії підняла б духа опору і завзяття в Армії УНР. Одночасна декларація альянтів про те, що вони в ніякім разі не будуть втручатися у внутрішню політику Директорії УНР та що гарантують повну волю переводження соціальних реформ в Україні і зокрема всі дотеперішні соціальні здобутки — у значній мірі зламала б вістря московсько-большевицької пропаганди і підливнула б вістря підливну й провокаційну роботу реакційних і взагалі неділимських елементів серед московської меншини в Україні по містах, що зміцнило б у значній мірі внутрішню силу Української Держави. Ця неділимська акція, яка послуговувалася навіть провокаціями для викликання протижидівських погромів, черпала свій розгін лише з факту, що альянти до того часу фактично підтримували лише неділимський рух, а не самостійні національні держави на території колишнього російського царства.

Оцінюючи той момент, який був втрачений з вини Фрайденберга, можемо з перспективи з цілою певністю твердити, що при правильній політиці альянтів, була б обернена цілком інша карта історії в Європі. Були б для боротьби проти московсько-большевицького імперіалізму поставлені не тільки великі українські сили, але була б використана також московська і польська протибольшевицька сила та сила всіх балтійських і фінських

військ. Це забезпечувало легким зусиллям замкнення більшовиків у вузькій області довкола Москви і їх знищення внутрішнім повстанням московських мас. Так не сталося, між іншим, тому, що альянти тоді не мали ясної лінії в користь національного принципу на Сході Європи, а штаб альянтських військ в Одесі, що мав політичні повноваження, своєю аrogантсько-касарняною тактикою ударемнив всяку можливість порозуміння. Фрайденберг в істоті речі своєю такою поведінкою, помагав Совнаркомові Росії в його війні проти України і проти інших протибільшовицьких сил.

ДИРЕКТОРІЯ РОБИТЬ ЩЕ ОДНУ СПРОБУ ПОРОЗУМІННЯ З АЛЬЯНТАМИ

Делегація вернулася до Винниці і зложила звіт Директорії з усього ходу конференції з альянтським представництвом. Учасник бірзульських переговорів, проф. І. Мазепа, свідчить, що звіт делегації викликав у Директорії велике розчарування, бо вона сподівалася, що делегація таки дійде до порозуміння з Фрайденбергом, як представником альянтів і зокрема Франції.

Мусимо тямити, що звіт делегації був зложений десь 7 лютого вранці. Це був час, коли Армія УНР вже знаходилася в критичнім положенні не лише з причини свого вимушеного відступу з Лівобережжя на правий бік Дніпра, але й тому, що праве крило українського оборонного фронту було zagrożене в небезпечній мірі інвазійною армією, яка дістала нагло значну підтримку від збунтованої дивізії отамана Григорієва. Висіла загроза, що Армія УНР буде відрізана від зв'язку зі Західною Європою через Одесу.¹⁴⁴)

З другого боку тоді вже не могло бути в нікого надії на те, що дипломатична місія Директорії УНР в справі переговорів про мир з Советською Росією заключить мирову умову, бо місія не давала про себе ніякого знаку. Властиву відповідь давав невпинний наступ переважних сил московсько-більшовицької армії проти України. Це був знак, що не прийшло до умови

навіть про вступний крок для мирових переговорів: про припинення воєнних дій інвазійної армії. Тому в такій ситуації Директорія УНР, не мала ніякого вибору в справі напрямку своєї зовнішньої політики. Їй залишався тільки один шлях: шукати далі порозуміння з альянтами і виторгувати від них сприятливіші умови такого порозуміння і допомоги.

В такім важкім стані оборони Української Держави Директорія під проводом Винниченка рішила таки продовжувати далі переговори з альянтами в Одесі про негайну допомогу для України проти Советської Росії. Це рішення прийняла Директорія негайно після звіту делегації дня 7 лютого. Вона зробила перший крок на зустріч вимогам альянтського штабу в Одесі, а саме вона дала димісію прем'єрові Чехівському і цілому його кабінетові. Це мав бути видимий знак уступки Директорії для вимог щодо зміни в уряді, прем'єр якого був запідозрений у півбільшовизмі. Покищо Винниченко, як Голова Директорії, не зголошував формально свого виходу з Директорії, хоча його уступлення альянтський штаб вимагав виразно на рівні з вимогою усунення Чехівського з прем'єрського посту. Одночасно Директорія дала доручення проф. Сергієві Остапенкові, дотеперішньому міністрові народного господарства, щоб він зформував новий кабінет з міністрів, які не були відомі зі своїх «радянськості» настроїв.¹⁴⁵)

На другий день, тобто 8 лютого, Директорія скликала нову Державну Нарату з представників політичних партій і суспільних організацій (Селянської Спільки і т. п.). В нараді взяли участь члени Директорії і нею проводив Голова Директорії, В. Винниченко. Метою наради було офіційне поінформування Директорії про те, що наступає зміна Уряду УНР та щоб вислухати програмової заяви нового прем'єра, проф. С. Остапенка.¹⁴⁶)

Десигнований кандидат на прем'єра повідомив нараду, що він ще не встиг до тепер зформувати нового уряду тому, що УПСР заборонила членам своєї партії брати в ньому участь. Як конкретний приклад він по-

дав, що Микита Шаповал був погодився взяти в новім уряді пост міністра військових справ, але партія йому це заборонила і він відмовився. Остапенко хотів мати широку політичну підтримку і тому вимагав лояльного ставлення до новоствореного уряду від усіх партій. В тих обставинах Остапенко зложив заяву, що він відмовляється від формування уряду. Проте, Директорія не прийняла цієї резигнації до відома і доручила йому далші зусилля в цій справі. Труднощі для Остапенка були великі, бо в тім часі в політичних колах панували сильно безкомпромісові крайні гасла, як націоналістичні, так і соціалістичні; все це було на перешкоді тому, щоб було зрозуміння для компромісу з альянтами.¹⁴¹⁾

Того самого дня, тобто 8 лютого, член Директорії Головний Отаман Симон Петлюра отримав від Петра Дідушка зі Швейцарії довшого інформаційного листа про те, що діється в Західній Європі. Дідушок був у дорозі до Парижу, як член Української Делегації на Мірову Конференцію. Він затримався у Швейцарії, очікуючи візи на в'їзд до Парижу. Дідушок стверджував, що в Європі нема ніякої перспективи на світову соціяльну революцію, а з другого боку, що рішальні кола альянтів є настроєні негативно проти крайніх соціалістичних кіл. Тому він радив в інтересі української державної справи тимчасово зробити зміну уряду на більше поміркований уряд, щоб він міг знайти приязний відгомін у колах альянтських чинників.¹⁴²⁾ Петлюра дав цього листа на нараді 8 лютого читати Мазепі. Очевидно, що цей лист був наперед читаний у колах Директорії.

Цей лист причинився до рішень проводів політичних партій щодо зміни уряду. Зараз на другий день, тобто 9 лютого, відбулося засідання Центрального Комітету УСДРП з участю Винниченка і Чехівського. Після обміркування міжнародної і внутрішньої ситуації Центральний Комітет УСДРП прийняв однодушну по-

станову, головний уступ якої згідно з порадами Дідушка (також члена УСДРП) був такий:

«З огляду на нові міжнародні моменти в українській державній справі [постановою] відкликати своїх представників як з Уряду, так і з Директорії.»¹⁴³⁾

Постанова Центрального Комітету УСДРП вказує виразно, що провідники УСДРП керувалися при ній виключно державними, а не партійними інтересами. Вони відкликали членів своєї партії з Директорії і з Уряду виключно для того, щоб прочистити шлях для визначення нового Уряду УНР і Директорії з діячів дещо поміркованого характеру і тим способом промстити шлях до порозуміння з альянтами. В кожнім разі ця постанова улегшувала формально справу виходу Винниченка з Директорії. Якщо він сам уступав би, то це була б резигнація під явним альянтським натиском. Коли ж він виходив з Директорії внаслідок постанови своєї партії, то це вже було питанням партійної дисципліни, а не справою диктату альянтського штабу в Одесі.

Коли провід УСДРП не прийняв подібної постанови раніше, ще в Києві, то причина того лежала в тому, що українські політичні кола, тоді цілком не були поінформовані про політичну ситуацію в Європі. Проф. Мазепа виразно засвідчує при нагоді цієї постанови в Винниці, що ці кола «майже нічого не знали про становище в Європі».

Коли українські соціалісти-революціонери у Винниці довідалися про постанову Центрального Комітету УСДРП в справі відкликання своїх членів з Директорії і Уряду УНР, то вони того самого дня прийняли таку саму постанову. Річ ясна, що ця постанова мала той сенс, що в Уряді і Директорії могли залишитися члени цих партій лише при умові, що вони там діяли б на технічних посадах, або виступивши з партії. Першу можливість вибрали ті члени УСДРП і УПСР, які були запрошені до Уряду УНР, як технічні експерти. Зно-

Симон Петлюра.

ву ж у Директорії залишився Симон Петлюра, подавши заяву, що він тимчасово виходить з УСДРП.¹⁴⁷) Петлюра залишився в Директорії в повнім порозумінні з Центральним Комітетом своєї партії, будучи переконаним, що нема когось в інших партіях такого, хто заступив би його на тім відповідальнім пості в Директорії. Щодо цього він мав повну слухність. Після заяви Винниченка

про його резигнацію з членства в Директорії, залишався в Директорії власне єдиний Петлюра з давних членів Директорії і Євген Петрушевич, які були визначнішими діячами і мали досвід у державних справах. Що соціал-демократи були згідні тихо з виступом Петлюри на деякий час із партії, видно з того факту, що Петлюра далі тісно співпрацював з Центральним Комітетом тієї партії і з другого боку Центральний Комітет УСДРП постійно підтримував власне Петлюру в Директорії, а не кого іншого.

Зрештою, проф. Федір Швець, який належав до УПСР і від неї був обраний до Директорії, також виступив із своєї партії, щоб залишитися в Директорії. Інші члени Уряду УНР, які були членами обидвох партій, залишилися на міністерських постах після того, як їх новодесигнований прем'єр запросив до Уряду. Сам десигнований прем'єр, проф. Сергій Остапенко, залишився членом партії далі, але на пості прем'єра був персонально, як економіст, а не як представник партії.¹⁴⁸)

Переговори з окремими кандидатами на міністрів і з партіями тягнулися ще пару днів і не були скоро полагожені. В міжчасі Уряд УНР під проводом Чехівського був у димісії і провадив справи лише тимчасово. Тим то дійсну закордонну політику в тім часі провадила сама Директорія ще під проводом Винниченка. Про події в міжчасі маємо документи з двох джерел з докладними датами: з советського джерела, а саме з щоденника, який провадив командир протиукраїнської інвазійної армії, Антонова, з одного боку і з українського урядового джерела з другого боку. Це друге джерело, то текст документів, виданих про ці події у Винниці і Одесі Українською Делегацією в Парижі.¹⁴⁹)

Москва вислала своїм радіом до Києва текст свого повідомлення і текст повідомлення голови Совнаркому України Христіяна Раковського в справі капітуляції Директорії. Це повідомлення з Москви було датоване днем 5 лютого, але до Києва на руки Антонова прийшло шойно за кілька днів і він його передав апаратом Гюза до

Винниці на руки члена Директорії Шевця, дня 10 лютого. Винниченко свідчить, що він ще брав участь у засіданні Директорії, коли вона отримала це повідомлення. Це знак, що він ще урядовав того дня у Директорії і передав свою резигнацію щойно на другий день, тобто 11 лютого.¹⁸⁶⁾

Повідомлення Москви і Харкова, що большевицька сторона пропонує Директорії лише капітуляцію перед Раковським, а не перемир'я чи мир, переконало всі тодішні політичні чинники у Винниці, що ніякої думки про співжиття з Советською Росією бути не може. Була можлива лише повна капітуляція перед агентом Москви, Хр. Раковським. Про існування в тих умовах навіть автономної української національної влади, не могло бути ніякої надії. Тим то ця депеша з Москви і Харкова з 10 лютого мусіла остаточно переконати Директорію ще на чолі з Винниченком, щоб шукати за кожну ціну нових шляхів до порозуміння з альянтами в Одесі.

Ще в день отримання вище згаданої ноти Москви й Харкова з пропозицією для Директорії капітулювати перед советською владою, була публічна відповідь партії Винниченка, Чехівського, Мазепи в партійнім органі, «Робітничій Газеті». Там про ноту Москви й Харкова сказано:

«Ця капітуляція перед большевиками була б зрадою українського народу, українського робітництва передовсім».¹⁸⁷⁾

Цей голос урядової партії вказував на те, що тепер не може бути навіть думки про замирення з Москвою, а тільки про умову союзу з альянтами.

НОВІ АЛЬЯНТСЬКІ ПЕРЕШКОДИ ДО ПОРОЗУМІННЯ

А з боку альянтського командування, а властиво з боку його шефа штабу Фрайденберга, роблено такі фокуси, які фактично ударемнювали порозуміння української влади з цим командуванням. Фрайденберг, вер-

нувшись пізно ввечері до Одеси, нічого іншого не виводив, як тільки те, що предложив своєму командирові, генералові д'Анзельмові до підписання 7 лютого і до оповіщення такий, провокуючий Українців наказ:

«Перша група дивізії
Генеральний Штаб

Третє бюро

Місце постою, дня 7 лютого

Нр. 68673

Загальний наказ Нр. 28.

«Генерал д'Анземльм прийняв, починаючи днем 15 січня 1919, командування арміями Південної Росії, а також військовими одиницями чужоземних націй.

«Франція і яльянти не забули змагань, які Росія положила від початку війни і тепер вони прийшли в Росію, щоб дати всім добронадійним елементам і патріотам можливість відновити в краю порядок, який давно вже знищено страхіттями громадянської війни».

Підписано: Полковник Фрайденберг, начальник генерального штабу. Генерал д'Анзельм, командир силами альянтів Південної Росії.¹⁸⁸⁾

Це був новий камінь, кинений на шляху порозуміння між Україною і альянтами для спільної боротьби проти походу большевизму.

Фрайденберг разом з генералом д'Анзельмом проголосили публічно в Одесі й розіслали свій «загальний наказ Нр. 28» по інших містах чорноморського побережжя України і на Кубань та в цім наказі ставили в досить виразній формі, фактично, на позицію неподільної Росії. Хоча вони стояли на українській території в Одесі, то вони цю землю називали Росією. Лише про Росію була мова в цім глупо зредагованім маніфесті. Вже навіть, як прийняти б таку позицію в штабі, то треба було б її написати більше зрозумілою мовою. Тимчасом такий наказ не викликав, зрештою, своєю неяс-

ністю ентузіазму в Москалів, а викликав лише обурення в не-московських націях.

Проте, Фрайденбергова «дипломатія» на тім камені не спинилася. Вона пустила в рух ще одну скалу на дорогу українсько-альянтської боротьби проти большевизму. Для 8 лютого вислав він телеграму до свого представника в місці постою Директорії, у Винниці, і в ній він ультимативно вимагав від Директорії негайно прийняти всі ті пункти, які він диктував у Бірзулі. Мовляв, дальша розмова на цю тему, не має ніякого сенсу, якщо не будуть прийняті ці пункти. Далі розмовляти можна лише про подробиці, а не про ці засадничі вимоги. Нота капітана Лянжерона до Директорії виглядала дослівно так:

«Капітан Лянжерон

Дня 9 лютого 1919

«До міністра Остапенка

«Маю шану поінформувати Вас, що вчора я отримав телеграму від Шефа Штабу в Одесі і щоб передати Вам деякі витяги з неї:

«Маю за шану передати Вам один наказ негайно цього вечора в справі висадки і перебрання командування. Цей наказ Ви дістанете завтра. Я хочу негайної відповіді про те, що я говорив. Відкладання і дискусії, не мають глузду. Ми вирішили все. Не має сенсу ще раз переходити ті питання. Є тільки пункти про подробиці. Час летить і чекати не можна. З огляду на ситуацію, є імперативна вимога, щоб дати відповідь протягом 24 годин. Цей час є не для політикування, але для акції.»¹⁸⁸)

Сам тон звернення капітана Лянжерона і потім тон ультимативної телеграми Фрайденберга до Остапенка, як голови місії Директорії в Бірзулі говорить сам за себе. Це капральський тон, а не тон гідного репрезентанта не то альянтів, але хоча б одної великої французької нації. Вся тяганина, яку робив штаб альянтів в Одесі від половини грудня 1918 по 8 лютого 1919, паде виключно

на його історичну відповідальність, бо ж ця тяганина в полагодженні приязних пропозицій Директорії і відкладання цієї справи та постійне провокування України було об'єктивно лише в користь большевиків. Проте, залишається об'єктивний факт, що Фрайденберг передав до Директорії у Винниці ультимат, щоб прийняти його засадничі пункти протягом 24 годин. Цей ультимат був виразно погрозою не тільки зірванням переговорів, але й еventуальних воєнних кроків альянтів проти Директорії УНР.

Це було 9 лютого. Вслід за цією «нотою» був пересланий ще текст вимог, редагований в імені генерала д'Анзельма. Текст цих ультимативних вимог був такий:

«Телеграма генерала д'Анзельма.

За посередництвом капітана Лянжерона.

«1. Питання границь зони є питанням подібних зон і нічим іншим. Тому, не можемо говорити про них. Принципи, які спричинили їх поділ, мають характер мілітарної конечности. Скількість, якість, залежні від довір'я, яке можна мати до вартости військ.*) Можливості для адміністративних улегшень взято в рахунок.

«2. Прийняти висланника митрополита Антонія в Празі під особистою відповідальністю членів існуючої Директорії.**)

«3. Пропозиція Грекова щодо Львова не може бути взята під увагу з кожного погляду, політичного і військового.

*) Це речення, як і попередні та наступні речення є уложені такими словами і в такому стилі, що трудно з цілою певністю встановити їх повний сенс. Тут подаємо український переклад з англійського перекладу, зробленого для поширення Українськими Місіями в дипломатичних колах. М. С.

**) Про що тут ішлося, не видно із звітів про переговори, ні в Одесі, ні в Бірзулі. Можливо, що йшлося тут про випущення митрополита і вислання його до Праги, а це перекинуто у відборі телеграми. М. С.

«4. Повідоміть мене про годину, коли Ви пішлете [цю телеграму] голові Ради Міністрів Директорії, щоб ми могли встановити термін [ультимату] двадцяти чотирьох годин. Безпотрібно приймати питання, які проволікають справу. Ми не маємо більше що сказати. Обмежений час кінчається. Ви самі будете тим, що передасть відповідь, яка б вона не була. Рішення французького командування наступить без проволочки.»¹⁵⁴)

Так виглядав ультимат французького командування в Одесі до Директорії Української Народної Республіки після конференції в Бірзулі. В нім міститься відповідь на деякі вимоги Остапенка, зокрема щодо «української зони», а потім щодо війська. Вимога Грекова, очевидно, йшла в тім напрямку, щоб альянти наказали передати Львів Українцям і в той спосіб звільнили українські військові сили для боротьби проти більшовизму. Тон і спосіб редакції цього ультимату, вказує на руку Фрайденберга. З телеграми б'є аrogанція і — невміння окреслити виразно думку. Цей момент можемо ствердити також з тексту «наказу число 28», який ми вже навели раніше. Ультимат був з виразними погрозами на випадок не прийняття всіх вимог одеського штабу.

НАЙТЯЖЧА ГОДИНА РІШЕНЬ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ

Це був час, коли большевицький наступ наближався в напрямку на Винницю. Загрожений, на правім крилі бунтом отамана М. Григорієва, український фронт мусів податися назад. Стримати ворога було трудно. З другого боку Рада Народних Міністрів була в димісії. Голова Директорії, Винниченко, збирався урядово резигнувати зі свого становища. Провід політичних партій мусів рахуватися з двома раціями: з обороною дійсної чистоти української національно-державного будівництва, тобто з вимогою суверенности держави, а з другого боку оточеність ворогами і брак засобів, потрібних для успішности боротьби проти інвазії Советської

Росії. Стояло тверде питання: Приймати цей ультимат та із затисненими зубами старатися потім крок за кроком відновляти повну суверенність України, чи відкрито цілком відкинути співпрацю з антантою, та йти в боротьбу без ніякої надії на перемогу?

Після довгих і гірких нарад Директорія рішилася прийняти цей ультимат, але надати йому легшу дипломатичну форму. Директорія дала дня 11 лютого таку відповідь:

«Маючи на увазі загальний наказ число 28 першої дивізійної групи і звіт делегатів — прем'єра [десигнованого] Сергія Остапенка, військового міністра Грекова і членів Конгресу Сергія Бачинського і Ісаака Мазепи, які взяли участь у конференціях місії Директорії Української Народної Республіки з альянтським командуванням в Одесі і в Бірзулі, Директорія Української Народної Республіки прийшла до такого рішення:

«Висловити свою згоду про признання в принципі пунктів договору, які були предложені з обох сторін та які обмірковано разом на цих конференціях.

«Окрема комісія, з повними повноваженнями, буде вислана до Одеси, щоб передати альянтському командуванню заяву згідно з повищою постановою та щоб остаточно встановити подробиці договору та взагалі всі умови і підписати їх.»¹⁵⁵)

Не знаємо з певністю, чи в цій постанові ще брав участь В. Винниченко, чи вже ні. В кожному разі, ми знаємо з рішень його партії, в нараді якої він брав участь, що він годився на умову з альянтами, навіть при їхніх вимогах, з огляду на важкі міжнародні умовини України.

В тексті названо Остапенка прем'єром. Проте, він був тільки десигнований прем'єр і його кабінет міністрів у тім часі ще не був зложений. Уряд під проводом Остапенка був вкінці зформований аж 13 лютого і щойно того дня Директорія підписала наказ ч. 116, яким йо-

го іменовано прем'єром і цілий його кабінет міністрів. Дня 11 і 12 лютого Остапенко вже прийняв вповні місію і фігурував, як прем'єр, але формально його ще відповідним актом не іменувала Директорія дефінітивно.

Постанова, яку передано капітанові Лянжеронові до вислання альянтському командуванню, говорила про прийняття альянтських вимог «в принципі». Цим вона обминала гостроту ультимату і залишала все таки ще простір для виторгування деяких змін при встановленні «подробиць договору».

Взагалі, треба сказати, що Директорія і десигнований нею прем'єр міністрів Остапенко та провідники партій у тодішній ситуації не могли схвалити іншої резолюції, як наведена вище.

Це було дня 11 лютого. Того самого вечора капітан Лянжерон вислав цю відповідь Директорії УНР до штабу командування альянтських військ в Одесі. На другий день, дня 12 лютого, прийшла відповідь з Одеси, але тільки в справі ув'язнених гетьманських міністрів і ерархів. Про це була мова на конференції в Бірзулі і в телеграмі ультимату. У самій резолюції Директорії говорилося лише загально про те, що Директорія приймає вимоги альянтів «у принципі», не згадуючи подрібно, чи це означає також звільнення згаданих в'язнів. Але ми знаємо, що альянтський штаб в Одесі був під сильним впливом московських неділимців табору Денікіна. Ув'язнені гетьманські міністри були також визнавцями і борцями за неподільну Росію. Тим то денікінці сильно побивалися за звільнення своїх політичних однодумців. Одеський командир вислав тоді, 12 лютого, телеграму до Лянжерона, щоб він її зміст передав Директорії і прем'єрові УНР. Ця телеграма виглядала так:

«Капітан Лянжерон до прем'єра Остапенка.

«Маю шану повідомити Вас, що я саме тепер отримав від Альянтського Командування в Одесі телеграму, як відповідь на ту [телеграму], яку я ви-

слав вчора ввечері в справі випущення в'язнів, імена яких такі:

«1. Генерал Белєцький, Райнбот, Фероун-Сект, Гаврілов, Ненарохосов,*)

«2. Гулєков, Компаньон, барон Унтерн-Штернберг, Петропавловський, Красноусов, Нетронін, Коцінський, Петровський, Матвієв, Кравіцький.

«Випущення цих ув'язнених мусить наступити в такий спосіб, щоб вони могли від'їхати в тім самім потягу, яким я від'їду до Одеси, як запорука відповідальности Директорії. Це безумовна вимога [сіне ква нон] для підпису умови між французьким командуванням і Директорією. Тому я не можу брати на себе листа Директорії, бо в нім нема згадки про звільнення ув'язнених, які вираховані вище». Підписано: Лянжерон.¹⁶⁶⁾

Згадка про листа в ноті Лянжерона торкається Деклярації Директорії Української Народної Республіки, адресованої до альянтського командування в Одесі. Вона датована днем 12 лютого і має такий текст:

«Маючи на увазі, що

«1. згадані особи є оскаржені за різні політичні і кримінальні провини і що вони знаходяться під слідством і що їх ув'язнено на основі рішення суду, який існував у часі всіх попередніх режимів і що звільнення без попереднього рішення суду було б брутальним порушенням законів нашої країни і взагалі було б беззаконністю, до чого найвища влада держави не може ніколи дати свою згоду,

«2. і що з тієї самої причини вимога капітана Лянжерона, висловлена в його листі, є порушенням усіх звичаїв Європи, які обов'язують засадничо у всіх державах і інтернаціональних правах, —

*) Імена в переписаній телеграмі сильно перекручені, але їх ми тут не заходимося поправляти. М. С.

«Директорія Української Народної Республіки, не пересуджуючи справи осіб, згаданих у листі пана Лянжерона, протестує, спираючися на правних принципах і на законах усіх цивілізованих націй світу, а одночасно вона вважає своїм обов'язком відкинути ці незвичайні домагання капітана Лянжерона, які сформульовані в його листі до прем'єра Остапенка дня 12 лютого 1919.

«Одночасно Директорія висловлює свій жаль, що не з її причини є поставлена перешкода на шляху до порозуміння в справі спільної боротьби проти большевизму в такім критичнім характері, який загрожує всій цивілізації Європи.»¹⁶⁷) *)

Нота Лянжерона в справі вище наведених ув'язнених Москалів-чорносотенців і зрадників Української Держави, як її громадян, була справді драстичним вмішуванням чужого чинника у справи незалежного судівництва України. Це дуже хвилювало членів Директорії, десигнованого прем'єра Остапенка і урядуючих міністрів попереднього кабінету та політичних дорадників Директорії. Це схвилювання слідне не тільки в самім факті відкинення домагання листа Лянжерона, але і в самім листі до альянтського командування в Одесі. Тон листа Директорії є не лише гострий, але, можна сказати, подекуди й загострий.

Якщо йдеться про саму справу цих ув'язнених міністрів і неміністрів колишнього гетьманського режиму, то вже в січні делегація Директорії під проводом Назарука-Остапенка чула це домагання з уст Фрайденберга, а потім воно було повторене на конференції в Бірзулі. Обидві делегації склали докладний звіт Директорії і Урядові УНРеспубліки про цю вимогу. Тому

*) Англійський переклад тексту цієї постанови Директорії є дуже кострубатий і, в деяких місцях з трудом є зрозумілі цілі півречення, які треба з'ясувати щойно на підставі цілого сенсу даного уступу. М. С.

вимога Лянжерона не була ніякою несподіванкою. Не від себе він ставив цю вимогу, але вона була виразним бажанням одеського альянтського командування. Директорія і Уряд УНР повинні були глибше вдуматися в цю проблему і вирішити її інакше. Треба було в даній ситуації, або негайно перепроводити в суді правильний процес проти арештованих і суд видав би на них такий чи інший вирок, а після того можна було б з політичних причин навіть їх помилувати з рішення Директорії, як голови держави і дати дозвіл виїхати закордон. Або треба було зразу ж, на перше звернення альянтського штабу в Одесі, вирішити їх звільнення і вислати до Одеси з умовою, що вони виїдуть звідсіля як з української території, куди інде. З огляду на схвилювані відносини в часі війни Советської Росії в січні і лютім 1919 року, трудно було чекати, щоб можна було переводити правильний судовий процес проти багатьох обвинувачених у різних справах. Тим то найпорадніше було в даній ситуації, щоб Директорія була рішила аболіцію цілого судового слідства і випущення їх та відслання закордон. Це була найменша уступка Уряду УНР для альянтського штабу, бо такі речі роблять державні уряди навіть великих і сильних держав з політичних мотивів. Такий крок улєкшив би дальші переговори з альянтами, бо ж арештування двох ерархів було дуже вигідною притогою для московської акції проти Директорії і України. Дійшло було до того, що Москалям було вдалося досягнути такий успіх, як наказ цілої англїканської Церкви в один день молитися за православну віру і Церкву в Україні, яку, мовляв, там гірше переслідують як за поганського Риму.

Це була помилкова порада правників коло Директорії, коли вони тут впиралися, (зрештою, на слухних процесово-судових принципах) і радили в різкій формі відкинути домагання альянтів щодо звільнення цих московських ув'язнених. Таке рішення тільки утруднило позицію Уряду УНР у тій ситуації, яка вимагала як-

найліпших стосунків з альянтами і їхньої допомоги в катастрофічній положенні Української Армії.

НОВІ ВИМОГИ АЛЬЯНТСЬКОГО КОМАНДУВАННЯ, ЯК ВІДПОВІДЬ НА ЗГОДУ ДИРЕКТОРІЇ

Дня 13 лютого був офіційно номінований новий Уряд УНР наказом Директорії (число 116), який був оповіщений у пресі. Про це, того ж дня, повідомив Лянжерон альянтський штаб в Одесі.¹⁰⁹)

В той спосіб була формально скінчена криза влади. Хоча ще від 9 лютого йшла виразна нова політична орієнтація в закордонній політиці, то все одно не було відомо, чи Остапенкові вдасться створити новий коаліційний кабінет для провадження тієї нової концепції. Тепер були вповні розв'язані руки Уряду УНР для остаточного поладження справи допоміжного договору між Україною і альянтами. Остапенко взявся за це діло з енергією і питомим йому оптимізмом. В його кабінеті міністром зовнішніх справ був проф. Кость Мацієвич (соціаліст-федераліст, пізніший радикальний демократ). Він негайно виїхав до Одеси, де працював разом з Арнольдом Марголіном над поладнанням договору з альянтами. Пізніше він ще посилав до Одеси до помочі також ген. Грекова.¹⁰⁰) Їздив до Одеси також ще сам прем'єр Остапенко. Проте, справа посувалася вперед черепашиним ходом, бо Фрайденберг не вмів і не хотів поладити справи так, як того вимагали інтереси самих альянтів і Франції та інтереси боротьби проти большевицького походу. В подробицях проблема наладнання українсько-альянтських взаємин мала такий дальший хід:

Після засадничого прийняття основних альянтських вимог постановою Директорії з 12 лютого, прийшла з Одеси нова депеша, передана Директорії і Урядові УНР 14 лютого. Ця депеша виглядала дослівно так:

«Командування альянтськими силами в Полудневій Росії. Генеральний штаб. Дня 14 лютого 1919.

«Пан капітан Лянжерон — Прем'єр-Міністрові Остапенкові.

«Маю шану повідомити Вас, що я передав французькому командуванню переслані за моїм посередництвом документи для маніфесту. Текст маніфесту продиктував ген. Бартельо особисто. Він має бути зредагований по українськи, підписаний Директорією і доставлений до Одеси комісією, що має прибути якнайскоріше для урегулювання подробиць умовин згоди. Ось текст маніфесту:

«Познайомившись з загальним Наказом Нр. 28 Генерального Командира Першою Групою Дивізій, Директорія, признаючи помилки, які вона зробила, просить у держав антанти протекції для своєї країни.

«Вона настоює, щоб французьке командування безпосередньо провадило справи дипломатичні, військові, політичні, економічні, фінансові, адміністративні і юридичні до кінця боротьби з большевизмом.

«Директорія, покладається на великодушність Франції і держав антанти щодо того, що вони при закінченні боротьби з большевизмом допоможуть урегулювати питання національні і справу границь.»

«Крім того треба тут додати, що призначення членів Директорії підпадає під апробату французького командування.

«Щодо колишніх гетьманських міністрів вирішено, що для форми вони якнайскоріше перейдуть через суд і потім якнайскоріше будуть увільнені та привезені ціло і непорушно до Одеси. Інші арештовані, крім тих, які підходять під право російське або польське, мусять бути негайно визволені.

«Крім того генерал д'Анзельм просить Вас, як тільки обставини дозволять, [прислати] паню і пана Григоренків, що тепер у Києві, вулиця Інститутська 10.

«Кур'єр, якому доручено віддати Вам цей лист, має наказ вернутися, як мога найскоріше до Одеси з

Українською Комісією, що має урегулювати подробиці згоди між французьким командуванням і Директорією Української Народної Республіки.

«Разом з митрополитом Антонієм, що мав бути відсланий до Праги, як про це було рішено, арештовано й доставлено до Бучача в Галичині також архієпископа волинського Євлогія. Я прошу Вас знову добитися випущення його на волю.» Підписано: Капітан Лянжерон.¹⁰⁰⁾

Як бачимо з тексту депеші, яку вислав одеський альянтський штаб до свого представника капітана Лянжерона у Винниці для передання цієї депеші прем'єрові Остапенкові, то тут генерал Бартельо і інші французькі генерали і зокрема їх шеф штабу полковник Фрайденберг, пішли, просто, на провокаційний шлях в стосунку до влади Української Держави. Коли прочитаємо уважно всі ті вимоги слово за словом, то побачимо, що альянти вимагали від Директорії і Уряду УНР, щоб вони, просто, зліквідували українську державність і всю владу в Україні передали з власної волі французькому командуванню. Нічого іншого не означає той текст декларації, яка мала б ніби то з власної волі зложити Директорія і проголосити її публічно в Україні. Адже в цьому тексті диктованої декларації говориться, що Директорія сама вимагає, щоб французьке командування проводило безпосередньо всі дипломатичні, військові, політичні, економічні, фінансові, адміністративні і юридичні справи від імени України на час боротьби проти большевизму. Вираховані тут справи вичерпують вповні всі справи державної влади і вже для влади Директорії і Уряду УНР не залишалося нічого. Вони мали б залишитися, як видно з того диктованого тексту, лише приватними організаціями, толерованими до якогось часу альянтським, чи пак виключно французьким командуванням. За цю резигнацію з державної влади на час боротьби проти большевизму, не діставала Директорія навіть словесної обіцянки, що після закінчення боротьби проти большевизму вся влада буде по-

вернена до рук Директорії і Уряду УНР. В цьому тексті висловлена лише надія Директорії, що Франція полагоди́ть потім всі справи національні і граничні, але не сказано навіть, як вона сподіється, що ці справи будуть полаго́джені. Від самих альянтів у декларації неповторена найменша обіцянка в цій справі.

Ясна річ, що Фрайденберг і його неділимські до радники в тім моменті були переконані, що українська державна влада вже так слаба і що вона в такій паніці перед наступом Советської Росії, що Директорія погодиться легко на той капітуляційний диктат. Пам'ятаймо, що це було 14 лютого, коли інвазійні армії Советської Росії вже наближалися до тимчасової столиці України, — Винниці. Це було, коли дивитися на тодішню ситуацію, справді страшне положення. Треба було мати в цій ситуації не лише великий державницький розум, але й також залізні нерви і цивільну відвагу, щоб прийняти відповідне рішення. Треба було знати, що в тій ситуації можна в інтересі Української Держави досягнути і як йти в добре обранім напрямку без ляку перед будьякою політичною демагогією.

Директорія і новий Уряд УНР під проводом Остапенка обмірковували справу цього небувалого ультимату три дні; врешті, після з'ясування цього трудного питання, прийняла Директорія дня 17 лютого постанову в цій справі. Постанова позірно годилася на маніфест до урядів антантів, якого вимагав генерал Бартельо, але одночасно дуже розумно вистилізувала цей маніфест, відкидаючи дипломатично сугестію про ліквідацію суверенності існуючої Української Народної Республіки.

ДИРЕКТОРІЯ ДАЄ ОСТАТОЧНУ ПІДСТАВУ ДЛЯ ЕВЕНТУАЛЬНОГО ДОГОВОРУ З АНТАНТОЮ

Текст постанови Директорії УНР, який встановляв зміст маніфесту до альянтських урядів, мав такий вигляд:

«Правительство Української Республіки в особі Директорії, одержавши відозву від антанти та Сполучених Штатів Північної Америки в особі Верховного Військового Командування на Україні, щасливе тим, що може увійти в порозуміння з представниками антанти та Сполучених Штатів Америки в справі допомоги Україні, щоб усунути навалу російського большевизму та припинити большевизм на українській території, який виник під впливом російського большевизму, та для спільної боротьби разом з другими державами проти большевизму аж до перемоги.»¹⁰¹⁾

Таким способом Директорія і Уряд УНР хотіли обминути в своїй декларації всі ті провокаційні вимоги, які ставив генерал Бартельо під впливом порад полк. Фрайденберга і московських чорносотенців. Декому з публіцистів, які перейшли на большевиківську орієнтацію, ця декларація була пізніше не до вподоби.*) Вона не подобалася також Мазепі остільки, що перед її прийняттям, Директорія, мовляв, не порадилася політичних партій. Ліпшої щодо змісту декларації на ультимат альянтських генералів з Одеси в такій важкій ситуації України, мабуть, ніхто у Винниці не вивдавав би. Можна спороти щодо деяких стилістичних місць, але не щодо змісту. Заміт, що Директорія не порадилася ще раз з проводами партій, не є стійкий. Директорія мала від проводів партій на Державній Нараді раніше загальну директиву, що треба застосувати всі засоби для досягнення скорого порозуміння з альянтами, щоб дістати від них допомогу проти інвазії Советської Росії. Скликати щоденно наради з проводами політичних партій, просто, унеможлиблювало б нормальну працю Директорії. По-друге, в Раді Народних Міністрів засідали чільні члени всіх українських політичних партій, отже проводи партій могли бути

*) Цю декларацію кваліфікує дуже низько Христюк, там таки, стор. 102.

докладно поінформовані про те, в яким напрямі Директорія буде рішати ультимат альянтського командування.¹⁰²⁾

Текст цієї постанови-звернення до альянтських країн знаходимо в Христюка, який тоді працював у Винниці в урядовім апараті і брав собі відписи всіх урядових актів. Цілком інші версії поширювали в колах денікінців в Одесі вороги української влади і зокрема вороги її боротьби за суверенність України. Такий один неправдивий текст подає також Денікін у своїх спогадах. Цим текстом користувався також дехто з українських авторів, подаючи, зрештою, застереження щодо автентичности.¹⁰³⁾

ФРАЙДЕНБЕРГ ГРАЄ ДИПЛОМАТИЧНУ РОЛЮ З МОСКАЛЯМИ

Фрайденберг насамперед намовив генерала д'Анзельма і вищого командира, генерала Бартеля, щоб вони заступали непримирну лінію супроти Української Народної Республіки і її влади. Він рішуче ішов на руку московським неділимським політикам, які звили собі забезпечене гніздо в Одесі. На Фрайденберга мав сильний вплив місцевий командир денікінських військових частин, генерал Грішін-Алмазов і славетний чорносотенець і провідник всього московського чорносотенства в часах царської влади в Україні, Васілій В. Шульгін.*)

Після здобуття Одеси в 1919 році, большевицька влада дістала в свої руки щоденні записки з архіву ген. Гріщина-Алмазова. Вона ці записки потім опублікува-

*) Цей чорносотенний провідник довго діяв між двома світовими війнами на еміграції, а потім дістався необережно в руки большевицької влади. Вона його не зліквідувала, але тримала в ізоляції, на всяку потребу, в одному з таборів. Минулого року (1960) його звільнено і він тепер випикує в советській пресі найвищі похвали для проводу Комуністичної Партії Советського Союзу.

ла.¹⁶⁴) З цих архівних записок денікінського генерала довідуємося, що полк. Фрайденберг всередині лютого 1919 року, після останнього свого тероризму проти Директорії (депеша з 14 лютого до Директорії), старався виготовити всі потрібні акти капітуляції, яку мала б підписати наперед спеціальна комісія Директорії, а потім вже сама Директорія і прем'єр Остапенко. Маючи такі готові акти, які він сподівався вимусити від Директорії і Остапенка, Фрайденберг постановив приготувати для цих актів ще благословенство від денікінських неділимців. Йому щось світало в голові, що для успіху боротьби проти московського большевицького походу треба координації всіх протибольшевицьких сил: українських, польських, прибалтійських, фінських, кавказьких і московських. З тієї очевидної правди, він однак не вмів витягнути правильного висновку: для успіху координації мусить бути національно-демократична база. Альянти мали обов'язок її вимусити від протибольшевицьких чинників відразу на початку своєї інтервенційної акції, бо інакше вся їхня акція засуджена наперед на невдачу. Тимчасом Фрайденберг шукав згоди денікінців на свій неділимський плян, але в такій формі і такою метою, що наперед виключали згоду денікінців на такий плян. Річ у тім, що денікінці були так захочені дотеперішніми неділимськими заявами альянтського командування в Одесі і в Царгороді, що вони вже навіть чути не хотіли про найменші, навіть чисто словесні уступки для не-московських націй, зокрема ж для України.

Фрайденберг, після виготовлення капітуляційних актів для Директорії, запросив до себе провідника погромного чорносотенства, Васілія В. Шульгіна, і прохав його подати йому свій погляд на евентуальне порозуміння різних протибольшевицьких сил. Його питання було дослівно таке:

«Яке порозуміння Вас і Вашу групу задовольнило б?»

На це питання відповів В. Шульгін так:

«Таке порозуміння, яке відповідало б двом вимогам: 1) щоб воно не носило української печатки, 2) щоб воно мало на собі печатку ген. Денікіна.»¹⁶⁵)

На перший пункт полковник Фрайденберг відповів:

«Франція непохитно вірна принципіві «єдиної Росії». Ми не підемо за прикладом Англії, яка признала незалежність Грузії. Ми незалежности України ніколи не визнаємо.»¹⁶⁶)

Тут Фрайденберг був щирий. Ця його дійсна постова дає нам ключ до зрозуміння його провокаційної поведінки супроти делегацій влади Української Держави в Одесі і Бірзулі. Проте, Фрайденберг говорив неправду, коли він замість себе вставляв Францію. До того моменту французький уряд ніде не заявився зобов'язуючо, що він ніколи не визнасть самостійности не-московських держав, які фактично вже існували. Навпаки, французький уряд хотів пактувати з цими урядами, як урядами «де факто». Це знав дуже добре Фрайденберг і тому він офіційно ніколи Українцям такої заяви, яку він складав московському чорносотенному провідникові, не складав. Навпаки, він Українцям говорив правду остільки, що питання державної незалежности має вирішити Мирова Конференція, чи пак Найвища Рада. Така була дійсно тодішня позиція Найвищої Ради Мирової Конференції і в тім також французького представника в цій Найвищій Раді, Жоржа Клеманса. Воно тоді було непередрішенським становищем, коли тимчасом Фрайденберг у розмові з В. Шульгіном ставав наперед на передрішенське становище, бо він казав, що буцїм то Франція ніколи не відступить від принципу неподільности російської імперії.

Проте, Фрайденберг мусів тут трохи «дипломатичати» з Шульгіном і він далі говорив йому таке:

«Але тепер справа йде не про вирішення тих чи інших політичних питань, а виключно про те, щоб використати для боротьби з большевиками всі проти-

большевицькі сили. В тім також сили з партії Українців, Москалі [русскіє] занадто багато значення прикладають словам, коли протестують проти порозуміння з Українцями».¹⁰⁷)

Василій Шульгін не признав такого становища Фрайденберга. Для нього були важні також слова. Він опонував проти сказаних Фрайденбергом слів так:

«Бувають слова, за які люди вмирають. Слово «Українець» містить у собі значний і дуже окреслений зміст. У Франції ставилися б з найбільшою погордою і відразою до тих Французів, які в часі війни з Німеччиною перейшли би на бік Німеччини, отже і московські [русскіє] патріоти не можуть ставитися інакше, як з найбільшою відразою до тих Москалів [русских], які в часі війни Росії з Німеччиною, назвавши себе Українцями, перейшли на бік Німців і помогли нанести поразку на Росію. З такими людьми московські [русскіє] патріоти не можуть мати ніяких порозумінь.»¹⁰⁸)

Цей випад московського чорносотенного вождя перед Фрайденбергом є типовою поставою і аргументацією кожного московського неділимця, навіть нечорносотенця, але якогось «кадетського» демократа. Наперед він вмовляє в французького розмовця, що Українці, то звичайні Москалі, які тільки під час війни назвалися Українцями і помагали Німцям до поразки над Росією. В цій тезі обидва твердження неправдиві. Тим то також порівняння неправдиве. Справді, якщо б Француз під час війни Франції проти Німеччини переходив на бік Німеччини, то він заслуговував би на погорду решти Французів. Але в тім власне справа, що Українці — не Москалі і не мали обов'язку боротися і вмирати в обороні чужої ім Росії. Проте, це цілком неправда, що Українці, що були громадянами Росії, переходили на бік Німеччини у цій війні. Організоване українство під Росією того не робило — чи це нам додається, чи ні. Організоване українство зносило па-

сивно цю війну на собі, аж до вибуху революції в березні 1917 року, а опісля Українська Центральна Рада і Генеральний Секретаріят продовжували союзну війну проти Німеччини аж до того часу, поки уряд Росії в особі Совнаркому не уклав і не перевів перемир'я з Німцями на всіх фронтах. Отож, Шульгін і йому подібні московські неділимці, дуже легким способом переконали Французів, чи інших чужинців про те, що треба поборювати Українців усіми силами; вони говорили неправду.

На ці виводи Шульгіна, повні неправди і злоби, відповів Фрайденберг так:

«Розуміється, що Українці зрадники і підлі, але прецінь справа йдеться тільки про те, щоб використати їх силу для боротьби з большевиками. Я Вас цілком розумію, коли Ви хочете зробити з генерала Денікіна прапороносця, довкола якого могли б об'єднатися Москалі [русскіє]; для Москалів, які стільки непоборно сваряться між собою, є потрібний такий осередок, довкола якого вони могли б об'єднатися. Ми, Французи, високо цінімо заслуги ген. Денікіна і ставимося до нього з глибокою пошаною, але часто буває так, що доброго центрального діяча оточують злі дорадники, чи ж не так?»

Шульгін відповів на це, що в теорії буває і так, але, якщо Фрайденберг твердить, що воно так дійсно є з тими злими дорадниками Денікіна, то він повинен назвати факти. Проте, це питання Фрайденберг полишив на боці, а перейшов негайно до другої справи. Він провідникові денікінського політичного центру в Одесі, В. В. Шулігінові, став говорити таке:

«Ось, подивіться, як до нас ставляться наші приятелі і наші вороги. Наші приятелі в особі ген. Денікіна рішуче і цілком відмовилися дати свою згоду на умову про формування тут мішаних французько-московських військових частин, а наші вороги ось що нам пишуть».

В тім моменті Фрайденберг витягнув папір і показав Шульгінові, як документ Директорії, а потім читав з цього паперу таке:

«Директорія, признаючи зроблені нею помилки, просить французьке командування про допомогу проти большевиків; Директорія віддає себе під охорону Франції і просить, щоб представники Франції взяли на себе керівництво адміністрації в Україні в ділянках — воєнній, дипломатичній, політичній, фінансовій, економічній і судовій протягом всього часу, поки буде продовжуватися війна з большевиками і, вкінці, Директорія надіється, що Франція і інші держави антанті виявлять великодушність, коли після закінчення боротьби з большевиками виникнуть питання про території і нації».

Цей документ, казав далі Фрайденберг, підписаний Петлюрою, Шевцем, Макаренком і головою кабінету міністрів Остапенком.¹⁰⁰)

Фрайденберг, цілком просто, обманув Шульгіна. Він прочитав йому по-французьки той текст депеші, який він сам перед кількома годинами вислав до Винниці на адресу Лянжерона, щоб він передав Остапенкові і Директорії. Він був певний, що в тодішній вже дуже важкій ситуації, в якій знаходився оборонний фронт Армії Української Народної Республіки, Директорія і прем'єр Остапенко без дальшої проволоки погодяться на цей ультимат альянтського штабу. Ми пригадаймо собі виразні слова з депеш до прем'єра Остапенка, що всякі дальші розмови і відтягання щодо прийняття вимог штабу на ніщо не здадуться і що їх треба прийняти до 24 годин. Пізніше це було великою несподіванкою для нього, коли прийшла заява Директорії, в якій не прийнято цих вимог про самоліквідацію. Але, ця відповідь прийшла аж після того, коли розмова з Шульгіном була вже минулою подією.

Шульгін тим цілком не зворушився, що прочитав йому Фрайденберг, як буцім то заяву Директорії і Уря-

ду УНР. Він стояв на своїм, тобто, що з Українцями не може бути ніяких порозумінь і, далі, що в кожному разі про таке порозуміння мусить рішати не хто інший, а ген. Денікін.

АКЦІЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМІСІЇ ДИРЕКТОРІЇ УНР В ОДЕСІ

Для остаточного полагодження умови України з альянтським штабом, Директорія УНР в порозумінні з прем'єром Остапенком, визначила таку Спеціальну Комісію з найширшими повноваженнями: міністер зовнішніх справ проф. Кость Мацієвич; віцеміністер зовнішніх справ Сергій Бачинський; ген. Олександр Греків. Комісія складалася з провідних членів трьох великих партій: соціалістів-федералістів (Мацієвич), соціалістів-революціонерів (Бачинський) і самостійників-соціалістів (Греків). Отож комісія мала за собою високий характер, бо ж на її чолі стояв сам міністер зовнішніх справ, крім того вона заступала погляд трьох великих партій з урядової коаліції.¹⁰¹)

Це була комісія, яка їхала з Винниці. На місці в Одесі знаходилися вже раніше віцеміністер зовнішніх справ з попереднього і з нового кабінету, Арнольд Марголін, та віцеміністер д-р Артем Галіп. Ця п'ятичленна комісія мала справді, як на той час, найкращі політичні сили. Тому на цю комісію поклав свої надії і новий духовий провідник Директорії, Симон Петлюра, і новий прем'єр Сергій Остапенко.*)

Комісія з Винниці не виїхала одночасно разом. Директорії і Урядові залежало з огляду на важку ситуацію фронту на поспіху. Тому ген. Греків мав доручення виїхати негайно 18 лютого, щоб вже підготовляти ґрунт в Одесі для решти комісії. Інші члени комісії виїхали з

*) По виході Голови Директорії, В. Винниченка, в Директорії не обрано Голови. Проводили нарадами по черзі ті члени, що залишилися. Щойно в травні 1919 р. Директорія формально обрала Головою Директорії Симона Петлюру.

Винниці пару днів пізніше, перевівши ще деякі політичні розмови з рішальними партійними проводами і зібравши потрібні дані для переговорів.

Так прийшла третя декада лютого (після 20 лютого). Справа спільної боротьби проти большевизму збройних сил України, альянтів і евентуально також Донського Війська і Добровольчої Армії Денікіна, відсувалася в далеке майбутнє. Втрачено безповоротно цілих два місяці від часу висадження альянтських дивізій в Одесі. Вони стояли безчинно щодо большевиків, а тільки даремно зв'язували значні сили Армії УНР довкола області Одеси, бо ж Уряд УНР не міг дозволити, щоб денікінські війська з Одеси посувалися вперед на українській території за допомогою альянтів.

Міністер Мацієвич, віцеміністер Марголін і ген. Греків наперд пробували обминути Фрайденберга, щоб безпосередньо вплинути на його командира ген. д'Анзельма. Вони знали, що всю протиукраїнську позицію до тепер заступав в імені альянтів і Франції тільки полковник Фрайденберг. Їм здавалося, що старший генерал буде мати більше політичного розуміння для ситуації ніж нервово хворий Фрайденберг, сильно молодший як генерал. Проте, ці спроби, які тривали кілька днів, щоб дістати контакт з ген. д'Анзельмом, не мали ніякого результату. Врешті, ген. Греків, який вже раніше мав у грудні з ген. д'Анзельмом розмову, дістав можливість відвідати його вдома. Французький генерал прийняв ген. Грекова ввічливо, але про політичні справи рішуче відмовився розмовляти. Все він далі здавав виключно на Фрайденберга. Придивившись ближче вдома до ген. д'Анзельма, ген. Греків міг ствердити, що цей французький генерал також сильно недужа людина. Так всю політику альянтів в імені штабу висадженої армії репрезентували дивним збігом обставин двох нездорових французьких офіцерів. Не диво, що також їхня політика була — хвора.¹⁷¹⁾

Дальші розмови з полковником Фрайденбергом йшли як з каменю. Він замість йти на уступки зі свого

протиукраїнського, а зате неділимського становища, ще з кожним днем ставав супроти України більше провакаційним. Всі розумові аргументи зручного Марголіна, який добре володів французькою мовою і міг плинно і безпосередньо, без перекладачів дискутувати з Фрайденбергом, не переконували його до того, що в інтересі боротьби проти большевизму треба конечно визнати взагалі національний принцип на Сході Європи і зокрема трактувати Уряд УНРеспубліки, як владу «де факто» та дати допомогу Україні, щоб організувати сильнішу армію та доставити їй не тільки потрібну зброю і виряд, але й дати таки ефективну допомогу дивізіям. Коли акція Спеціальної Комісії Уряду УНР не поступила вперед, то до Одеси ще виїхав їй на підтримку прем'єр Остапенко. Проте, також його заходи разом з цією комісією аж до кінця лютого не дали ніякого позитивного висліді.¹⁷²⁾

Неуспіх всієї акції Спеціальної Комісії Директорії УНР перед альянтським штабом в Одесі ілюструє нове звернення генерала д'Анзельма до Уряду УНР, уложене, розуміється, полковником Фрайденбергом. Це звернення датоване днем 1 березня 1919 і виглядає так:

«Генеральний Штаб. II Бюро. Нр. 7070/3. Дня 1 березня 1919. Генерал д'Анзельм, Командир Альянтськими Силами Південної Росії.

«Голові Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки.

«Маю шану Вам підтвердити отримання Деклярації Директорії під Нр. 854 з дня 17 лютого 1919 р., в якій зазначено прохання про допомогу від держав антанті і зокрема від Франції для боротьби з большевизмом. Я отримав також додаткові умови, які були прикладені до неї. Обидва зазначені документи, переслав я до п. генерала Бартеля, головного командира військом у Румунії та в Південній Росії, який має сповістити мене про своє рішення.

«Поza тим, взявши на увагу виявлення добрих намірів, які має влада Української Зони, я посилаю

Вам кількох старшин, щоб вони ознайомились з головними проблемами на місці і знайшли на місці спосіб їх вирішення. Я навіть зовсім готовий ще перед відповіддю з Букарешту подати певну реальну допомогу, як тільки пп. Петлюра й Андрієвський перестануть бути членами в Директорії.

«Прошу прийняти, Пане Президенте,*) мої найкращі почуття.» Підписано: д. Анзельм.¹⁷⁸⁾

Як видно з цього документу, то штаб альянтів в Одесі цілий час грав на проволоку, очевидно, рахуючи на те, що при погіршаючій положенні Армії УНР Директорія буде йти на дальші уступки в напрямку капітуляції. Діставши декларацію Директорії, цей штаб чекав від 17 лютого майже пів місяця, заки взагалі дав відповідь на неї. При тому відповідь була в першій половині ніяка, бо ж справу конкретних переговорів про умову між обидвома сторонами відкладено до часу відповіді ген. Бартеля з Букарешту. Це наявний доказ на те, що всі заяви альянтського штабу в Одесі про пильність і терміни ультиматів на 24 години, були тільки тактичними засобами, щоб примусити Директорію до капітуляції. В дійсності альянтський штаб нічого пильно не полагоджував, а все відкладав на пізніше: на момент капітуляції Директорії.

*) Генерал д'Анзельм титулує тут при кінці листа прем'єра проф. Сергія Остапенка "Президентом". Це не є помилка і також не є чемностевим прибільшенням титулу, як то часто бувало в тім часі на Сході Європи. Французький генерал і його шеф штабу знали з Франції, що було двох найвищих достойників у державі, які мали правно титул президента. Тим то при кожнім титулі, якщо писалося адресу, додавалося: Президент Республіки, якщо йшлося про голову держави, або "Президент Ради", якщо йшлося про прем'єра міністрів. В короткім зверненні обидвох достойників титуловано просто: "Пане Президенте".

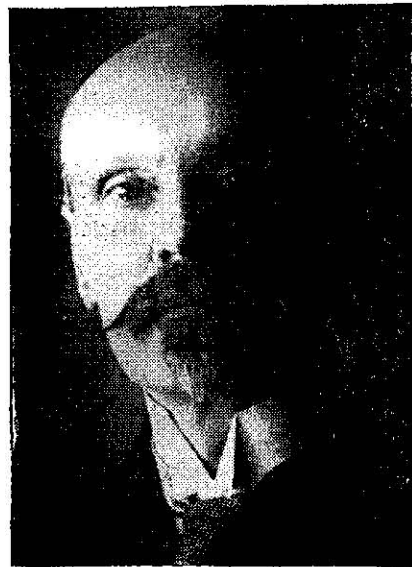
Зрештою така титулятура залишилася у Франції аж до тепер. М. С.

В другій частині свого листа ген. д'Анзельм шантажує владу Української Держави ще дальше ніж це було в дотеперішніх ультиматах. Французький генерал за ціну неозначеної «реальної допомоги», але до часу відповіді з Букарешту від свого начального командира, вимагає, щоб з Директорії усунулися ще Симон Петлюра і Опанас Андрієвський. Без такої резигнації, очевидно, не може бути мови про «реальну допомогу» перед приходом відповіді з Букарешту, при чому ніхто не знає, яку відповідь дасть ген. Бартельо.

Що означала ця вимога? Її значення полягало в тому, що влада Української Держави вже наперед погоджувалася б на те, щоб про склад начального органу Української Народної Республіки рішав без дискусії і без подання причин чужий штаб. Друге значення цієї вимоги лежало в тому, що у випадку погодження на цю вимогу, Директорія ставала цілком неполітичною установою без визначних політично-провідних і державницьких індивідуальностей. Після виходу Петлюри і Андрієвського з Директорії в ній залишилися би зі старого складу лише проф. Швець і дир. залізниць Андрій Макаренко. Обидва були під політичним оглядом дуже пересічними і в ширших колах громадянства не тільки не мали впливу, але вони не мали ніякого політичного значення. Річ ясна, що доповнення Директорії не міг би зробити найавторитетніший орган, яким був Конгрес Трудового Народу України, бо ж цей конгрес у даних обставинах не міг зійтися. Доповнення були б перевели урядові партії, але вже тільки за згодою і за директивою альянтського штабу. Таким способом сподівався штаб в Одесі перевести капітуляцію Директорії з державної влади фактичним шляхом, без окремої писаної умови. Така нова Директорія була б лялькою, без ніякого політичного значення, якою грався б при вимогах хвилі, штаб альянтської армії.

Так виглядав у своїм змісті лист французько-альянтського командування в імені всіх альянтів. В усних розмовах Фрайденберг в імені д'Анзельма говорив ще

«конкретніше» в справі зміни членів Директорії УНР. Прем'єрові Остапенкові він предложив пропозицію, щоб замість члена Директорії Опанаса Андрієвського включити в Директорію УНР поміщика з Київщини Григоренка, який до того часу навіть не признавав себе за Українця, а тільки за «малороса» і який діяв у дусі єдиного московського народу.¹⁷¹) При тім д'Анзельм обіцяв усно, що коли буде така згода на капітуляцію Директорії, то він вишле з Одеси денікінців до місця перебування Денікіна. Одночасно д'Анзельм і Фрайденберг манили Остапенка тим, що годилися на те, щоб до Ди-

Ген. О. Греків

(фото з кінця 1919 р.)

ректорії й Уряду УНР входили Українці з Галичини. Зрештою, мовляв, вже приїхала альянтська комісія, щоб мирити Українців у Галичині і Поляків у їхній війні.¹⁷²)

Заки ця відповідь альянтського штабу в Одесі була обміркована на окремії Державній Нараді у Винниці, ген. Греків вернувся з Одеси до Винниці і там склав звіт Головному Отаманові Симонові Петлюрі про

стан цих переговорів. Петлюра дуже уважно вислухав звіту Грекова. Після того, як Греків подав вимогу Французів щодо уступлення Петлюри з Директорії, Петлюра подумав довше, а потім сказав Грекову, що він особисто дуже радо усунувся би з цього становища. Нажаль, він не знає серед діячів у Винниці особи, якій можна було б передати в руки відповідальний пост членства в Директорії. З цієї державної konieczности йому прийдеться залишитися на цім пості.¹⁷³)

І справді, навіть ті діячі, які з якихсь причин не любили Петлюри, мусили признати, що в дійсності тоді не було особи, яка могла б негайно заступити Петлюру у випадку його уступлення. Ген. Греків, який не любив Петлюри, признає у зв'язку з тією розмовою з ним: «Петлюра мав добре ім'я, як перший військовий генеральний секретар вільної України і другого чоловіка на Україні не було [щоб міг заступити його].»

Разом з вище наведеним листом ген. д'Анзельм прислав ще готовий текст договору, який він пропонував Директорії підписати. Цей документ був зредагований на спосіб канцелярської практики нижчого типу військового відділу, а не генерального штабу армійської групи. Він виглядав в українськiм перекладі так:

«Дня 1 березня 1919 р.

«1. Отримавши Деклярацію Директорії з 17 лютого 1919 р. за нр. 854 Головний Командир Альянтськими Силами в Південній Росії уклав угоду з Директорією щодо різних питань, що зазначені в цій Деклярації, а саме щодо боротьби проти большевизму.

«2. У випадку зміни в особистім складі Директорії на протязі часу боротьби з большевизмом вступ нових членів робиться після згоди Головного Командування Альянтськими Силами на Півдні Росії.

«3. Всі Війська Української Зони підлягають єдиному загальному командуванню тобто наказам і контролі Командування Альянтськими Військами. Альянтське Командування має контролювати і керу-

вати залізницями. Воно посилає, коли знайде для того потреба, комісарів станцій і офіцерів на залізничних двірцях та установах, які мають більше значення і повинні бути під ближчою управою.

«4. Альянтське Командування прикладе сили для впорядкування фінансів. Для цієї мети будуть призначені з Франції з повними уповноваженнями.

«5. Українська Армія щодо своєї внутрішньої організації творить окрему незалежну одиницю.

«6. Альянтське Командування допоможе Директорії надіслати Українську Місію на Мирову Конференцію.

«7. Мішана комісія буде уповноважена розслідувати та списати всякого роду втрати, понесені за час боротьби проти большевиків.

«8. Альянтське командування не буде противитися тимчасовим економічними і соціальними реформами, які своїм характером не будуть заколючувати порядку.

«9. Місце перебування Директорії буде встановлене в згоді з Альянтським Командуванням, беручи особливо на увагу потреби зв'язку.

«10. Всякого роду матеріали, яким загрожує небезпека попасти в руки ворога, будуть евакуовані згідно з кінцевим пляном, який встановить французьке командування, що в потребі передбачає транспорт через Румунію.

«11. Альянтське Командування приложити усіх старань, щоб припинити стан війни між Польщею і військами Директорії і зажадає, щоб комісія встановила умови перемир'я й окупаційні межі, вирішила питання про Львів і т. д. Так само воно подбає про те, щоб привести до добросусідських взаємин з Румунією.

Цей текст проекту договору, долучений до листа в справі усунення з Директорії Петлюри і Андрієвського, був редагований по формі ніби чемно, але щодо змісту він був зручним проектом закритої капітуляції. В такій

формі, як він був предложений, годі було його прийняти навіть у такому важкім положенні, в якому знаходилася тоді влада Української Держави. Зважмо тільки такі моменти:

1. Проект, який накидав альянтський штаб в Одесі, наперед підкреслював, що України, властиво, нема, а є тільки «Українська Зона» Південної Росії. Україну проект договору називав лише «Українською Зоною», а одночасно підкреслював, що альянтське командування є владою верховною над цілою Південною Росією, до якої — значить — входить ця «Українська Зона».

2. Щоб навіть стилістично не визнати хоч би паперово української державности, то проект договору не вживав повного титулу для начальної влади цієї державности — Директорія Української Народної Республіки, а виключно назви «Директорія», опускаючи означення, чия це Директорія.

3. Проект договору вже не говорить без обиняків, як це робив ультимат з 14 лютого, щоб всі справи військові, політичні, дипломатичні, економічні, адміністративні і судові передати під владу французького командування. Стилістично, тут безсумнівний поступ. Проте, в змісті пункту 3, пункту 4 і пункту 9 міститься та сама вимога, тільки закрита іншими словами.

В кожному разі, навіть без зручних клявзуль пунктів 3 і 4, мав сам собою рішальне значення пункт 9, де Директорія мала б зобов'язатися перенести свій осідок згідно з бажанням альянтського командування, тобто «близько нього», або іншими словами на територію його окупації в Одесі. Там Директорія була б під таким тиском Французів, що вона мусіла б робити їм ще дальші уступки.

4. Пункт про допомогу для боротьби проти большевизму є дуже загальниковий і не подає, як ця допомога мала б виглядати — чисто декларативна, чи дійсна і яка саме.

5. Позитивне значення могли б мати пункти 6 і 11. Проте, обіцянка помощи Українській Делегації заїхати

на Мирову Конференцію була спізнена, бо ця делегація вже від кінця січня була в Парижі, хоч і в малім складі, а переговори про перемир'я між Польщею та Західною Україною були Найвищою Радою доручені цілком іншій комісії, яка мала більшу повагу, ніж одеське командування.

Можна загально сказати, що ці пункти, Директорія УНР була б з маленькими змінами прийняла в січні, коли вперше делегація Назарука-Остапенка зустрілася на політично-військові переговори з альянтським командуванням. До того моменту ще не було в українських чинників недовір'я до одеських Французів і внаслідок того була б українська сторона робила в довір'ї до них більші уступки. Тепер, після виразних неділимських заяв Фрайденберга і провокативного титулу альянтського командування, як командування в «Південній Росії», хоч воно знаходилося в Одесі, прийняття таких умов було нелегким. У кожнім разі мусіли в цих пунктах бути зроблені зміни, а щодо додаткових вимог переімені Директорії і диктату її нового складу, то вони мусіли бути відкинені.

Властивим головним домаганням альянтського командування була зміна Директорії. Фрайденберг і його неділимські дорадники бажали мати обезголовлену Директорію, без політичних провідників. Така Директорія йшла б пізніше на кожну вимогу Французів. Петлюра не належав до диктаторських натур, хоч таким потім його рисували його політичні противники. Він, на скликаній 5 березня Державній Нараді у Винниці, поставив свій пост члена Директорії до диспозиції. Як рішить нарада, так він поступить, заявив він.¹⁹⁹) В цій Державній Нараді взяли участь усі члени Директорії, окрім Президента д-ра Євгена Петрушевича, члени кабінету і члени комісій Конгресу Трудового Народу України, які були тоді в Винниці, а також офіційні представники всіх політичних і суспільних організацій.²⁰⁰)

Державна Рада 5 березня однодушно з глибоким обуренням відкинула французьку вимогу про ре-

зигнацію Симона Петлюри і Андрієвського з членства в Директорії і взагалі відкинула тезу проекту договору, щоб зміни в складі Директорії діялися лише за згодою будьякого чужоземного чинника. Члени Державної Народи висловили погляд, що прийняття таких умов рівнялося б ліквідації, чи пак самоліквідації Української Народної Республіки.²⁰¹)

Згадана Державна Рада постановила, що прем'єр Остапенко має дати альянтському командуванню в Одесі відповідь, що зміна персонального складу Директорії може відбутися тільки на підставі законів Української Народної Республіки, а не на бажання будьякого стороннього чинника. Прем'єр Остапенко вповні погоджувався з тією постановою, яка відкидала вимоги альянтського командування в справі зміни Директорії УНР та деякі інші пункти пропонованого проекту умови, але одночасно він звертав увагу на те, що в даній ситуації Українська Держава не має вибору щодо зовнішніх союзників, як тільки антанту, та що коли буде досягнена згода з антантою і Французами, то українська державність не загине.²⁰²) Згідно з тією його постановою Державна Рада постановила продовжувати старання досягнути згоду про спільну боротьбу проти большевизму разом з альянтами, але на змінених підставах, а не на тих, що їх предложив генерал д'Анзельм у листі і прилозі з 1 березня. З такою постановою вислано на другий день, 6 березня, ген. Грекова до Одеси, щоб він це передав Спеціальній Комісії Директорії для дальших переговорів. Зрештою, незабаром у цій справі виїхав до Одеси також прем'єр Остапенко.

ГІРШАЄ СИТУАЦІЯ АЛЬЯНТСЬКОГО ДЕСАНТУ І УКРАЇНСЬКОГО ОБОРОННОГО ФРОНТУ, А ВНАСЛІДОК ТОГО ПОЛІПШУЮТЬСЯ ФРАНЦУЗЬКІ УМОВИ ДОГОВОРУ З УКРАЇНОЮ

В часі безплідних переговорів, які провадив Фрайденберг з делегаціями Директорії УНР, інвазійна армія Советської Росії своїми переважними силами посувалася вперед. Їй помагали бунти московської меншини і змо-

сковчених міських елементів — польських, жидівських і українських — по містах в запіллі оборонного українського фронту. В значній мірі ослабив оборону України наперед бунт отамана Зеленого з цілою «Дніпровською Дивізією», утвореною з перших повстанців в листопаді 1918. Ще не встигли Січові Стрільці зліквідувати з трудом цей бунт, як вибух куди грізніший бунт отамана М. Григорієва на Херсонщині. Цей бунт загрозив праве крило українського оборонного фронту від чорноморського побережжя і тим поміг на цім відтинку скоріше посуватися вперед московсько-советській інвазійній армії.

Тоді, коли ген. Греків їхав до Одеси з новими інструкціями Директорії після Державної Народи в дні 5 березня, ситуація оборонного фронту України і разом з тим також положення альянтського десанту в Одесі, Миколаєві і Херсонщині погіршилося в дуже значній мірі. Внаслідок бунту отамана М. Григорієва і його переходу на большевицький бік, московсько-советський фронт уже дня 2 березня просунувся аж під Херсон. Большевики вже того дня стали підступати під це місто, стараючися звідтіля виперти грецьку обсаду, яка в рямакх альянтського десанту тримала це місто, як базу. Одночасно советський фронт наблизився під Миколаїв і почав загрожувати тамошній грецькій обсаді. Цим способом були загрожені безпосередньо самі альянтські війська, які до того часу мали лише мирний стосунок з Армією УНР, яка добровільно уступила альянтам ці міста. Загроза Миколаєву і Херсонові послаблювала тим самим саму головну альянтську базу в Одесі.

В тім самім часі просувалася московсько-советська інвазійна армія з Півночі, Південного Сходу і з Північного Заходу проти українського оборонного фронту на Правобережжі. Дня 7 березня ворог вже був зайняв важливий залізничий вузол — Бердичів. Дня 14 березня ворог здобув Коростень і того самого дня важливий комунікаційний вузол — Христинівку.

Окрім того, довгий час проволікання переговорів Фрайденбергом, використали большевики для своєї підпільної організації в областях, зайнятих альянтськими військами. В Одесі, Миколаєві і Херсоні були утворені підпільні повстанські большевицькі центри, які робили саботаж. Найнебезпечнішу підривну роботу ці центри провадили серед самого альянтського війська. Воно не мало ніякої виховно-політичної акції з боку свого командування і тому легко підпадало під фальшиву миротворчу агітацію большевиків. Гасло миру і повороту додому в тих обставинах набувало собі щораз ширшого засягу в альянтських і зокрема в французьких військових відділах. Стоячи безчинно, майже три місяці, в лютім кліматі, до якого вони не звикли (зима в 1919 році була особливо холодна), ці французькі війська ставали легкою жертвою большевицької пропаганди. Шеф штабу, полк. Фрайденберг, замість займатися своїм військом, провадив глупу політичну гру і тратив час на безконечні розмови з різними неділимськими чорносотенцями, в роді Васілія Шульгіна.

Генерал Греків, приїхавши до Одеси, переказав інструкцію Директорії і Державної Народи голові Спеціальної Комісії, міністрові Мацієвичеві та його правій руці, Арнольдіві Марголінові. Ще не встигли нові переговори з Фрайденбергом розвинутися якслід, коли Миколаїв був большевиками загрожений цілком. Обсада й оборона цієї бази була доручена грецьким військам, які були заслабі і замало боездатні, щоб довший час витримати приступ советських відділів на місто, разом із збунтованою дивізією отамана М. Григорієва. Власне, то відділи отамана Григорієва творили головну ударну силу в наступі на Миколаїв і Херсон. В цій ситуації Фрайденберг мусів думати не лише про політику, як це він робив до тепер, але й про військові справи.¹⁸⁸⁾

Отож, у тім часі Фрайденберг зібрав значну частину французької дивізії в Одесі і вплив з нею сам ко-раблями з Одеси до пристані в Миколаєві, щоб там осо-

бисто прийти в допомогу грецьким відділам і відбити загрозливий наступ отамана Григорієва разом з меншими відділами советської інвазійної армії. Проте, тут уже виявилася сила попередньої підривної большевицької роботи серед французького війська. Коли кораблі приплили до Миколаєва, то французькі війська виявили явну неохоту висідати на берег і там вступати в криваву боротьбу проти наступаючих частин отамана Григорієва і большевиків. Щоб не допускати до вибуху явного бунту, Фрайденберг рішився дати наказ до повороту до Одеси.

Цей інцидент страшенно вдарив морально на Фрайденберга. Він пару днів замкнувся в своїм штабі і не хотів з ніким говорити. Була погноблена його дотеперішня гордість і аrogанція, а разом з тим самопевність пана в колоніях.¹⁷⁸) Цей момент формально вийшов на користь справі уложення нового проекту українсько-альянтського договору. Після цього інциденту, Фрайденберг виявився більше уступчивим для Українців. Крок за кроком він уступав, бо випадок з його військом в Миколаєві йому показав всю небезпеку, яка зависла вже над його власним військом, а не то над майбутньою офензивною акцією проти большевиків, в якій він у снах бачив себе до недавна переможним шефом штабу. Фрайденберг уже не тільки не вимагав уступлення Петлюри з Директорії, але був готов з ним тісно співпрацювати. Цей зворот наступив у нього в хвилині, коли він дістав депешу про те, що отаман Григоріїв так натиснув на Миколаїв, що грецькі війська вже далі не могли триматися і він був примушений вислати кораблі, щоб грецьке військо скоро всадилося на них і повернулося до Одеси. Сталося це дня 14 березня 1919, коли останні грецькі відділи покинули суходіл і відплили з порту, а місто зайняли відділи отамана Григорієва.¹⁷⁹) Після того вже скоро був уложений повний договір про військовий союз Директорії УНРеспубліки з альянтами, що мали оперувати разом з Дієвою Армією УНР проти большевиків аж до перемоги. В договорі були викине-

ні всі ті пункти, які раніше Директорія через свої делегації відкинула і заявила, що їх не може підписати. Справа тепер, властиво, залежала вже лише від ратифікації цього договору французьким урядом у Парижі. Це вже були одначе останні дні березня 1919 р.¹⁸⁰)

Проте, до цього договору в тім останнім моменті таки не дійшло. Як це сталося, про це буде мова в дальшій розділі цієї праці.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

УКРАЇНА В ОЧАХ ЗАХІДНОЇ РОЗВІДКИ

АМЕРИКАНСЬКА РОЗВІДКА ПРОТИ УКРАЇНИ

Перша американська розвідка в справах політичних стосунків в Україні діяла не з території України, але з Польщі. Підполковник Вільям Гров уже на початку січня 1919 писав з Варшави свої звіти до Вашингтону і в них давав дуже корисний погляд на польську владу і на її політику. Щодо воєнної агресії Польщі проти Західної України, то він тримав сторону з польським нападом, представляючи Українців у злім світлі. Він твердив без усякої підстави, що Українцям буцім то допомагають зброєю Німці.¹⁸⁶⁾

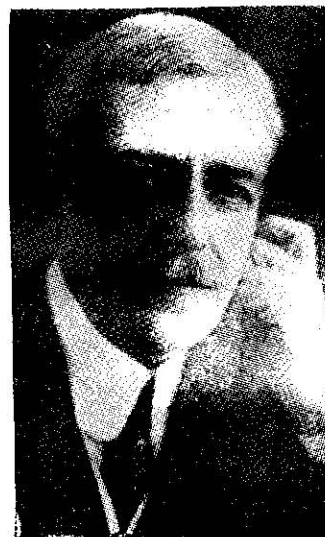
Такі самі польонофільські звіти давав американський поручник Фостер, що був формально в складі Американського Червоного Хреста у Варшаві і в цім характері шлявся по Польщі, а пізніше навіть по Західній Україні. Цей поручник, Р. С. Фостер, виступав в обороні польської агресії проти України, представляючи в своїх звітах цю війну, як польську боротьбу проти большевизму.¹⁸⁷⁾ Також він представляв у цих депешах до Уряду ЗДА, що Україна ніби то стоїть у тісній зв'язку з Німцями та допомагає економічно Німеччині.¹⁸⁸⁾

В справі Придніпрянської України альянтська розвідка діяла з різних центрів: з Букарешту і Яс, з Царгороду, а потім з Одеси і інших міст на побережжі Чорного Моря. Ця розвідка мала безпосереднє значен-

ня для стосунків з Директорією УНР. Тим то тут займемося цією розвідкою ближче.

АМЕРИКАНСЬКА РОЗВІДКА В ЦАРГОРОДІ І ОДЕСІ ТА ІІ ЗВІТ ПРО ПОЛОЖЕННЯ В ОДЕСІ

Ми знаємо досить докладно, які були звіти британської і французької розвідки про Директорію УНР з того, що говорили на тайних засіданнях Найвищої Ради Лойд Джордж і Клемансо.

Роберт Лансинг

Отже, ми маємо досить численні звіти американської розвідки в актах Американської Делегації на Міровій Конференції в Парижі. Річ у тім, що ця розвідка була призначена спеціально для тієї делегації і тому посилала свої політичні звіти безпосередньо до цієї делегації в Парижі. Розуміється, що ті звіти перебирав апарат державного секретаря ЗДА, Роберта Лансинга, який у тім часі був внутрішньо рішуче настроєний проти національного принципу, проголошеного Вилсоном

для Нового Світового Порядку і потім прийнятого формально Найвищою Радою. Він, просто, ненавидів цей принцип і робив усе, що міг, щоб його ударемнити. Іншими словами, цей перший помічник і дорадник Президента Вилсона в зовнішній політиці, був внутрішньо рішучим противником його засадничої політики.¹⁹⁹⁾ Отож, Лансінг часто ховав перед Вилсоном корисні для України звіти розвідки, а пускав Вилсонові лише ті, які були некорисні для України.

Після цих загальних заміток про американську розвідку в Східній Європі і зокрема в справі України, спинімся на деяких подробицях, які знаємо з актів Делегації ЗДА на Міровій Конференції в Парижі.

Поодиноких зв'язкових американських офіцерів ми бачимо побіч цивільних дипломатичних урядовців меншого калібру в Ясах, Букарешті і потім в Одесі в перших тижнях після альянтського десанту. Про них ми маємо згадки в спогадах Коростовця, Шаповала, Назарука. Вони мабуть не давали якихсь ближчих політичних звітів на Мірову Конференцію своїй делегації, бо про них нема в актах ближчого сліду.

Американський уряд вислав щойно 14 лютого 1919 численну політичну місію до країн «Південної Росії», при чому в її завданнях зазначено, що вона мала працювати в Україні, на Доні і в областях під владою Денікіна.²⁰⁰⁾

Ця місія їхала, як на прощу до Єрусалиму, бо щойно 1 березня прибула до Царгороду. Перший її звіт з Одеси є щойно з дати 15 березня. Цей звіт замітний тим, що він рисує досить невідрадні французько-денікінські адміністративні відносини в Одесі. В місті, як подає звіт, є дуже поганий харчовий стан. Це вказує на те, що адміністрація не вміла налагодити доставки харчів морем, коли з поблискої області України, багатої в зерно Херсонщини, не могло бути ніякої доставки, бо ж був стан облоги міста Армією УНР з суходолу.

Проте, нас тут цікавить політична настанова американської розвідки до Української Держави і її влади.

В цім звіті американської розвідки з 15 березня 1919, знаходимо згадку про те, що французький штаб нібито підтримує Петлюру, а нібито не підтримує Денікіна. Звіт з цілою рішучістю радить Урядові ЗДА, щоб він положив кінець цій політиці французьких чинників в Одесі.²⁰¹⁾

Наставлення американської розвідки до України є явно вороже. Шеф розвідки з цього району не допускає самої думки про те, щоб Французи «підтримували» Петлюру, тобто Директорію УНР, в боротьбі проти большевизму. Для американської розвідки є єдиним чинником, який треба підтримувати, генерал Денікін, тобто московське небольшевицьке неділимство. Нема в шефа цієї американської розвідки навіть стільки політичного змислу, скільки його було в Фрайденберга або д'Анзельма. Хоча ці французькі військові достойники були від самого початку неприязно настроєні проти України взагалі, а проти Директорії УНР зокрема, то все таки в них була принаймні дробина політичного глузду, що вони говорили з делегаціями Директорії УНР та старалися її на свії, зрештою, непридатний спосіб, включити в спільну боротьбу проти большевизму.

Але ще на одну річ треба, в цім звіті шефа американської розвідки в районі чорноморського басейну, звернути увагу. Звіт подає в дні 15 березня, що «французька місія в Одесі підтримує уряд Петлюри». Отож це твердження в звіті цілком неправдиве. Це мусіла ця американська розвідка знати дуже добре з першої руки — від самих Французів і від українських представників в Одесі. Ці останні напевно йому говорили повну правду про становище, бо знаємо від авторів спогадів, які були учасниками українських місій, що вони, самі шукали зв'язку з американськими чинниками, маючи до них більше довір'я ніж до Французів. Зрештою, про ці справи гуділа ціла неділимська колонія в Одесі. Саме в цих днях був вислав французький штаб, за підписом генерала д'Анзельма, вимогу до прем'єра УНР Остапенка того змісту, щоб уступив негайно Петлюра і щоб усту-

пив також Андрієвський із членства в Директорії УНР, як ціна за французьку обіцянку допомоги. Ясна річ, що тут не тільки не могло бути мови про «підтримку уряду Петлюри», як писав шеф американської розвідки своєму урядові, але навпаки, Французи саме в тім часі виявили різке негативне становище до самого Петлюри.

В тім самім звіті з Одеси шеф американської розвідки далі писав для обґрунтування свого негативного становища до Уряду УНРеспубліки ще таке:

«Тимчасом британський уряд вважає, може слушно, що уряд Петлюри це ніщо інше, як авангард большевизму. Тому він [британський уряд] підтримує денікінський уряд.»¹⁸⁴)

Цей пункт звіту правдивий, але він не був ніякою новиною для Американської Делегації в Парижі. Навпаки, ця вістка про британський погляд на Директорію УНР була уже навіть перестаріла. Такий погляд британському урядові сугерувала його розвідка в «Південній Росії» ще при кінці грудня і на початку січня, отже півтретя місяця від дати звіту тієї американської розвідки. В березні 1919 року британський уряд уже мав інші й ліпші вістки. Це мусів знати шеф американської розвідки в Одесі, зглядно в Царгороді. Коли ж він повторяв цю перестарілу і при тому ще крайньо неправдиву і ворожу для Директорії УНР вістку, то він це робив тому, щоб припняти українській справі большевицьку латку, коли вже не грала ролі німецька латка.

Варто згадати, що в цім звіті подано також ще одну стару інформацію. Там згадується, що колись були збройні сутички між денікінськими частинами з Одеси і військами Директорії УНРеспубліки. Тепер, мовляв, завдяки Французам, таких сутичок нема. Отож, такі сутички були в грудні, тобто зараз після альянтського десанту в Одесі, коли Французи допомогли денікінцям стати на ноги в Одесі. Але, Французи негайно зорієнтувалися, що їм не вигідна справжня війна між

Армією УНР і денікінцями в області Одеси, бо це загрожувало б їхнім власним позиціям на цій базі. Тим то вони самі обсадили фронтową лінію, а денікінців тримали в самій Одесі.

ВІСТКИ АМЕРИКАНСЬКОЇ РОЗВІДКИ ПРО СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ І ПРО СТОСУНКИ З ФРАНЦУЗАМИ

Варто тут згадати ще звіт американської розвідки з Одеси під датою 17 березня 1919 р. На самім початку звіту подана кількість альянтських сил на самій одеській базі. Подана там така кількість: половина дивізії французької піхоти, 2 дивізії грецькі. Звіт додає, що на основі інформацій з французького штабу, має ще прийти дальший транспорт військ та що має бути разом цілих п'ять дивізій. Окрім того в самім місті є ще 7,000 вояків добровольчої армії Денікіна, якими командує генерал Санніков.¹⁸⁵)

Ця інформація не цілком точна і її варто тут для нашого огляду доповнити. Американська розвідка не подає того, що фактично на початку прибуло до Одеси півтора дивізії французької піхоти. Вона поминає також факт, що в Одесі тоді була одна польська бригада (до 3,000 вояків). Все те разом давало в лютім і березні значну силу альянтських частин на українським побережжі Чорного Моря, тобто разом в Одесі, Миколаєві, Херсоні й Севастополі.¹⁸⁶)

Мусимо мати на увазі, що альянтська сила в січні 1919 р. могла мати рішальне значення в боротьбі проти просування інвазійних армій Советської Росії. Відраховувши геть денікінські частини, які треба було відослати Денікінові на Кавказ або на територію Дону, вийшло на українським побережжі разом 4 дивізії доброго війська, з доброю артилерією і танками та, що найважливіше, з прикриттям великої фльоти при побережжі. Якщо б альянтський штаб в Одесі був зразу в грудні домовився з Директорією УНР, коли вона була вислала ген. Грекова, то ця значна альянтська армія могла б була не лише допомогти утримати український обо-

ронний фронт, але ще причинитися до розбудови великої, принаймні 200,000 Армії Української Народної Республіки (з цілою Укр. Галиць. Армією, яка була б звільнена від воєнної агресії Польщі). Карта історії тоді була б обернулася інакше: московські більшовики були б замкнені всередині санітарного кордону згідно з пропозицією Клеманса і були б примушені до капітуляції, або були б повалені внутрішнім переворотом у Москві. Так не сталося лише тому, що Фрайденберг мав необмежене повноваження від генералів д'Анзельма і Бартеля, а це повноваження використовував від самого початку для мертвої білої неділимої Росії.

Але, вернімся назад до звіту американської розвідки з дати 17 березня 1919 р.

Звіт далі подає окремо вістку, що отаман Григорієв вже зайняв від Французів Миколаїв і Херсон, бо в дійсності вони були цілком еваковані від грецьких військ саме пару днів раніше, як це ми вже подавали на основі навіть джерел советських. Цікава вістка американської розвідки про самого отамана Григорієва. Звіт зазначає, що Григорієв був «з Петлюрою, але тепер оперує самостійно». Ця «самостійність» Григорієва, як нам відомо з українських і советських джерел, була номінальною, бо він у дійсності тоді оперував у повнім порозумінні з інвазійною армією Советської Росії. Щойно пізніше Григорієв зірвав свої зв'язки з більшовиками і оперував самостійно. Завданням головного командира армії Советської Росії в Україні, В. Антонова, було власне в тому, щоб утримати підлеглість Григорієва і це часом було йому вдалося на короткий час. Американська розвідка подає збройну силу отамана Григорієва так: «Григорієв має коло 2,000 більшовицьких військ і до 10—15,000 людей у грабуючих бандах».¹⁰⁵) Назвою «грабуючих банд» окреслює американський звіт, очевидно, повстанські відділи Григорієва, яких тоді було в нього понад 10,000 людей.

Вкінці звіт американської розвідки з 17 березня вертається до справ українського оборонного фронту,

до Уряду УНР і до взаємин Уряду УНР з французькими чинниками в Одесі. Звіт подає також лінію, яку зайняли інвазійні московсько-більшовицькі війська в Україні. Він пише: Большевицька територія поширилася з Києва до Летичева на Поділлі, а на Схід до Ольгополя і Миколаєва включно з Винницею. Територія на Захід від цієї лінії і на Північ від Басарабії є зайнята Петлюрою, який має головну квартиру в Жмеринці.¹⁰⁶)

Важне одне місце звіту при самім кінці: Він подає вістку, що «Петлюра переговорює тут з Французами, а чисто військова умова з Французами вже є, або скоро буде ратифікована д'Анзельмом, але вона чисто загальникова», підкреслює звіт американської розвідки. Звіт додає, що Французи вимагають, щоб випущено на волю аристократичних українських міністрів, маючи тут на увазі, Москалів, які були гетьманськими міністрами.

Отож, звіт американської розвідки підтверджує інформацію Марголіна, що умова з Французами в Одесі вже була уложена і чекала тільки ратифікації французького уряду. Шеф американської розвідки писав у моменті, коли д'Анзельм ще не підписав був самої умови. Щойно, коли він за згодою Бартеля підписав цю умову, він повідомив свій уряд у Парижі, щоб дістати від нього ратифікацію.

Звіт американської розвідки з одеського району з дати 22 березня 1919 року цікавий для нас тим, що він малює внутрішні відносини в самій Одесі. Цей образ у звіті цієї розвідки такий:

Робітництво в Одесі в своїй більшості тримає з більшовиками. На випадок серйозного наступу більшовиків з фронту, могли б французькі війська дістати від робітників стріли з-заду, як це було в Херсоні. Французи поводяться в місті нетактовно і тому всі класи населення невдоволені. «Ніхто зі штабу (д'Анзельма) не має досвіду щодо Росії», продовжує звіт американської розвідки дослівно, «а нещасливий шеф штабу, Фрайденберг, Жид, з особливим успіхом викликає во-

рожість між альянтами і Росіянами. Такий є неминучий наслідок, коли військова інтервенція є без правдиво досвідченого політичного проводу».¹⁹⁷⁾

Це місце звіту важливе з різних боків. Шеф американської розвідки підтверджує загальне спостереження учасників делегації Директорії УНР, які перемовували з Фрайденбергом, що він не мав такту ні за макове зерно. Така нетактовність мусіла настроювати проти нього взагалі всіх розмовців, а не лише самих Українців. Щодо Українців він був в особливій мірі арогантним, неприступним і, просто, грубіянським. Щодо Москалів, яким він ішов політично назустріч, ця арогантність була не так різка, але вона мусіла бути, коли американський шеф розвідки твердить, що проти нього були настроєні всі кляси населення, а не лише самі Українці. Звіт підтверджує також те, що ми вже знаємо документально, а саме, що Фрайденберг не мав ніякого політичного знання відносин на території колишнього російського царства. Шеф американської розвідки при тому мусів стояти під сильним впливом московських чорносотенців, коли він ворожість «всіх кляс населення» до альянтів приписує жидівському походженню полковника Фрайденберга. Інакше трудно зрозуміти, по що автор цього американського звіту мав би був підкреслювати, що Фрайденберг — Жид. Автор звіту мав напевно на увазі тільки «всі кляси» так званого вищого суспільства в Одесі, а не робітників і ремісників. Їх він гуртом записував до большевиків у цім своїм звіті. Панівна кляса одеського суспільства були змосковщені і московські капіталісти та втікачі-політики чорносотенських московських кіл. Вони були невдоволені тим фактом, що французький штаб не проголосив в Одесі влади Денікіна, а свою владу і від себе узалежнив місцевих денікінців, яким дав управу міста, але під своїм наглядом і контролею. Все те не мало нічого спільного з жидівським походженням Фрайденберга. Навпаки, він цілком переочував характер денікінських політичних кіл, які були явні чорносотен-

ські юдофоби. Адже той самий Василій Шульгін, з яким Фрайденберг нераз конферував у політичних справах, був проводирем погромного московського протижидівського чорносотенства.

В американськiм звіті ще згадується, що боєвий стан французьких частин в Одесі при кінці березня вже був «далекий від того, щоб його назвати добрим». Грецькі дивізії рахує автор американського звіту так лихими під оглядом боевого духа, що він є тієї думки, що їх треба було б заступити новим військом.¹⁹⁸⁾

РОЗВІДКА ПОДАЄ СУСПІЛЬНУ ПРОГРАМУ АКЦІЇ

Цікавий звіт шефа американської розвідкової «місії в Південній Росії» — Ригса, бо цей шеф подає 28 березня свої помічення про відносини в Одесі і взагалі на побережжі Чорного моря, а далі також про свій погляд, що треба було б робити «в Росії», щоб виграти боротьбу проти советської влади. Наводимо тут цей звіт в уривках:

«Я особисто твердо переконаний, що не буде порядку в Росії доти, доки селянин не запрагне конечно цього порядку. Він ще не є рішений, бо він переляканий щодо того, що є підтримка альянтів для козаків, яких тепер відкинено назад на Схід і на Південь; також він, як до тепер, не має довіря до «Добровольчої Армії», реакційні тенденції якої він правдоподібно перебільшує. Він пробував грабувати землю, але тепер він бажає більше землі, але бажає її купити, щоб набути її легально. Тому альянти... мусять переконати його, що їхня інтервенція зміряє до земельної реформи, щоб тим способом забезпечити собі його симпатії. Вони (альянти) мусять старатися про його виборчий голос, так би мовити. Ця пропозиція [«виборча»] мусить прийняти форму проклямації в земельній справі. Деякі Росіяни заперечують те і кажуть, що земельна реформа є економічна і що її можна відповідно полагодити лише тоді,

коли буде порядок в цілій країні. Це не є точно так. Земельна справа тепер є політичною справою і соціальною справою. Чи селянин буде щасливішим і багатшим, коли буде мати більше землі, не про це тепер питання. Селянин прагне землі і ніяка влада не буде мати його підтримки, якщо вона цього не зрозуміє. Безпосередній розподіл землі в губерніях східної Росії або в полудневій Росії мав би, на мою думку, величезний вплив на селян центральної Росії. Як приклад земельної реформи, була така реформа проголошена та переведена і на Доні і на Кубані і хоча ці закони є можливо помилкові, то все таки земельна справа є полагоджена, а власники є проти большевиків...»¹⁹⁹)

Далі Ригс дає пораду, щоб Найвища Рада видала декларацію в земельній справі, тобто, щоб заявила своє бажання, аби в Росії була земельна реформа. З тою метою адмірал Колчак і генерал Денікін повинні якнайскоріше видати відповідні проклямації про те, що вони негайно будуть проводити уложену земельну реформу.²⁰⁰)

Основна думка Ригса цілком правильна. Він добре спостеріг, що без відповідної земельної реформи з боку державних чинників, які воюють проти большевиків, вони не дістануть підтримки від селянства. Також правильна його порада Найвищій Раді, щоб вона сама видала свою соціальну програму для Сходу Європи і Сибіру та щоб вона примусила Колчака і Денікіна, щоб вони негайно приготували відповідну земельну реформу, та щоб про це видали потрібні проклямації. Але Ригс неправильно інформує Американську Делегацію в Парижі, тобто самого Вилсона, що ніби то маса селянства прагнула земельної реформи на основі викупу. В тім саме була вся проблема, що земельна реформа вже була проведена і в Україні і в самій властивій Росії в той спосіб, що земля переходила до селян без викупу. Всяке погіршення тієї реформи, означало б погіршення становища села, утрату його революційних здобутків і тим самим, хто відбрав би від селян землю і потім казав би

за неї платити дійсну її ціну, той утратив би безповоротно симпатії селянства.

В кожному разі Директорія Української Народної Республіки вже була перевела земельну реформу без викупу. Цей факт був власне причиною лютої ненависти московських поміщиків в Україні до Директорії УНР і це вони з того приводу поширили погляд про неї, що буцім то вона є авангардом большевизму. Цю думку про Директорію поширював у своїм звіті до Американської Делегації в Парижі також той самий Ригс, як ми це навели були раніше.

Треба тут згадати, що Вилсон читав цей звіт Ригса і він зробив на нього глибоке враження. Цим пояснюємо собі факт, що потім Вилсон рішуче вимагав в умовах для Колчака і Денікіна, щоб вони признали принцип земельної реформи та в ніякім разі не відбирали землі від селян.

Після земельної справи, шеф американської політичної розвідки перейшов у своїм звіті до справ постачання для цивільного населення потрібних йому товарів. Таке постачання уважає Ригс найкращим, бо практичним способом пропаганди проти большевизму.

Висновок економічного, політичного і мілітарного положення є в звіті Ригса такий:

«Альянти не мають можливости окупувати Росію мілітарно і її не можуть здобути ні козаки ні сибіряки, якщо російське селянство залишиться нейтральним. Якщо селянство буде переконане, що адміністрація сибірського уряду [тобто адмірала Колчака] для всієї південної федерації під гарантією альянтів є ліпша ніж убоге існування під советським режимом, тоді большевики будуть скоро падати. Колчак і Денікін мусять разом з Доном зрозуміти, що ця гарантія мусить бути дана якнайскоріше.»²⁰¹)

З цього звіту видно, що його автор мав куди більше політичного розуму ніж його мав Фрайденберг, д'Анзельм і Бартельо. Проте, він не до кінця додумав земельну про-

блему в тодішній Україні, Росії, Сибірі, на Доні і на Кубані. Крім того, він був цілком засліплений своїми інформаторами щодо національної справи на території колишнього російського царства. Він був неділимцем і з того погляду агітував своїми звітами до Американської Делегації в Парижі проти Директорії УНР і взагалі навіть не згадував, що існує щось таке, як національна справа в цій небувалій революції на Сході Європи. Його вплив на цю Американську Делегацію був фатальний, бо його звіти читав сам Вилсон і піддавався їхнім сугестіям.

Так то до погубного впливу, який мав на Вилсона в Парижі своїми практичними ходами державний секретар Лансінг, долучився ще не менше погубний вплив шефа американської політичної розвідки на «Півдні Росії», тобто реально в Україні, на Доні і на Кубані.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

КІНЕЦЬ АЛЬЯНТСЬКОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ В ПРИМОРСЬКІЙ УКРАЇНІ

СПІЗНЕНА СПРОБА ПОПРАВИТИ СИТУАЦІЮ УМОВОЮ
З ДИРЕКТОРІЄЮ УНР

В другій половині березня 1919 року врешті французький штаб в Одесі рішив, що він мусить змінити свою дотеперішню тактику супроти Директорії УНР. Тоді Фрайденберг переконався, що в витвореній мілітарній і політичній ситуації на Сході Європи і зокрема в басейні Чорного моря нема іншої ради, як погодитися з існуючою Директорією Української Народної Республіки, якщо справді має бути большевизм насамперед загнаний у «санітарні кордони» Московщини, а потім знищений. Звідсіля виплинув новий зміст і форма договору французького штабу із Спеціальною Комісією Директорії під керівництвом міністра Мацієвича. Проте, заки прийшло до реального підписання цього договору, а потім заки цей договір перейшов усі інстанції для своєї ратифікації, то все вийшло — запізно. Заки договір, підписаний Спеціальною Комісією Директорії УНР і французьким штабом в Одесі — генералом д'Анзельмом і полковником Фрайденбергом, отримав згоду вищого над ними генерала Бартеля в Букарешті і мабуть ще генерала Франше д'Еспері, а потім французького уряду в Парижі, то ситуація боєвого фронту в Україні проти інвазійної армії СРСР змінилася цілком. На цю ситуацію зложилися різні чинники. Вони кінець-кінців вирішили до-

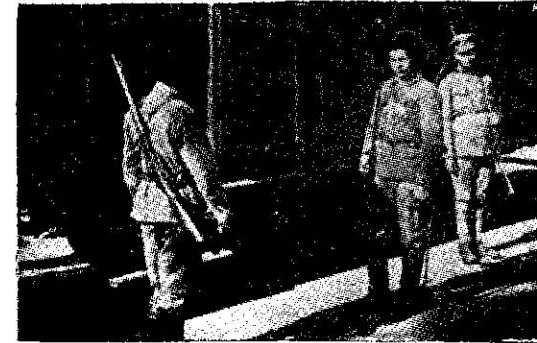
лю цього підписаного в Одесі договору: він не увійшов у життя.

Насамперед рішальне значення мав факт, що за той довгий час нездалої політики і касарняної дипломатії полк. Фрайденберга, від половини грудня 1918 року аж до половини березня 1919 р., український оборонний фронт втратив ціле Лівобережжя і день за днем посувався далі на Правобережжі в напрямку Дністра й Одеси з одного боку, а в напрямку Збруча з другого боку. Тоді, коли Фрайденберг рішився вперше на основні уступки в користь визнання існуючої Директорії УНР і її влади, московська інвазійна армія вже здобула тимчасову столицю України, — Винницю: дня 18 березня.²⁰²⁾ Згідно з директивами голови Совнаркому Росії, командир протиукраїнського фронту, Антонов, пер усіми своїми силами на Південний Захід, в напрямку Дністра, щоб через Басарабію кинути смолоскип большевицького пожару в Румунію, а через Буковину дістати зв'язок з советською Угорщиною і революційними бунтами в Німеччині.²⁰³⁾ Одночасно його плян зміряв до того, щоб ударом з Півночі на Південь, з району Бердичева і Житомира відрізати головні сили Армії УНРеспубліки від Західної України, як певної бази для тієї армії в тім часі.²⁰⁴⁾

В справі безпосереднього походу інвазійної армії Советської Росії вперед, в напрямку Дністра й Буковини, для здобуття зв'язку з советською Угорщиною, видав Антонов спеціальний наказ до всіх частин своєї армії, вже 23 березня 1919 р.²⁰⁵⁾

В міжчасі Директорія і Уряд УНР були перенесли тимчасову столицю України з Винниці до Жмеринки. Але й там не можна було триматися довго і тому незабаром тимчасову столицю перенесено до Проскурова. Тимчасом дня 21 березня, на залізничній станції Вапнярка, вище командування південно-західного українського оборонного фронту рішилося залишити Директорію і її Уряд їх власній долі, а самому створити свій політичний центр і повести свою окрему політику. Десять полков-

ників цього фронту разом з отаманом Волохом утворили у Вапнярці «Революційний Комітет» під проводом отамана Волоха. До цього комітету входили між іншими такі командири: Данич-Данченко, Загородський, Колодій і Осм'яловський. Комітет станув на «радянську плятформу» і заявив, що він змагає до миру з советським

Охорона вагону членів Директорії Січовими Стрільцями

урядом Раковського в Харкові. Цей виступ отамана Волоха і полковників фактично руйнував цілість українського оборонного фронту і вносив анархію в державні відносини України. Антонов, як командир советського протиукраїнського фронту, і Раковський, як керівник окупаційної влади на здобутій Антоновом українській території, не пішли на замирення з «Революційним Комітетом» Волоха у Вапнярці, але використали замішання, створене цим анархічним виступом для того, щоб кинути ще більші сили на цей відтинок фронту. Антонову було спішно добитися до кордонів Румунії, а через Буковину до Угорщини. Зміцнений советський наступ на цю частину «революційного фронту» Волоха скоро зіпхнув ці українські військові частини до Дністра і примусив їх до переходу на румунську територію, де їх роззброєно. Так пропав з українського фронту значний сектор Дієвої Армії УНР і разом з цим до того часу най-

ліпша частина придніпрянського війська, — Запорізький Корпус.^{*)} ²⁹⁶⁾

Катастрофа південного-західного українського фронту, спричинена виступом «Революційного Комітету» під проводом Волоха, мала свої рішальні міжнародно-політичні наслідки. З причини браку відповідного опору проти походу большевиків у напрямі Дністра, советська інвазійна армія розірвала оборонний фронт Дієвої Армії УНР на дві частини, а потім скинула групу Волоха через Дністер до Румунії. В той спосіб армія Советської Росії перервала всілякий зв'язок між українською територією під владою Директорії і альянтськими військами в Одесі. Після упадку групи Волоха большевики стали безпосередньо підступати під Одесу. Директорія зі Жмеринки, а пізніше з Проскурова, могла знайти зв'язок з французьким штабом в Одесі лише довгою довкільною дорогою: треба було делегатів Директорії їхати з Проскурова до Снятина, в Галичині, а звідси дістати дозвіл їзди через Румунію до Одеси. Румуни не спішилися з дозволом для переїзду делегатів і міністрів УНР. Тим то фактично перервався зв'язок між Спеціальною Комісією Директорії в Одесі і самою Директорією.

В цій ситуації мілітарна співдія альянтського десанту в Одесі з Дієвою Армією УНРеспубліки проти советської армії була б дуже трудна, якщо б її ставити справді в практичній площині. Альянтські сили в цій ситуації при кінці березня мусіли б бути робити пролом советського фронту, щоб з'єднатися з військовими частинами Директорії УНР. Ці останні в тім моменті були від Одеси дуже далеко і знаходилися постійно у відступі. Отож, треба було б для проведення такої опе-

*) Румунська влада роззброїла ці значні кількості українські військові частини і забрала собі величезне військове майно і зброю. Самих воєнків, після деяких переговорів, румунська влада відослала через Галичину до розпорядження Директорії УНР. Це було вже в квітні.

рації дуже значного збільшення альянтських сил в районі Одеси, бо наявні сили альянтів у цім районі не вистачали б для такого оперативного завдання.

БОЛЬШЕВИЦЬКА СУБВЕРСІЯ В АЛЬЯНТСЬКІЙ АРМІЇ

Другим важливим чинником, який мав рішальне значення для справи ратифікації українсько-французького мілітарно-політичного договору з кінця березня 1919 року, була успішна большевицька субверсія в грецьких і особливо французьких дивізіях і флоті.

Альянтський десант був проведений на побережжі Чорного моря в Південній Україні без ніякої ідейно-політичної підготовки. Не зроблено заздалегідь порозуміння з владою Української Народної Республіки. Десант фактично був проведений у формі ворожого акту проти Української Держави, бо зайнято її проти і без її згоди, а цивільну адміністрацію, не полишено в українських руках. З боку Уряду Української Народної Республіки не міг наступити, ніякий акт, яким закликав би населення бути приязним для альянтської сили, бо ж для такої проклямації Уряд УНР не мав ніякої підстави.

Українсько-альянтські стосунки, які від самого початку з боку альянтів були поставлені в крайній мірі зле, затруювали ще чорносотенно-неділимські чинники в Одесі і поза нею.

Самі альянти висадили своє військо на чужій території і не сказали населенню ні слова про те, чому вони сюди прийшли і з якою програмою. Це була величезна помилка штабу альянтів в Одесі і вона потім мстилася ввесь час та причинилася до повного неуспіху цього десанту.

Проте, страшенною помилкою було й те, що альянти в особі Найвищої Ради не сказали перед десантом або принаймні в його ході, чому вони переводять цю акцію і з якою програмою. Не сказав того також центральний уряд Франції і сам штаб десанту. Це мало величезне значення для морального духа самої альянтської армії від першого моменту інтервенції. Грецькі й фран-

цузькі дивізії, не мали ніякої провідної ідеї для своєї боевої акції. Адже формально, для них світова війна була закінчена. Мусіла бути зроблена сильна пропаганда, яка давала б підставу для цієї мілітарної акції далеко від своєї батьківщини в часі покінченої війни проти головного ворога — центральних держав під проводом цісарського німецького мілітаризму. Внаслідок повного браку такої ідейної індоктринації війська — воно ставало достиглим ґрунтом для большевицької підривної роботи.

Московський большевицький центр кинув в Одесу, Миколаїв і Херсон своїх найліпших агітаторів і зокрема таких жінок і чоловіків, які вміли говорити добре по-французьки або по-грецьки. Тільки деяких таких агентів вдалося французькій протирозвідчій службі зловити й унешкідливити. Головна маса цих агітаторів робили своє підривне діло майже без перешкоди серед альянтського війська, місцевого робітництва і здекасованого війною голодного міського елементу. При кінці березня 1919 р. ґрунт під ногами альянтської інтервенції в Одесі був цілком підорваний.

Ми вже згадували, що французькі військові частини, які провадив сам Фрайденберг на допомогу грецьким військам у Миколаєві, виявили недвозначно свою неохоту виходити з кораблів на берег і йти в бій проти московських большевиків і зокрема проти наступаючих відділів отамана Григорієва. Це був перший алярмовий знак, що з альянтським військом вже є недобре.

В французькій флоті большевицькі агенти встигли поширити симпатії для Москви. Серед матросів був утворився гурт прихильників комунізму, під проводом Андре Марті. Цей гурт був розкритий, спроба його бунту була здавлена. Андре Марті був поставлений перед воєнний суд. Проте, підривна большевицька робота продовжувалася і її акція послаблювала духа матросів.²⁰⁷) Вістки про бунтарський рух в альянтській армії в районі Одеси і в інших базах чорноморських портів України появлялися в європейській пресі вже від

22 березня. Про це писали в тім часі французькі газети.²⁰⁸)

Головний штаб французької армії в Парижі мусів здавати собі справу з того лихого стану свого війська в чорноморських базах України. Поправити справу можна було лише так, щоб послаблені духом дивізії замінити негайно свіжими. Того в тодішніх відносинах маршал Фош не сподівався перевести і тому він мусів міняти свій дотеперішній плян операцій із баз чорноморських портів в Україні.

ДВА ПЛЯНИ МАРШАЛА ФОША

Маршал Фош ще раніше, бо дня 25 лютого, був подав Найвищій Раді окремий плян організації збройних сил для боротьби проти московських большевиків. Цей плян передбачав організацію військ у Греції, Румунії, Сербії, Чехії, Польщі і «Південній Росії». Під цією останньою назвою в Фоша містилася, річ ясна, також Армія УНРеспубліки. Все те разом мало бути під командуванням Французів. Цей плян не знайшов одушевлення в членів Найвищої Ради, зокрема ж Американців і Італійців.²⁰⁹) Відгомін цього пляну Фоша ми бачили в голові Фрайденберга в часі тогочасних переговорів з Директорією УНР.

Дня 17 березня Фош представив Найвищій Раді вже змодифікований плян протибольшевицької акції. Він, в істоті речі, ігнорував український мілітарний чинник у боротьбі проти большевизму на ширшу скалю. Він ставив собі за мету зміцнити якнайбільше союзника Франції, Польщу, а для того врятувати для Польщі Львів, нафтові терени і, властиво, навіть цілу Галичину. Для того мали бути спільні воєнні операції Польщі і Румунії, а альянти мали для тієї операції доставити свого матеріялу і фінансів.²¹⁰) Цей плян Фоша Найвища Рада, завдяки спротивові Британії — відкинула, але в дійсності Фош встиг потім, в середині травня, провести його все одно. Ми згадали тут цей плян Фоша з 17 березня тому, що він вказує на те, що Фош вже не

вірив у можливість використання військового потенціалу національного чинника України в боротьбі проти большевизму. В цій боротьбі найважливішим складовим чинником мусіла бути Українська Галицька Армія і для того мусіла б бути затримана незалежна українська влада в Західній Україні в соборній єдності з Придніпрянською Україною. Отож, мусів бути мир на польсько-українським фронті. Тепер Фош справу миру на цім фронті відсував геть і ставив карту на завоювання Західної України Польщею при допомозі Румунії, щоб мати принаймні в руках сильну Польщу, як греблю проти большевизму.

Тим не менше, Фош дня 17 березня не «відписував» можливості існування якоїсь Української Армії «на Півдні Росії», побіч «Добровольчої Армії» Денікіна. Видно, він не багато рахував на неї, але з усього можна припускати, що він тоді залишив вільну руку для ген. Франше д'Еспері і Бартеля щодо того, яку вони уложать умову з Директорією УНР, як керівництвом Української Армії. Так можемо собі пояснити факт, що в тім часі нагло Фрайденберг, д'Анзельм і Бартель стали уступчивішими для Директорії УНР.

В зв'язку з постійним відступом Дієвої Армії УНР в бік Дністра і Збруча переговори одеського штабу прискорювалися і штаб навіть погодився, на досить для Директорії УНР вигідну, умову. Але послаблення духа альянтських військ на чорноморським побережжі і втрата надії дістати свіжі війська в цей район мусіли після 20 березня викликати в цім штабі проект відступу цієї альянтської армії з Одеси.

Розуміється, що такого питання не міг рішати, ні сам д'Анзельм, ні в спілці зі своїм шефом штабу. Проте, вони обидва мусіли алярмувати свого начального вождя маршала Фоша і через нього також шефа всього французького уряду Клеманса. Мабуть вони вимагали нових дивізій, без яких вони не бачили в тім часі вже можливості виконати, наложені первісно на військо десанту, завдання на побережжі Чорного Моря.

Для розгляду ситуації на місці мусів виїхати до Одеси начальний командир всіх альянтських сил на Сході, ген. Франше д'Еспері. Про це повідомляла французька преса вже 21 березня. Тоді також у пресі вже появилися вістки про можливість відступу всього десанту з Чорноморського Району.²¹¹⁾

В тім часі вже наближалися відділи отамана Григорієва до безпосередньої близькості одеської області. Безпосередньої небезпеки для того, щоб отаман Григорів зі своїми нечисленними піврегулярними військами, величини одної дивізії (до 10 тисяч вояків), міг здобути Одесу, не було. Сила альянтських військ у цім районі була до 50,000 вояків, при чому була сильна флота з далекострільними важкими гарматами, які самі могли не допустити ворожого наступу на місто довкруги на кілька миль. Проте, з усього видно, що генерал Франше д'Еспері, після наради з штабом на місці, мусів прийти до переконання, що далі перебування тієї вузької бази в Одесі, не має оперативного сенсу, якщо з Франції негайно не прийдуть великі свіжі війська. Такої можливості не було. На зв'язок з Дієвою Армією УНР в тім моменті вже не було надії, бо вона була розколена, а дійсний її центр був у тім часі вже коло Проскурова і на Волині, отже задалеко для спільного ведення операцій. Тим то в очах генерала Франше д'Еспері, як начального командира всіх альянтських сил на Сході, мусіла прийти думка, що треба маршалові Фошові запропонувати плян відступу цього війська з Одеси, а урядові поради не ратифікувати проекту мілітарної умови, запропонованої одеським штабом. Врешті Париж постановив, що має наступити негайна евакуація Одеси, а умова з Урядом УНР положена під зелене сукно, як неактуальна. Це рішення Парижу було прийняте десь щойно при самім кінці березня, бо ще 26 березня, британський міністер війни, В. Черчил, був поінформований Парижем, що оборона Одеси буде продовжуватися.²¹²⁾

Евакуація війська була проведена дуже скоро і в порядку. Французькі дивізії були відтягнені суходолом до Румунії. Грецькі, денікінські і інші відділи були посаджені на кораблі, якими вони безпечно відплили з військовим майном.

Безпосередній наказ до евакуації був даний в Одесі 5 квітня і він був виконаний скоро, до дня — 11 квітня.²⁵³) Про початок евакуації були вістки в пресі в Парижі 9 квітня.²⁵⁴)

Американська розвідка в звіті до свого уряду подавала, як причину постанови про евакуацію: 1) політичні мотиви; 2) слабу мораль місцевого війська; 3) трудність постачати великому місту потрібні харчі і інші потрібні товари та адмініструвати ним при суперечних інтересах.²⁵⁵)

Про відступ альянтського десанту з чорноморських портів України, не може бути для Французів і Греків військових лаврів. Але з другого боку, також не можуть тих лаврів присвоювати собі московські большевики. Офіційні советсько-московські історики пробують евакуацію Одеси описувати як велику перемогу армії Советської Росії і «советських українських дивізій». Під цим оглядом особливо багатомовний Ліхолат.²⁵⁶) Він соромливо промовчує факт, що в цім районі були дуже малі відділи армії Советської Росії і ще менші відділи, що їх для пропаганди названо «українськими советськими частинами». Вони взагалі не входили в гру в мілітарній ситуації коло Одеси, бо там воював своїми піврегулярними військами і повстанцями лише бунтівник-отаман М. Григоріїв. З погляду советського цілком слухно головний командир протиукраїнського фронту, В. Антонов, приписав офіційно всю заслугу «в здобутті» Одеси отаманові Григорієву та за те надав йому офіційний титул командира дивізії, тобто рангу советського генерала в тому часі.²⁵⁷)

Так скінчилася мілітарна і політична безпосередня інтервенція альянтів і зокрема Франції в справі Придніпрянської України. Як антанта встрявала далі в

справі Західньої України, про це є довга історія з актів Мирової Конференції.²⁵⁸)

ОЦІНКА АЛЬЯНТСЬКО-ФРАНЦУЗЬКОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ

Головна вина за неуспіх альянтів і Франції провести організацію боротьби проти большевизму з українського побережжя Чорного моря силами альянтів і силами України — паде на альянтів взагалі і на французькі цивільно-мілітарні урядові кола зокрема.

Вони прийшли з неділимською програмою, яка мусіла зустріти опір в усіх українських самостійницьких колах. Це була компактна більшість політично свідомого національного українства.

Інтервенція почалася фактично з реакційною соціальною плятформою проти революційних здобутків на Сході Європи взагалі, а в Україні зокрема. Хоча формально провід інтервенції не проголосив ніякої політично-соціальної і економічної плятформи своєї боротьби проти большевизму, то він явно зв'язався з різко реакційними чинниками білого московського руху, а не з демократичними і соціалістичними. Зв'язавшись з денікінським середовищем, провід інтервенції тим самим ніби заявляв, що він солідаризується з політично-соціальною і економічною плятформою денікінського середовища. А ця денікінська плятформа була в політичній ділянці антидемократичною, а в соціальній ділянці вона спиралася на поміщицькі і капіталістичні кола, отже фактично завертала соціальну аграрну революцію назад, а в економічній ділянці взагалі не мала ніякого пляну.

Цю обставину — брак власної програми, а підтримування реакційного денікінізму, — використали большевицькі агітатори так, що вміло впоїли в голови селянства і робітництва переконання, що альянти йдуть в Україну привертати назад поміщицько-капіталістичні порядки з часів царату. Це переконання перебрали в

цих обставинах навіть деякі небольшевицькі партії, як наприклад, українські боротьбисти і деякі жидівські робітничі партії.

Тим то в ідейній ділянці альянтська інтервенція в Україні пошкодила владі Української Народної Республіки, яка прагнула нав'язати приятні і навіть союзні стосунки з альянтами і їхнім проводом в Одесі. Пов'язаність альянтів із чорносотенцями і взагалі з реакційними чинниками денікінського руху допомогла агітаторам большевиків до підривної роботи проти Уряду УНРеспубліки: їм у тім стані справи було легко баламутити несвідомих селян і робітників неправдивим твердженням, що буцім то Директорія УНР запроуде Україну поміщикам і альянтським капіталістам. Ця битва пропаганди в Україні вийшла на успіх большевикам, як на це вказує факт, що з приводу переговорів Директорії УНР з альянтами в Одесі збунтувався наперед отаман Зелений, а потім отаман Григоріїв із значними військовими силами.

Альянти мали справді значні економічні інтереси в Україні. Зокрема це торкається Французів. До вибуху війни в 1914 році західній капітал багато причинився до промислової розбудови Московії і України. Власне треба признати справедливо, що це був творчий капіталовий вклад Заходу в економіку царської Росії, бо він не був грабунковим торговельним і лихварсько-фінансовим капіталовим вкладом. Захід вкладав свої капітали в творчу економічну працю в царській Росії взагалі і в підцарській Україні зокрема, бо він розбудовував різні ділянки промислу та давав місцевим робітним людям рук і ума заробітну працю. Без такого вкладу був би не розвинувся в Україні, ні видобутковий промисл копалень вугілля і залізної руди, ні чавуну, ні також в інших ділянках індустрії.

Рахунок цих капіталовкладів зі Заходу в Україні і в Росії до 1914 року виглядав так (у мільйонах рублів):

В цілій російській імперії	Французи	Бельгійці	Англієці	Німці
у металургію	109	76	91	—
у кам'яне вугілля	103	25	5	73
у нафту	51	7	171	—
Разом	293	108	197	73
Всі інші вклади	439	213	310	369

З повищої таблиці бачимо, що найбільше вкладів у промислове і взагалі економічне життя царської імперії вложила була Франція (разом 732 мільйони), на другім місці є Англія, а на третім Бельгія.

Якщо ж взяти вклад капіталів в Україну, в самі три перші промисли, які наведені вище в загальній таблиці, то будемо мати такий образ:

В самій Україні	Франція	Бельгія	Англія	Німеччина
у металургію	137	74	21	—
у кам'яне вугілля	103	25	5	—
у машинобудівництво	20	20	12	13
Разом у 3 промис.	260	119	38	13

З наведеної таблиці²⁹⁹) видно, що в українським промислі були найбільші капіталові вклади з Франції. До них треба дорахувати також вклади з Бельгії, бо обидва капітали були тоді тісно пов'язані. Англійські й німецькі капіталові інтереси в Україні були дуже маленькі. З цього бачимо, що в самій Московії французький капітал був заінтересований в інших промислах, а не в тих, що в Україні. Далі, ми видимо, що Французи були зацікавлені в тому, щоб Україна була їхньою зоною інтересів. Британія була головно зацікавлена в нафтовім промислі на Кавказі і це є причина, чому Британія вибрала собі свою зону впливів на Кавказі.

Британці розуміли ліпше своє завдання на Кавказі, ніж Французи на Чорноморським Побережжі Укра-

їни. Британці вислали своє військо для оборони нафтового промислу і разом з тим зразу стали на тісну співпрацю з національними державами на Кавказі, зокрема ж з Грузією, Азербайджаном і іншими. Вони в цій області цілком не підтримували неділимських плянів Денікіна.

З другого боку французький штаб в Одесі провадив свою акцію в Україні спочатку так, що він цілком ігнорував існування української нації і її державности. Потім, вправді він мусів визнати факт існування Директорії УНР і Армії УНР, але власне всю акцію він скеровував на те, щоб цю владу нагнути до неділимської денікінської політики. Французький штаб мимовільно діяв на шкоду Франції, не визнаючи національної державности України і разом із тим він діяв зі шкодою для успішної боротьби проти большевизму, тобто він мимоволі діяв на користь Советської Росії.

Уряд УНР розумів економічний інтерес Франції в тому, щоб рятувати її капіталові вклади в господарство України, чи то в формі їх сплати, чи в інший спосіб. Зокрема це добре розумів міністер народного господарства Сергій Остапенко, який був професором національної економії. Він підходив до Фрайденберга з широким економічним пляном українсько-французької співпраці і союзу. Але, він не знайшов для того зрозуміння в касарняного політика Фрайденберга і його шефа, генерала д'Анзельма.

Вина французького уряду під проводом Клеманса на історичну міру полягала в тому, що він до Одеси не прислав уповноваженого міністра, який був би на місці поінформувався про стан справи в Києві і після того уложив відповідний проект договору для ратифікації Директорією і Клемансом. Коли прийшов альянтський десант на побережжя Чорного Моря, то Директорія власне вступила була в Київ і мала в своїй владі цілу Україну. Це був той зворотний момент історії, коли відповідальна політика Парижу могла допомогти утримати владу Директорії, допомогти зорганізувати сильну Армію

УНР і потім спільними силами поставити плянований Клемансом «санітарний кордон» проти большевизму. Цей момент втрачено з вини кунктаторської політики французького штабу в Одесі. Вийшло гірше, ніж було б тоді, коли б взагалі ніколи не було альянтського десанту на побережжях Чорного Моря. Сам факт перебування того десанту і потім факт переговорів безплідних з командуванням того десанту ослабив Директорію УНР, улегшив підривну роботу большевикам і додав їм ударної сили. Так була приспішена перша катастрофа Дієвої Армії УНР, що почалася конечністю евакуації Києва і скінчилася розривом фронту в березні.

Проте, деяка, хоч і невелика, причина неуспіху українсько-альянтських переговорів в Одесі і в Бірзулі лежить по українським боці. Ця причина — то помилкова тактика Директорії УНР в переговорах з альянтами взагалі, а з Французами зокрема. Зараз у грудні 1918 року було видно, що то Франція є призначена альянтами мати контакт і відповідальність за Україну в боротьбі проти большевизму. Мусіло бути також ясным, що такої справи, як уложення договору між Францією і Україною не може полагодити штаб чисто оперативної одиниці в Одесі. Це міг зробити лише французький уряд у Парижі і з ним треба було негайно розпочати безпосередні переговори на цю тему в Парижі.

Треба було негайно нав'язати зв'язок з французьким урядом і негайно приступити до переговорів за посередництвом делегації з найширшими повноваженнями. Це правда, що зв'язок з Парижем для Директорії не був легкий, але він не був неможливий. На Мирову Конференцію встиг інж. Сидоренко з Антоном Петрушевичем добитися до Парижу, не зважаючи на різні перешкоди, вже в другій половині січня. Інакше було б, якщо б зразу ж у грудні було поставлене перед Клемансом питання про допущення до Парижу делегації для переговорів із ним про спільну протибольшевицьку боротьбу. Таку пропозицію мусів би Клемансо прийняти, бо по-перше вона в основі лежала

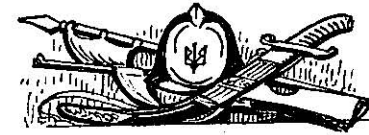
на лінії його гострої протибольшевицької концепції, а по-друге, він мусів би рахуватися також з евентуальними наслідками відмови в справі приїзду такої дружньої делегації. Коли він погодився на приїзд Сидоренка разом з пізнішими дальшими членами до Парижу, як делегації на Мирову Конференцію, то він напевно був би погодився на приїзд дружньої делегації для переговорів про спільну боротьбу ще в грудні 1918 р.

Цю обставину прогавив міністер зовнішніх справ Чехівський і в цім його історична відповідальність. Бо ж розмова з Клемансом, чи міністром Пішоном у Парижі, була б мала цілком інший хід ніж розмова з Фрайденбергом, який, просто, не розумів політичних проблем на Сході Європи. При реально поставленій справі з українського боку в кожному разі не був виключений успіх: заключення договору України і Франції щодо спільної боротьби проти большевизму. Хтось може висунути аргумент, що прецінь у тім часі Клеманс мав переконання, що Директорія — то півбольшевики і з ними трудно мати діло. Це переконання встигли всадити в голову Клеманса вороги УНРеспубліки тільки тому, що Уряд УНР не вступив тоді безпосередньо в переговори з французьким урядом про спільну боротьбу проти большевиків. Така пропозиція була б негайно спаралізувала ворожу протипропаганду проти Директорії УНР.

Тимчасом навіть після приїзду Української Делегації на Мирову Конференцію в Парижі, голова делегації Григорій Сидоренко, не зробив нічого, щоб негайно розігнати цей туман ворожої пропаганди в французьких урядових колах. З першої частини цієї історії українсько-альянтських стосунків ми знаємо документально, що Сидоренко не подав французькому урядові ніякої пропозиції того змісту. Ми маємо повну збірку нот Сидоренка, видану ним самим у Парижі, а серед них нема ні сліду про те, щоб Сидоренко взагалі пробував щось зробити в колах французького уряду для нав'язання переговорів щодо спільної боротьби проти боль-

шевизму. Він писав лише ноти до Мирової Конференції, як такої. Проте, навіть у тих нотах, він у цім критичнім часі, тобто від січня по кінець березня 1919 року, не представив ні одної ноти, в якій була б виложена якслід політична концепція Уряду УНР про боротьбу проти московського большевизму.

Сидоренко, приїхавши до Парижу після 20 січня 1919 року, встиг дістати аудієнцію в французького міністра зовнішніх справ, Пішона. Це сталося дня 25 січня. Проте, це була, як видно зі звіту Сидоренка, для українського пресового бюро, лише чемностева візита, а не поважна конференція. Зрештою, цю зустріч зааранжував із парламентарних мотивів відомий французький парламентарист, Бульон. Сидоренко тоді не встиг використати зацікавлення Бульона для французької співпраці з Україною в кожній ділянці, зокрема ж політично-мілітарній.²²⁰)

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

УКРАЇНСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ЗАХОДИ В ПАРИЖІ

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕЛЕГАЦІЇ ПО ЕВАКУАЦІЇ ОДЕСИ

Відступ французько-альянтських військ з українського чорноморського побережжя на початку квітня 1919 року, був лише одним з епізодів французької політики в справі Сходу Європи і в тім у справі України. Альянти в тім часі знаходилися в гострій політичній боротьбі проти московського большевизму. Вони явно підтримували Колчака і Денікіна. Британські війська знаходилися на Кавказі і коло Мурманська та Архангельська. Всі альянти утримували в тім часі свої військові контингенти на Сибірі. Найбільше непримириму позицію супроти большевизму займав французький уряд під міцним керівництвом Жоржа Клеманса. Він натискав на членів Найвищої Ради, щоб спільними силами заперти большевизм «санітарним кордоном», а потім в середині цих кордонів знищити. Багато про це писалося в французькій пресі. Тим то голова Української Делегації в Парижі, інж. Григорій Сидоренко, повинен був всіми силами використати цей настрій Клеманса, дістатися до нього персонально, пропонувати йому відповідний меморіал у справі французьких взаємин з Україною і добитися в Клеманса зрозуміння спільности українсько-французьких інтересів на довшу мету. Цього Сидоренко не зробив.

Припустім, що він старався дістатися до Клеманса, але не встиг того досягнути. Тоді він мусів пропонувати йому меморіал письмовою дорогою і поширити його в колах рішальних французьких державників того часу. Однак, Сидоренко того напевно не зробив. В збірці його нот і звернень, які він сам видав, нема такого звернення до французького уряду. Про це нема також найменшої згадки в пресових звітах делегації, які вона давала постійно до української преси в ЗДА. Чому тоді Сидоренко не звертався безпосередньо до французького прем'єра, чи міністра зовнішніх справ в справі політично-військової допомоги Франції для України в спільній боротьбі проти большевизму? Чому він залишив цю справу для переговорів з мало компетентними у цій справі штабовцями в Одесі? Сидоренко був розумним діячем. Таким його малюють навіть чужі мемуаристи. Для такого ігнорування французького уряду в справі допомоги для України він мусів мати якусь, в його розумінні, важливу політичну причину. Шукаючи за поясненням тієї загадки, ми приходимо до переконання, що Сидоренко в тім часі мав помилкове розуміння своєї ролі. Він уважав свою делегацію в тім часі виключно призначеною для представництва української справи на Міровій Конференції, а не для ведення справ перед самим французьким урядом. Тим то він вдовольнявся тим, що цією справою займалася сама Директорія за посередництвом своїх делегацій в Одесі.

З цієї резерви до французько-українських відносин, Сидоренко вийшов після відступу альянтського війська з України. Проте, активність Сидоренка була знову невлучною. Замість цю активність використати перед самим французьким урядом, Сидоренко зладив і вислав ноту про неуспішні одеські переговори, не до прем'єра Клеманса, а до Мірової Конференції. Таким способом Українська Делегація в половині квітня, замість шукати безпосереднього зв'язку з французьким урядом, фактично внесла скаргу на французький уряд до Мірової конференції в формі довгої ноти. Що це була незруч-

ність, то нам ясно. Радники делегації чомусь не бачили цієї незручності і не відрядили такого кроку. Він напевно поспував у тім часі і так не дуже світлі стосунки України з Францією, що тоді в Найвищій Раді мала дуже сильний голос. Один з важливих радників делегації, Арнольд Марголін, прибув до Парижу щойно 17 квітня і не мав часу ще вступити в усі справи делегації так, що нота Сидоренка про одеські переговори пішла до Мірової Конференції рано 18 квітня. Пізніше, під цим оглядом, очевидно, під впливом Марголіна, ця тактика делегації скінчилася. Тоді Марголін у товаристві другого члена делегації, О. Шульгіна, почав утримувати тісні стосунки з французьким міністерством зовнішніх справ, щоб добитися поліпшення взаємин Франції з Україною.²²¹⁾

НОТА СИДОРЕНКА ПРО ОДЕСЬКІ ПЕРЕГОВОРИ

Нота Української Делегації до Мірової Конференції в справі одеських переговорів французького штабу з представниками Директорії УНРеспубліки мала такий текст:

«Згідно з останніми офіційними повідомленнями, антантське командування опустило Одесу в обличчі большевиків. Тому, що є очевидним, що ця справа потягне за собою поважні наслідки для повернення нормальних відносин у Східній Європі, то Делегація Української Республіки, на території якої лежить найважливіша пристань, Одеса, має за шану предложити Міровій Конференції свої міркування, які дещо наświetлять роллю антантського командування в Україні.

«Від часу загального перемир'я в листопаді 1918 командування антантських збройних сил у Румунії зайняло негативне становище супроти національного руху в Україні, який змагав до того, щоб приязну для Німців і при тім реакційну владу гетьмана Скоропадського усунути і встановити національний уряд. Не підлягає ніякому сумнівові, що Скоропадський при до-

помозі німецьких збройних сил хотів відбудувати стару царську державу. Від того часу треба було думати, що ніякий представник Франції не буде підтримувати германофільського уряду, але тим не менше стало фактом, що французький консул в Одесі Енно на основі виключно своїх особистих взаємин, інспірований виключно російськими монархістами, підтримував Скоропадського проти українських національних військ. Не зважаючи на те, вдалося Українському Національному Союзові встановити свій уряд, а війська Директорії, після того, як вони роззброїли німецьке військо, здобули Київ. Гетьман встиг тільки з великим трудом втекти з німецькою залогою до Берліну. У тім часі армія антант, зложена з французьких військ з Салльонік, добровольчого війська московського ген. Денікіна і польських легіоністів, — хотіла легковажити український уряд і без будьякого його дозволу висадити війська в Одесі. Ця поведінка достатньо пояснює причину конфлікту, що відогрався в Одесі, бо війська Директорії були примушені протиставитися висадженню цих військ. Коли ця армія була зміцнена новими французькими і грецькими військами і знову пробувала причалити до берега і висадитися, тоді Українці відступили кілька кілометрів від Одеси, щоб уникнути конфлікту, а одночасно пробували вступити в переговори з французьким командуванням.*)

«У тім самім часі Директорія Української Республіки була примушена большевицькою офензивою проголосити війну російському советському урядові. Тому Директорія вислала делегацію до Парижу, яка туди 20 січня прибула і негайно запропонувала французькому урядові спільну акцію проти червоної армії в Україні.

«В тім часі ген. д'Анзельм командир антантських військ в Одесі, проголосив публічно в своїм наказі

*) Як бачимо, нота Сидоренка представляє хід подій недокладно М. С.

число 28 з 7 лютого, третє бюро генерального штабу, ч. 6867/3, що він прийшов до Росії, щоб допомогти вірним і патріотичним елементам і встановити нормальні відносини в цім краю. Він не скривав того, що метою його експедиції є відбудова колишнього російського царства. Після кількох безуспішних спроб на початку лютого почалися переговори між представниками антантського командування і делегатами Директорії в Бірзулі. Антанта мала в своїм заступстві шефа генерального штабу в Південній Росії, полковника Фрайденберга, сотника Лянжерона і поручника Вілліамса, а Українська Республіка міністра Остапенка і генерала Грекова.

«Пропозиції, які французька команда представила Директорії, відбирали від Українського Уряду всяку владу і незалежність:

«1. Уступлення Голови Директорії Винниченка, димісія прем'єра-міністра Чехівського і тимчасова димісія командира Українських Військ Петлюри.

«2. Контроля французького командування над залізницями.

«3. Контроля над фінансами.

«4. Верховне командування повинна мати Франція.

«5. У тім випадку, коли б не вистачило українських офіцерів, притягнення російських офіцерів з армії добровольців Денікіна.

«6. Український Уряд має звернутися до французького уряду, йому визнати всі свої помилки, приобіцяти провадити війну проти большевиків та прохати про допомогу для відбудови армії і для організації господарського, фінансового і військово-політичного життя України; прохання Українського Уряду до Франції має базуватися на довірі до Французів, до їх великодушності і історичної слави; прийняття цих пропозицій є передумовою для всіх дальших переговорів з Французами, які заявили, що Україна є їхньою

виключною сферою впливу і що вони говорять на підставі уповноваження в імені всіх альянтів.

«Питання українсько-польського конфлікту відкинув сотник Лянжерон категорично.

«Зате французьке командування обіцяло тайно погодитися на цю Директорію.

«Щоб доказати свою добру волю, Директорія замінила свого Голову Петлюрою і поставила у провіді ради міністрів, зложеної з дуже поміркованих елементів, [як прем'єр-міністра] Остапенка. Тимчасом антантське командування в Одесі зажадало від Директорії нової безоглядної умовини,^{*)} а саме, негайне звільнення міністрів і політиків режиму Скоропадського, які є усі приятелями Німців і старих Москалів і яких Український Уряд казав ув'язнити під обвинуваченням державної зради.

«Ясно, що Директорія, не зважаючи на найліпшу волю, не могла прийняти цих умовин.

«У міжчасі большевики здобули Київ. Їхній комісар Чічерін вислав до Директорії пропозицію, в якій пропонував союз і спільну акцію проти антантської армії та проти реакційних військ і проти Поляків, які оперували в Галичині.

«Директорія відкинула цю пропозицію і скерувала до французького командування свою нову пропозицію такого змісту, щоб негайно визнати Українську Республіку і не втрутати у внутрішні справи України та щоб негайно підприйняти спільну військову акцію проти большевиків. Але, було неможливо досягнути порозуміння, а французьке командування почало окупувати Південну Україну. В Херсоні французькі війська роззброїли українську обсаду, яка короткий час раніше віднесла перемогу над большевиками. Большевики витягнули з тих непорозумінь свою користь і підступили під Херсон.

^{*)} В оригіналі латинська фраза "conditio sine qua non".

який мусіли опустити альянтські війська 13 березня. Таке ставлення французького командування викликало в Україні серед населення і серед національних військ дуже погане враження і сприяло большевицькій пропаганді, скерованій проти Директорії і антанти та допомогло большевикам до їхніх успіхів. Це було причиною того, що деякі полки армії Петлюри перейшли до большевиків і утворили українські совети.

«Французьке командування не хоче прийти Петлюри з допомогою і творить підо впливом російських імперіялістів в Одесі свій власний уряд, на чолі якого поставлено відомого російського націоналіста Андра, що раніше був урядовцем Скоропадського і агентом Німців.

«Вище наведені факти достатньо доказують, що остання поразка в Одесі є наслідком помилок французького командування в Україні. Замість підтримати Директорію Української Республіки, як єдиний елемент порядку, французьке командування помагало ворогам України і посередньо зміцнювало большевизм.

«Внаслідок того положення Армії Української Директорії стає з кожним днем трудніше. Тим не менше ця армія продовжує війну проти большевиків, вона на днях досягнула перемогу під Гомелем, взяла цілу дивізію в полон, здобула 35 гармат і приближилася до Києва.

«Щоб не допустити до того, аби антантські представники повторили свої помилки в Україні, які стали причиною теперішнього положення в Україні, положення, яке причинилося до пересадження большевицької революції до Угорщини, то Делегація Української Республіки поновлює знову пропозиції Мировій Конференції, прийняття яких у майбутності загарантує єдино нормальні відносини порядку і миру в Європі, а саме:

«1. Негайне визнання незалежної Української Республіки, яке для української нації, її армії і її уряду означає велику військову підтримку.

«2. Негайне допущення представників Української Республіки до Мирової Конференції, щоб тим способом обминути помилки на шкоду не тільки Української Республіки, але й цілої Європи.

«3. Прохання уповноважених Української Республіки, щоб перед евентуальною новою висадкою антантських військ не підтримувати ворогів незалежної України на території українській, як наприклад добровольців Денікіна, які зміряють до привернення давнього режиму і приєднання [України] до старого російського царства.

«4. Допомога антанти для військ Директорії зброєю і амуніцією у зв'язку з спільною акцією проти большевицьких армій в Україні.»

Підписано: Гр. Сидоренко, президент Делегації Української Республіки.²²²⁾

Текст ноти говорить сам за себе. Нота зредагована досить незручно, якщо йдеться про її оформлення. Зміст ноти і її тенденція в повнім порядку. Основна думка ноти, що французький штаб в Одесі своєю тактикою допоміг найбільше большевицькій підривній роботі, цілком слушна. Проте, нота мала бути ширша і більше обгрунтована та звернена не так до Мирової Конференції, як до самого прем'єра Франції, Жоржа Клеманса.

Згадка ноти про те, що Сидоренко вже в січні звернувся до французького уряду з пропозиціями співпраці, торкається, очевидно, тієї короткої розмови при зголошенні Сидоренка в міністра Пішона. Під час такої формальної аудієнції, не було місця на довшу розмову. Потім Сидоренко не представив ніякого меморіялу французькому урядові і не старався безпосередніми переговорами в Парижі полагодити справу співпраці командування в Одесі з Урядом УНР.

Політичні замітки до цієї ноти були в нас уже на вступі і тому вони тут уже непотрібні.

СПРОБА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ ВПЛИнути НА ФРАНЦУЗЬКИЙ УРЯД

Було ясно кожному, хто орієнтувався в тодішніх політичних стосунках, що відступ французько-альянтських військ з Одеси не означав вицوفання Франції з української справи. Все питання полягало тільки в тому, якими шляхами буде Франція провадити свою політику в українській справі: — чи виключно при співпраці з Денікіном, чи може також при співпраці з Директорією УНРеспубліки? Завданням української дипломатії в Парижі було переконати французький уряд, щоб французька влада вступила в співпрацю з Директорією УНР у дальшій боротьбі проти большевизму і спільно виробила програму пізнішої політичної і економічної співдії.

Після вступу до Української Делегації новоприбулого з Одеси Арнольда Марголіна Українська Делегація почала систематично шукати зв'язку з французьким міністерством зовнішніх справ. Це вже був кінець квітня, тобто, це вже був пізний час для такої справи, хоч ще не цілком втрачений. Справа в тому, що при кінці квітня влада Директорії, властиво, була обмежена вже лише до території Волині і частини північно-західнього Поділля. Сила Директорії тоді була вже невелика і тому також треба було багато сприту і політичного розуму, щоб переконати французький уряд, що сила України і її влади тепер є великим потенціалом у боротьбі проти большевизму, але тільки треба цей потенціал відповідно застосувати. Для того потрібна політична, матеріальна і моральна допомога Заходу. Марголін і Шульгин, від другої половини квітня, ходили часто до міністерства зовнішніх справ, щоб там здобути глибше зрозуміння для української державної справи.²²³⁾

Треба пам'ятати, що в тім часі, тобто в березні і квітні, в колах французького уряду і в колах Мирової

Конференції, існувала формально лише справа Західньої України, а не цілої України. Питанням Західньої України цікавилися всі ці чинники тому, що була сила Української Галицької Армії, якої не могла зломити польська агресія. Міжнародні чинники різно ставилися до тієї агресії, але в кожному разі шукали шляху, щоб якось покінчити війну Польщі проти Західньої України. Хоча Польща одночасно провадила свою агресію також проти Придніпрянської України, то цим питанням мало-хто в Парижі цікавився, а сама Мирова Конференція тим питанням взагалі формально не займалася.²²⁴⁾

Вперше представники Української Делегації в Парижі мали нагоду офіційно зустрітися з представництвом Мирової Конференції аж дня 30 квітня 1919. Йшлося тоді про зустріч з Комісією Перемир'я на чолі з генералом Ботою, яка мала завдання в імені Мирової Конференції і за ратифікацією Найвищої Ради виробити умови припинення воєнних дій між Польщею і Західньою Україною. Від Української Делегації тоді взяли участь у нараді зі згаданою комісією інж. Сидоренко і проф. Шульгин. Спроба Сидоренка поставити перед цією комісією всю українську соборну справу тоді не мала успіху, бо голова комісії, ген. Бота, заявив, що комісія під його проводом має докладно визначене завдання — уложити умови перемир'я з Західній Україні, а не інші питання.

Одночасно зі справою перемир'я в Західній Україні, яку вела згадана комісія в імені Мирової Конференції, провадилися живі залаштункові дискусії над справою Західньої України і перемир'я з Польщею також на нарадах міністрів зовнішніх справ альянтських держав і на Найвищій Раді. Про це тут не пишемо тому, що ця справа широко з'ясована в іншій праці.²²⁵⁾

В міжчасі Українська Делегація врешті звернулася з окремим меморіалом до французького уряду. В меморіалі була представлена концепція українсько-французької співпраці. Також було прохання, щоб французький уряд вислав свою військову місію до Уряду УНР.

Уряд УНР тоді знаходився вже на території Галичини, чи пак на її кордонах. З огляду на те, що Французи відтягнули свої війська з Одеси, то Українська Делегація припускала, що Французи тепер виберуть, як базу боротьби проти большевизму, власне Західню Україну. З тієї точки погляду меморіал пропонував дати французьку військову допомогу Урядові УНР через Західню Україну. Цей меморіал подав Олександр Шульгин у французьким міністерстві зовнішніх справ дня 6 травня.²²⁰)

Зі змісту цього меморіалу Української Делегації до французького міністерства зовнішніх справ видно, що делегація не була зорієнтована про те, що в тім часі французький уряд і його генеральний штаб уже були рішені виконати імперіялістичний плян Пілсудського і Дмовського: одночасними нападами Польщі й Румунії фактично зліквідувати державність Західньої України, в крайнім разі залишаючи за Західньою Україною малий окравок території на Схід від Золотої Липи.

На цей український меморіал отримала Українська Делегація 19 травня письмову відповідь, яка виглядала, в перекладі на українську мову, так:

«Французька Республіка
Міністерство зовнішніх справ
Управа політичних і комерційних справ
Секція російських справ

Париж, 19 травня 1919.

«Дня 6 травня п. Шульгин звернувся з меморіалом, в яким покликається на попередні звернення до французького уряду, щоб отримати від нього матеріальну і моральну допомогу, конечну Україні для успішної боротьби проти московського большевизму.

«Французький уряд з радістю засвідчує повну згідність з його власним відчуттям про становище, яке займають Українці щодо большевиків, які є насамперед ворогами людства. Французький уряд не може залишитися байдужим до звернених до нього покликів у цій справі. Він рішений вислати в тепе-

рішнім часі свою військову місію до Галичини, зусилля якої будуть залежати від того, як будуть вирішені деякі основні питання в тім напрямку, який є згідний з поглядом Мирової Конференції.

«В кожному випадку, маючи на увазі теперішні політичні обставини, підтримка Франції повинна бути сперта на наступних загальних поглядах:

«В теперішнім часі французький уряд позбавлений можливости в будьякий спосіб встрявати між Українців і Поляків щодо питання влади над Львовом. Це питання належить до розгляду Мирової Конференції. Конечно треба, щоб Українці і Поляки об'єдналися в їхній боротьбі проти спільного ворога, большевизму, щоб забули свої взаємні особисті претенсії і щоб припинили ворожі дії одні проти других, які й так довго тягнуться. У зв'язку з цим мусить бути ясно, що французькі офіцери в ніякім випадку не будуть обслуговувати фронт галицьких операцій, як також приймати участь в організації боротьби на цім фронті.

«Вкінці, допомога Франції не повинна бути корисною ні одній зі сторін для пізнішої організації військ з метою боротьби проти стабільних елементів Росії, або тих груп, які французький уряд визнає такими, а саме проти армій Колчака і Денікіна, — в такому випадку, якщо б вони в своїм наступі проти большевиків просунулися на українську територію. Такі самі застереження зроблені спеціально проти участі французьких офіцерів в такого роду операціях, при чому їм будуть дані щодо того найдокладніші інструкції при їхнім від'їзді з увагою, що вони повинні негайно виїхати з території Русинів і Українців, як щоб вони ризикували вступити в конфлікт з названими військовими російськими чинниками.

«Справа є дуже пильна, щоб п. Шульгин повідомив про свою повну згоду на вище подані умови

з метою прискороного і негайного вислання названої місії в Галичину.»²²⁷)

Зараз на другий день Українська Делегація поставила, щоб Шульгин дав таку відповідь французькому міністерству зовнішніх справ:

«У відповідь на ноту Міністерства Зовнішніх Справ з дня 19 травня 1919, маю шану від імені Делегації Української Республіки в Парижі висловити подяку Міністерству за постанову вислати військову місію, яка принесе нам свою матеріальну допомогу в боротьбі проти московського большевизму.

«Що торкається умов, на яких запропонована висилка інструкторів і вираду, то я повинен заявити, що згідно з намірами Українського Уряду цілком не входить їхнє використання ні проти Поляків ні проти військ Колчака і Денікіна. А в такому винятковому випадку, коли воєнна операція привела б на українську територію будьякі противольські війська, які оперують у контакті з антантою, то буде konieczність заключити негайну угоду для кожного такого випадку з Урядом Української Республіки.»

Підписано: О. Шульгин, делегат Української Республіки, колишній міністер зовн. справ.²²⁸)

Трудно з тексту ноти французького міністерства з дня 19 травня вгадати, чому її зміст такий обіцяючий для української сторони. Нота не лише чемна своєю формою, але крім того вона виходить сильно назустріч українській пропозиції. Така нота в грудні 1918 року була б угольним каменем для дальших успішних переговорів обидвох сторін. Але, тепер, в другій половині травня 1919, вона була, просто, якась несвоечасна. Саме пару днів перед її підписанням розпочалася велика й рішальна офензива польської армії з допомогою альянсько-французької армії ген. Галлера одночасно на фронті проти Західної України і на фронті проти Дієвої Армії УНР на Волині. Польській перевазі було вдалося досягнути пролом українського фронту і приму-

сити Українську Галицьку Армію до відступу. Цього Українська Делегація в Парижі 19 травня ще докладніше не знала або може навіть майже нічого, але це мусіло знати французьке міністерство зовнішніх справ. Ясно, що в таких умовинах не могло бути мови про висилку французької військової місії до Дієвої Армії УНР, разом з інструкторами для неї та з евентуальним вирядом. Чому ж тоді була така обіцянка в ноті того міністерства з доданням деяких умов?

На це питання можемо собі відповісти лише припущенням. Ноту до Української Делегації на ім'я О. Шульгина, (бо це була відповідь на його меморіал), писав директор секції «російських справ» у цім міністерстві. Правдоподібно, що він у тім моменті ще не знав того, що вже знав його колега, директор секції «польських справ» у тім самім міністерстві. Бюрократична повільність у тім самім будинку мусіла довести до того, що важливих вісток із Сходу Європи негайно не знали всі секції цього міністерства.

Відповідь Шульгина в імені Української Делегації була негайна і вона формально приймала всі французькі вимоги без найменшого застереження. Проте, вона не дала ніяких наслідків. Дуже просто: секція «російських справ» зараз десь на другий день вже знала докладно положення справ у Західній Україні, повний успіх польської офензиви, виступ, згідно з умовою, Румунів у плечі Української Галицької Армії і одночасне припертя Дієвої Армії УНР до території в Галичині в околиці Тернополя-Підволочиськ. В таких умовинах директор «російської секції» французького міністерства зовнішніх справ вже не потребував давати ясну відповідь на українську ноту, що погоджувалася на французькі умови. Він в усних розмовах з Шульгином пізніше обіцяв лише неозначено, що ось-ось місія виїде.²²⁹) В дійсності, тоді вже була справа рішена не так у цій секції, як у цілім міністерстві, що Франція має

будувати всю свою дальшу політику на допомозі Колчакові, як «Верховному Правителєві» всієї «Росії», і на допомозі Денікінові, як його заступникові. В тих умовах трудно було Українському Урядові очікувати допомоги і співпраці від французького уряду.

(Продовження в 6-тім томі)

ЗАМІТКИ

¹⁾ В французькій оригіналі написано дослівно: "Це правда, що...". М. С.

²⁾ Нота тут висловлюється досить незручно. Ліпший є німецький переклад, який вільніше віддає цю думку так: "проти мирного пропагування більшовицьких ідей всередині Української Республіки".

³⁾ Тут така думка ноти: Український Уряд перешкоджає поширювати більшовицькі ідеї в Україні і загороджує поширення цих більшовицьких ідей в Західній Європі, бо не допускає більшовицької пропагандивної хвилі із Росії через Україну до Румунії і Угорщини. М. С.

⁴⁾ В оригіналі вжито незручної французької назви: "Біла Росія" (Russie Blanche), що могло б вести до враження, що автор ноти має на увазі московський білий рух. М. С.

⁵⁾ Так в оригіналі. В німецькій перекладі замість слова "поставивши" вжито більше відповідного "допоміжни Скоропадському". М. С.

⁶⁾ В оригіналі замість слова "одинокий" стоїть "неминучий". Слово "одинокий" вживає німецький переклад. М. С.

⁷⁾ Текст у французькій збірці нот Української Делегації, стор. 12.

⁸⁾ Збірка нот по-французьки, стор. 16-17.

⁹⁾ В оригіналі тим разом Сидоренко пише про Білорусь, як "Біла Русь" (Ruthenie — Blanche).

¹⁰⁾ Там таки, стор. 17.

¹¹⁾ Там таки.

¹²⁾ Збірка нот.

¹³⁾ Там таки, стор. 19-20.

¹⁴⁾ Там таки.

¹⁵⁾ Там таки, стор. 21-22.

- ¹⁵⁾ Там таки, стор. 22.
- ¹⁶⁾ Марголін, Україна і політика антанті, стор. 380.
- ¹⁷⁾ В оригіналі є французьке слово "аллюдженс", що є дослівним перекладом московського слова "іногородци". Так називано в старій царській імперії всі народи окрім "руського", до якого зараховувано також Українців і Білорусинів. М. С.
- ¹⁸⁾ Варто звернути увагу на факт, що гасло "вільного співіснування" перебрав від старих білих московських дипломатів сучасний большевицький провід ССРСР. М. С.
- ¹⁹⁾ Марголін, там таки, стор. 377-378.
- ²⁰⁾ В французькій перекладі "російського". В московському оригіналі всюди там стояло "русский".
- ²¹⁾ Там таки, стор. 378.
- ²²⁾ Там таки, стор. 378.
- ²³⁾ В московському оригіналі "русский". М. С.
- ²⁴⁾ В оригіналі "русский". М. С.
- ²⁵⁾ В оригіналі: "русских". М. С.
- ²⁶⁾ В оригіналі "русского". М. С.
- ²⁷⁾ В оригіналі в множині "власти", тобто властиво "правління". М. С.
- ²⁸⁾ В французькій перекладі "гвернман". М. С.
- ²⁹⁾ Марголін, там таки, стор. 379.
- ³⁰⁾ Там таки, стор. 379-380.
- ³¹⁾ Збірка нот, стор. 23-25.
- ³²⁾ Дослівно тут в французькій перекладі: "причалує".
- ³³⁾ Так дослівно в оригіналі. Можна б вільно перекласти це місце так: "без співдії і без згоди...". М. С.
- ³⁴⁾ В оригіналі дослівно: "принцип". М. С.
- ³⁵⁾ В оригіналі дослівно: "яка живе своїм власним політичним, економічним і суспільним життям". М. С.
- ³⁶⁾ Тут переложено вільно. У французькій оригіналі є так: "і щоб самому організуватися". М. С.
- ³⁷⁾ Збірка нот у французькій мові, стор. 23-26.
- ³⁸⁾ Збірка нот по-французьки, стор. 26-27.
- ³⁹⁾ Збірка нот по-французьки, стор. 28-29.
- ⁴⁰⁾ Там таки, стор. 30-31.
- ⁴¹⁾ Передрук у "Народній Волі" (Скрентон) за 28 січня 1919.
- ⁴²⁾ Текст у "Нар. Волі", Скрентон, за 20 лютого 1919.

⁴³⁾ Юридично наказ Директорії УНРеспубліки арештувати митрополита Антонія був цілком обґрунтованим і про це не може бути ніяких сумнівів для того, хто знає діяльність Антонія в останніх місяцях гетьманату, коли Антоній ворожо виступав навіть проти гетьманської форми української державности, бо він не визнавав існування української нації взагалі і закликав її нищити. Проте, політично Директорія зробила помилку, коли не зробила скорих висновків: або негайно поставити Антонія під суд і перевести проти нього публічну судову розправу, або депортувати його за межі Української Народної Республіки. Тим часом Директорія отягалася з переведенням судової розправи і справа була неполадженою цілі місяці. Цей факт з огляду на тодішні міжнародні стосунки був для України дуже невигідним.

Сидоренко повинен був негайно повідомити про неприхильну міжнародну опінію в цій справі Уряд УНРеспубліки в Києві, чи пізніше в Винниці і переконати його до другої розв'язки справи Антонія. Нажаль, Сидоренко цього не встиг зробити.

⁴⁴⁾ Французький правопис: Cotin.

⁴⁵⁾ Подобиці замаху гляди в "Народній Волі" за 20 лютого 1920 р. і в наст. числах, а також у великій тодішній англійській пресі в ЗДА.

⁴⁶⁾ Гляди спогади Антонова-Овсенка про "громадянську війну" в Україні в усіх томах, а зокрема про тодішню співпрацю анархістів під проводом Махна з большевиками. Убивник Симона Петлюри, Шварцбарт, який також признавав себе анархістом, був добровольцем у советській армії проти України.

⁴⁷⁾ Їх при переводженні з арешту вбито, і за це вбивники були потім суджені. Комуністи в цілім світі пізніше святкували спеціально день трьох "Л": Леніна, Лібкнехта і Рози Люксембург.

⁴⁸⁾ Така спроба в Будапешті була в досить сильній формі дня 22 лютого, але її здушено.

⁴⁹⁾ Ілько Борщак, Як була зорганізована Мiroва Конференція (Календар Червоної Калини, річник 1939, стор. 109).

⁵⁰⁾ Список цих членів делегації в Борщака, там таки, стор. 109.

⁵¹⁾ Дані про виїзд Панейка гляди: Стахів, Західня Україна, том IV, стор. 50.

⁸⁰) Дідущок і Матюшенко виїхали були пізніше на Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу в Люцерні, Швейцарія. На їх поворот із Швейцарії вже не погодилося міністерство зовнішніх справ Франції, видно на якийсь донос із московських неділимських кіл про їхні бучім то протифранцузькі виступи (Борщак, там таки).

⁸¹) Борщак, там таки. Він у цій статті не подав дальших членів, які зазначені в тексті.

⁸²) Ці імена знаходяться в офіційнім списку делегації, поданім до преси в квітні 1919 року ("Нар. Воля", за 15 квітня 1919).

⁸³) Дипломатичні ноти Президента Петрушевича подані докладно: Стахів, Західня Україна, том III, стор. 72 і наст.

⁸⁴) Докладний опис моменту десанту гляди: Ген. Олександр Греків, Переговори з представниками антанти в Одесі в 1918-1919 рр. (Шлях Перемоги, за 6 жовтня 1957 і наст.).

⁸⁵) Греків, там таки.

⁸⁶) Греків, там таки.

⁸⁷) Греків, там таки.

⁸⁸) Греків, там таки, Шлях Перемоги, ч. 41/1957.

⁸⁹) Греків, там таки.

⁹⁰) Греків, там таки.

⁹¹) Греків, там таки.

⁹²) Прикладом такого впливу на урядові кола УНР того часу може служити резолюція жидівського соціал-демократичного об'єднання "Поалей-Ціон" на початку лютого 1919. В ній рішуче відкидається всяка згода Директорії з антантою, бо вона, мовляв, імперіялістична і реакційна (Гольдельман, там таки, стор. 24). Ця партія мала свого міністра на пості міністра жидівських справ і віцеміністра праці в Уряді УНР.

⁹³) Яскравий факт незбереження тайки в найбільш секретних справах подає Назарук при нагоді своєї поїздки до Одеси, про що буде мова пізніше докладно (Назарук, Рік на Великій Україні, Відень, 1920, стор. 126).

⁹⁴) Хід операцій московсько-большевицької інвазії ближче з'ясований: Стахів, Друга советська республіка в Україні.

⁹⁵) Греків, там таки.

⁹⁶) Греків, там таки.

⁹⁷) Мазепа, там таки, том I, стор. 76 і наст.

⁹⁸) Повний текст ноти з 9 січня в Христюка, том IV, стор. 57-58.

⁹⁹) Греків, там таки, число 43.

¹⁰⁰) Енно, очевидно, хотів грати ролью виключного знавця проблем Східньої Європи і імпував декому з послів антанти в Яссах. Вони йому довіряли, а він з того збивав і політичний, і фінансовий капітал для себе. Серкаль виявився обманцем, бо він був Чехом із Росії і справді називався Черкаль. Посередничав у цих справах для зарібку. Це видно з Грекових спогадів, там таки.

¹⁰¹) Ген. д'Анзельма описав докладно Греків, там таки, ч. 43. Також Лянжерона. На Фрайденберга тоді він звернув меншу увагу і тому описав його тільки побіжно. Зате докладно описав його Назарук, який мав із ним довгу розмову пізніше і він подав, як його характеристичну прикмету, велику нервовість. (Назарук, там таки, стор. 126 і наст.). Ту саму прикмету Фрайденберга підтверджує Мазепа, який був присутній при довшій розмові з ним.

¹⁰²) Характеристику д'Анзельма передав Греків на основі інформацій Енна. Він подав рангу Лянжерона на поручника, бо так йому його представив генерал. Пізніше маємо документи, підписані Лянжероном, як капітаном, тобто його в міжчасі піднесено в ранзі.

¹⁰³) Греків, там таки, ч. 23.

¹⁰⁴) Греків, там таки.

¹⁰⁵) Греків, там таки.

¹⁰⁶) Греків, там таки, ч. 44.

¹⁰⁷) Греків, там таки.

¹⁰⁸) Цей закид підносить проти Винниченка сам Греків у своїх спогадах, там таки.

¹⁰⁹) Назарук, там таки, стор. 119.

¹¹⁰) Назарук подає дату покликання до Директорії в справі своєї місії до Одеси на календарний день, якого він вже тоді не пам'ятав, але означив цю дату докладно, як той день, коли приїхала делегація УНРади до Києва. Цю дату ми знаємо, а саме 20 січня. Тим то ми можемо на основі того визначити таку дату, коли Директорія покликала Назарука до себе в справі його місії до Одеси.

⁵⁰⁾ Назарук, там таки і далі. Важливий момент тут той, що при нараді Директорії і при складенні повноваження для місії не було нікого в кімнаті окрім двох членів місії і членів Директорії. Машиністка лише написала повноваження на папері і члени Директорії підписали, а Назарук взяв повноваження в свою кишеню. Копії з повноваження не зроблено.

⁵¹⁾ Назарук, там таки, стор. 119.

⁵²⁾ Назарук, там таки, стор. 120.

⁵³⁾ Назарук, там таки, стор. 120.

⁵⁴⁾ Назарук, там таки.

⁵⁵⁾ В третім томі Відродження нації Винниченко присвятив цьому моментові окремий розділ "Національні герої в ваянні славословія". Там він описує ті почесті, які віддала київська громада членам Директорії і висловлюється негативно про настрої всіх членів Директорії і зокрема про Симона Петлюру. Саме це підмальовування описаних там настроїв київської громади переводив автор цього полемічного твору вже в часі своєї іншої політичної орієнтації і гострого розриву з політикою інших членів Директорії і звідсіля така сторонничість у малюнку. Проте, сам факт, що громада спонтанно в найбільшій мірі вшанувала Директорію, Винниченко вповні в цім описі підтверджує. (Стор. 162 і наст.).

⁵⁶⁾ Він свідчить, що мав тоді нагоду переконатися, що рідко де були оповіщені ті проклямації і накази Директорії або Уряду УНРеспубліки, які розсилено масово з Києва на провінцію. Урядовці на місці цим не займалися пильно, але турбувалися своїми приватними справами. Назарук при провірці негайно давав розпорядження замінити цих несумлінних урядовців іншими (стор. 121 і наступні).

⁵⁷⁾ Назарук, там таки, стор. 123-124.

⁵⁸⁾ Назарук, там таки, стор. 127.

⁵⁹⁾ Полковник був з походження Жидом. Це стверджує звіт американської місії з Одеси до Американської Делегації на Мировій Конференції в Парижі. Американський звітодавець пише з прихильністю для "Росіян" і жаліється, що Фрайденберг, Жид, натворив собі ворожого настрою для всіх альянтів. В цім місці свого світу американський представник зазначає, що Фрайденберг є жидівського походження. Цей факт мусіли скоро

розвідати неділимські московські агенти і вони напевно встигли настроїти Фрайденберга неправдивими інформаціями про громництво Українського Війська. (Фр., Росія, стор. 754).

⁶⁰⁾ Назарук, там таки, стор. 128-130. Тут ці сторінки в Назарука переплетені його власними коментарями і запитаннями до Фрайденберга. Ми подаємо тут тільки слова Фрайденберга.

⁶¹⁾ Назарук, там таки, стор. 130-131.

⁶²⁾ Назарук був свідком, коли члена американської місії, який хотів їхати разом з українською місією до Києва, на межі французької окупаційної області французька мілітарна поліція на приказ адютанта Фрайденберга викинула силою з вагону. (Назарук, стор. 96).

⁶³⁾ Всі документи щодо цього розкинені на різних місцях Ф. Р., Росія.

⁶⁴⁾ Назарук, там таки, стор. 133.

⁶⁵⁾ Назарук, там таки, стор. 132.

⁶⁶⁾ Назарук, там таки, стор. 134.

⁶⁷⁾ Назарук, там таки, стор. 134.

⁶⁸⁾ Дані гляди: Інж. Полежаєв, Вугільна промисловість Советського Союзу (Вестник Інститута по изучению СССР. Ч. 4-17 за рік 1955).

⁶⁹⁾ Цифри тут взято із "Снегодніка Комінтерна".

⁷⁰⁾ С. Гольдельман, Листи жидівського соціал-демократа, стор. 24.

⁷¹⁾ Назарук, там таки, стор. 118.

⁷²⁾ Денікін, Біла армія (по-англійськи), стор. 227 і наст.).

⁷³⁾ Денікін, там таки, стор. 228.

⁷⁴⁾ Churchill, The Aftermat, pp. 167 and foll.

⁷⁵⁾ Черчил, там таки, стор. 168.

⁷⁶⁾ Пишеться по-французьки: Fouquet.

⁷⁷⁾ Денікін, Біла Армія, стор. 239.

⁷⁸⁾ Біографічні дані про тодішню діяльність Марголіна гляди: Арнольд Марголін: Україна і політика антанті. Записки свєря і гранжданіна, стор. 33 і наступні.

⁷⁹⁾ Треба припускати, що при номінації Марголіна віце-міністром зовнішніх справ деяку роль грав також факт, що він належав до масонської лєжї в Києві разом з іншими визначними Українцями: Михайлом Грушевським (в домі якого засі-

дала льожа), Дмитром Дорошенком, Симоном Петлюрою, Артемом Галіпом. Ці інформації автор цієї праці має від самого Марголіна. М. С.

¹¹³⁾ Марголін, там таки, стор. 106 і наступні.

¹¹⁴⁾ Марголін, там таки, стор. 111 - 112.

¹¹⁵⁾ Марголін, там таки, стор. 112 - 113.

¹¹⁶⁾ Марголін, Україна і політика антанти, (по-московськи) стор. 114 і наступні, а також в англійським перекладі в його ж From a political Diary. Ukraine, Russia and America.

¹¹⁷⁾ Мазепа, В огні і бурі революції, том I, стор. 99.

¹¹⁸⁾ Мазепа, який пише про ці події найдокладніше, не подає дати Державної Народи. Він лише каже, що це сталося "зараз же по переїзді до Винниці". Знаємо, що Директорія переїздила до Винниці 2 лютого. Заки вона і всі центральні урядові установи влаштувались у Винниці, мусіло пройти яких два дні. Тим то ми припускаємо, що Директорія зібралася на свою нараду десь на другий день, 3 лютого, і тоді рішила скликати на другий день, тобто на 4 лютого, Державну Нарату.

¹¹⁹⁾ Мазепа не згадує в своїй книжці нічого про участь членів Ради Народних Міністрів, але це просто стилістичне переоцнення. На нараді мусіли бути в кожному разі прем'єр і міністер преси і пропаганди Назарук і міністер народного господарства Остапенко, бо ж вони мали завдання зложити звіт для громадських кіл із своїх переговорів в Одесі.

¹²⁰⁾ Мазепа, там таки, стор. 98.

¹²¹⁾ Греків у своїх спогадах подає дату зустрічі з Фрайденбергом у Бірзулі 5 лютого. Тимчасом Мазепа, який користувався своїми записками з того часу, подає дату 6 лютого. Також Винниченко подає дату 6 лютого (Відродження, том III, стор. 260). Тим то ми приймаємо дату 6 лютого за дійсну.

¹²²⁾ Мазепа, том I, стор. 98.

¹²³⁾ Мазепа, там таки, стор. 98.

¹²⁴⁾ Мазепа, там таки, стор. 99. Греків подає помилково (або це помилка при переписуванні його рукопису до друку), що членом делегації був К. Мацієвич. Це помилка. Мацієвич брав участь щойно в пізніших переговорах, після Бірзулі. Греків не згадує Мазепа.

¹²⁵⁾ Греків подає, що то Винниченко особисто покликав його на члена делегації (там таки, стор. 45).

¹²⁶⁾ Греків, там таки.

¹²⁷⁾ Ці пункти наводить, згідно зі своїм записником з того часу, Мазепа, там таки, стор. 99 - 100.

¹²⁸⁾ Греків, там таки.

¹²⁹⁾ Такий висновок треба зробити зі загального змісту споминів ген. Грекова, там таки.

¹³⁰⁾ Греків, там таки.

¹³¹⁾ Мазепа, I, стор. 99.

¹³²⁾ Мазепа, I, стор. 100. Греків, там таки, подає коротше.

¹³³⁾ Мазепа, там таки.

¹³⁴⁾ Мазепа, I, стор. 100.

¹³⁵⁾ Мазепа, I, стор. 101 - 102.

¹³⁶⁾ Мазепа, I, стор. 102.

¹³⁷⁾ Про димісію Чехівського ще в Києві, гляди його заву в часі процесу Голубовича і товаришів, Дело, стор. 326.

¹³⁸⁾ Мазепа, I, стор. 102-103.

¹³⁹⁾ Ці подробиці в Грекова, там таки.

¹⁴⁰⁾ Цей момент підкреслює у своїх спогадах Мазепа, I, стор. 103.

¹⁴¹⁾ Мазепа, I, стор. 103, подає ближче про настрої Директорії в часі звіту делегації про бірзульську конференцію.

¹⁴²⁾ В. Винниченко у своїм Відродженні нації, опублікованим вже після зміни його політичної орієнтації, всіма способами старався представити справу так, що ніби то він завжди був проти союзного договору з альянтами. Тимчасом згідно зі свідченнями всіх урядових осіб того часу є поза всяким сумнівом доказане, що Винниченко від конгресу УСДРП у Києві на початку січня 1919 року дійсно заступав політичну орієнтацію в напрямку порозуміння про союзний допоміжний договір з альянтами. З Відродження нації (том. III, стор. 265) виходить, що Винниченко та вся Директорія по вислуханні звіту делегації про бірзульську конференцію "одкинула всі пропозиції одеських "лицарів"". Дійсний хід подій показує, що це твердження не відповідає історичній дійсності. Власне Директорія рішила 7 лютого, в істоті справи, йти на компроміс з альянтами і тому саме уділила димісію Чехівському та до-

ручила формування кабінету Остапенкові, як відомому прихильникові порозуміння з альянтами.

¹⁴³⁾ Такий зміст записки І. Мазепи (том I, стор. 104), де він описує під датою 8 лютого хід наради Директорії з представниками партій.

¹⁴⁴⁾ Мазепа (там таки) підкреслює, що ледве чи акція формування нового уряду була б Остапенкові тоді вдалася, якщо б не наступила зміна настроїв у зв'язку з листом Петра Дідушка, про що буде мова в дальшому уступі.

¹⁴⁵⁾ Мазепа, I, стор. 105.

¹⁴⁶⁾ Мазепа, I, стор. 105.

¹⁴⁷⁾ Текст цієї заяви гляди в нашій праці, том 3.

¹⁴⁸⁾ Провідні члени УПСР на еміграції пізніше часто не хотіли признавати факту, що Остапенко був членом УПСР взагалі. Мовляв, він лише "заявляв себе соціалістом-революціонером". Проте, це цілком не слушно. Тогочасна преса партії подавала при іменуванні Остапенка міністром народного господарства його партійну приналежність до УПСР. Те ж робила партійна преса УПСР у Києві. Партія годилася на його прем'єрство, просто, тому, що нікого не було спосібнішого на те, щоб міг перед альянтами уходити за поміркованого соціалістичного діяча, а не екстреміста.

¹⁴⁹⁾ В автора тієї праці є оригінал копії цих документів, зроблений для Української Дипломатичної місії у Вашингтоні в 1919 році. Ці документи автор дістав з паперів пок. співробітника цієї місії.

¹⁵⁰⁾ Ці дати важливі для того, щоб знати, хто з членів Директорії брав участь у відповідальних рішеннях у часі між 8 і 11 лютого 1919. Ця справа ширше обґрунтована в праці того автора п. з. Третя Советська Республіка в Україні.

¹⁵¹⁾ "Робітничка Газета" ч. 450, оповіщена з датою 12 лютого 1919.

¹⁵²⁾ Винниченко, Відродження нації, том III, ст. 267 і наст.

¹⁵³⁾ Текст в архівних матеріялах Дипломат. Місії у Вашингтоні, копія в автора цієї праці.

¹⁵⁴⁾ Текст цього документу в англійським перекладі в архіві колишньої Української Дипломатичної Місії у Вашингтоні, копія в автора.

¹⁵⁵⁾ Там таки. Переклад на українську мову зроблений з англійського перекладу.

¹⁵⁶⁾ Текст в архіві Дипл. Місії у Вашингтоні, відпис у автора.

¹⁵⁷⁾ Там таки, переклад з англійського перекладу.

¹⁵⁸⁾ Дату і число номінації нового Уряду УНР під проводом проф. Остапенка подає Христюк (том III, стор. 98) і сам Остапенко в заяві в Києві на своїм процесі (Дело, стор. 260 і наст.).

¹⁵⁹⁾ Мазепа, I, стор. 111, а також Греків, там таки, число 46.

¹⁶⁰⁾ Христюк, III, стор. 101 - 102.

¹⁶¹⁾ Христюк, III, стор. 102.

¹⁶²⁾ Гляди в цій справі замітку І. Мазепи в першому томі цитованої праці, стор. 112.

¹⁶³⁾ Гляди про це, наприклад, в Мазепи, том I, стор. 112.

¹⁶⁴⁾ Вони були вперше оповіщені на процесі проти членів Уряду УНР у Києві перед судом Чека в 1921 році. (Дело членів Центрального Комітета Української партії соціалістів-революціонерів Голубовича..., стор. 263 і наступні).

¹⁶⁵⁾ Дело, стор. 263 і наст.

¹⁶⁶⁾ Дело, там таки.

¹⁶⁷⁾ Дело, там таки.

¹⁶⁸⁾ Дело, там таки.

¹⁶⁹⁾ Дело, стор. 264.

¹⁷⁰⁾ Склад комісії в Грекова, там таки.

¹⁷¹⁾ Греків, там таки.

¹⁷²⁾ Греків, там таки, а також Мазепа, I, стор. 111 і наст.

¹⁷³⁾ Текст у Христюка, том III, стор. 103.

¹⁷⁴⁾ Мазепа подає цю подробицю на підставі звіту Остапенка на Державній Нараді в березні в Вінниці (I, стор. 113).

¹⁷⁵⁾ Мазепа, I, стор. 114.

¹⁷⁶⁾ Греків, там таки.

¹⁷⁷⁾ Христюк, том III, стор. 104.

¹⁷⁸⁾ Дата цієї Державної Нарادی в Грекова, там таки.

¹⁷⁹⁾ Склад наради подає загально Мазепа, I, стор. 113-114.

¹⁸⁰⁾ Мазепа, там таки, стор. 114. Також Греків, там таки. А також В. Тимашевський, Історія Української Влади, 1917-1919 Відень - Київ, 1920, Видання Української Партії Самостійників-Соціалістів (УНП), стор. 9.

- ¹⁸¹) Мазепа, там таки, стор. 114.
- ¹⁸²) Дати взяті з книжки Ліхолата, Разгром націоналістической контрреволюции на Украине, стор. 222 і 258.
- ¹⁸³) Греків, там таки.
- ¹⁸⁴) Американська розвідка з Одеси подавала дату передчасного упадку Миколаєва — 12 березня. Дату дійсного упадку міста подає Ліхолат на основі точних советських джерел (стор. 258).
- ¹⁸⁵) Марголін, там таки, стор. 144.
- ¹⁸⁶) ФР, том III, стор. 420.
- ¹⁸⁷) ФР, том II, стор. 229 і наст.
- ¹⁸⁸) Там таки. Ближче про ці і подібні звіти американської розвідки з Польщі гляди: М. Стахів, Західня Україна, том III, стор. 176 і наст.
- ¹⁸⁹) Про це гляди много даних: М. Стахів, Західня Україна, томи III—IV.
- ¹⁹⁰) ФР, том I, стор. 951.
- ¹⁹¹) Гляди там телеграму з 15 березня 1919 р.
- ¹⁹²) Там таки.
- ¹⁹³) Там таки, під датою 17 березня 1919.
- ¹⁹⁴) Ближче: Денікін, Біла Армія, стор. 243—244.
- ¹⁹⁵) Там таки.
- ¹⁹⁶) Там таки.
- ¹⁹⁷) Звіт з 22 березня на стор. 754, ФР, том I.
- ¹⁹⁸) Там таки.
- ¹⁹⁹) Там таки, стор. 756 і наступні.
- ²⁰⁰) Там таки.
- ²⁰¹) Там таки, стор. 756 і наступні.
- ²⁰²) Антонов-Овсенко, Записки о гражданской войне, том III, стор. 280.
- ²⁰³) Антонов, том IV, стор. 16 і наступні.
- ²⁰⁴) Антонов, том III, стор. 262 і наступні.
- ²⁰⁵) Антонов, том IV, стор. 17.
- ²⁰⁶) Христюк, том IV, стор. 116 і наступні. Мазепа, I, стор. 152 і наступні.
- ²⁰⁷) В комуністичнім навітленні ця спроба бунту описана в довшій статті самого Андре Марті: "Чорноморське повстання" в Літописі революції, число 6 за 1932 рік.

- ²⁰⁸) Вістки французької преси з того дня передані в "Народній Волі" (Скрентон) за 25 березня 1919.
- ²⁰⁹) Гляди про це ближче: М. Стахів, Західня Україна, том IV, стор. 156 і наступні.
- ²¹⁰) М. Стахів, Західня Україна, том IV, стор. 160 і наступні.
- ²¹¹) Вістки тодішньої французької преси: "Народна Воля" (Скрентон), за 25 березня 1919.
- ²¹²) "Народна Воля" (Скрентон) за 29 березня.
- ²¹³) Дати гляди: ФР, II, стор. 756 і наступні.
- ²¹⁴) "Народна Воля" (Скрентон) за 12 квітня 1919 рік.
- ²¹⁵) ФР, Росія, том II, там таки (стор. 756 і наступні).
- ²¹⁶) Ліхолат, там таки, стор. 261 і наступні.
- ²¹⁷) Антонов, там таки, том IV, стор. 36.
- ²¹⁸) М. Стахів, Західня Україна, томи IV—VI.
- ²¹⁹) Цифри взяті з статті проф. Сергія Остапенка в "Знанні" ч. 43—44 за 1924 рік
- ²²⁰) Звіт у пресовім комунікаті Української Делегації в "Народній Волі" (Скрентон), за 13 березня 1919.
- ²²¹) Дата приїзду Марголіна в його книжці, Україна і політика антанті, стор. 132.
- ²²²) Текст ноти в копії, розісланій до всіх дипломатичних місій УНР. Примірник в архіві автора. М. С.
- ²²³) Марголін, там таки, стор. 143 і наступні.
- ²²⁴) Про це питання ближче: Стахів, Західня Україна, том III.
- ²²⁵) Стахів, Західня Україна, том 5.
- ²²⁶) Зміст меморіялу, але не його повний текст, подає Марголін, там таки, стор. 144.
- ²²⁷) Марголін, там таки, стор. 372 - 3, де поданий оригінальний текст ноти.
- ²²⁸) Марголін, там таки, стор. 374.
- ²²⁹) Марголін, там таки, стор. 147 і наступні.

МЕЦЕНАТИ ЦЬОГО ВИДАННЯ

Меценат, якому присвячено цей том

Історія України в ділянці національно-культурного розвитку з вдячністю і признанням згадує імена тих князів, бояр і міщан, які із свого великого майна жертвували на будову і вивінування величавих церков, шкіл, бурс, братських друкарень і лікарень. З тією самою вдячністю новітня історія записує імена тих скромних і рядових громадян, які своєю важкою працею доробилися деякого майна, з якого вони постійно жертвували на щоденні і надзвичайні національні потреби, а зокрема зміли оцінити конечність підтримки науки і взагалі культурної творчості.

До таких меценатів належав також Степан Кавецький, якого Український Народний Дім у Торонті прославляє оцим томом історії України в добі Директорії Української Народної Республіки. Він належав до передових жертводавців на національні цілі в часі свого трудолюбивого життя, а в своїм заповіті призначив усе своє заощаджене майно на національні, релігійні і світські культурні завдання.

Про життя Степана Кавецького подає Тео. Гумєнюк (Торонто) таку енциклопедичну інформацію:

Степан Кавецький народився 9-го січня 1892 року, в селі Більче Золоте, борщівського повіту в Західній Україні, де пройшов тільки сільську школу. До Канади прибув в 1911 році, маючи тоді 19 літ, і був звичайним робітником на сході Канади. Одна з його робіт була в теплярні, де вирощують квіти та городину. Набувши досвіду, заложив в 1928 році таке ж власне підприємство в околиці Торонта.

Був він лагідної та приємної вдачі, доставляв квіти на весілля, похорони, спільні обіди і т. п., і не могли його люди, а особливо дівчата-відданиці не знати. Про одруження мріяв, але неодруженим і помер.

Заходив час від часу до українських церков та до Українського Народного Дому в Торонті, але формально був членом тільки Взаємної Помочі та в один час Українського Православного Осередку, тепер званого як «Київ». Хоч не мав вищої освіти, то досвід йому диктував, що поділ Українців, головню на церковному полі, не виходить Українцям на здоров'я, та що в нас повинно бути більше взаємного розуміння та спільної мови.

Свій заповіт зробив С. Кавецький ще 25-го серпня 1952 року. Не полишив ані в Канаді, ані в Україні нікого з ближчої родини, бо мама його померла там вже після його виїзду до Канади. Все своє майно розділив він процентово. І так: 40% призначив Українській Православній Громаді св. Володимира Вел. в Торонті, 10% Українському Народному Дому в Торонті, 10% Українській Православній Церкві св. Димитрія в Нью Торонті, і по 10% на такі українські католицькі інституції: Українській Католицькій Катедрі, Українській Католицькій Церкві св. Миколая, Українській Католицькій Церкві св. Михаїла в Нью Торонті і на Українській Католицькій Сиротинець в Анкастері під Гемилтоном. Фактично Катедра св. Володимира одержала \$21.583,65, а всі інші по \$5,395,91. Взявши 4 католицькі інституції разом, вони теж дістали загальну суму \$21.583,65.

С. Кавецький помер 8 жовтня 1960 р. в Торонті. Він похований на Проспект Цвинтарі в Торонті, між іншими, що зробили подібні записи, хоч на меншу скалю, і яких добрі люди кожних Зелених Свят поминають не злим тихим словом.

Український Народний Дім у Торонті, з того запису, що його йому призначив С. Кавецький, уділив частину на покриття коштів друку одного тому цієї монографії, щоб тим способом вшанувати пам'ять цього громадського мецената і свого добродія.

МЕЦЕНАТ-ДОБРОДІЙ ВИДАННЯ ЦЬОГО ТОМУ

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ У ТОРОНТІ

Характер діяльності цієї української національної культурної організації показує нам така коротка хроніка:

1910 року засновано, а 1911 р. одержано перший чартер для української світської установи в Онтеріо, під назвою «Українське Запомогове Товариство ім. св. Михайла», яке скоро потім змінило назву на «ім. Тараса Шевченка».

1917 р. організовано Драматичний Гурток при Товаристві. Того ж року засновано читальню при Товаристві і започатковано Рідну Школу, яка провадиться і досі. Зорганізовано Музичне Товариство ім. М. Лисенка, яке мало 43 інструменти духової оркестри, під проводом М. Зьомбри.

1918 р. засновано Фонд Помочі Україні.

1919 р. засновано і заїнкорпоровано «Український Червоний Хрест», а в 1920 р. на з'їзді в Оттаві, передано централю до Вінніпегу.

1922 р. започатковано виставку українських ручних мистецьких робіт на Канадійській Національній Виставі. Того ж року започатковано виступи Хору УНДому на тій же Виставі, під проводом Д. Метельського, які то виступи повторялись річно аж до 1953 р., під проводом диригентів: Юречкова, Гасана, Буртника, Юндака та п. Голинської.

1917 — 1923 рр. устроювано збори, віча, висилано телеграми, та меморіяли із протестами проти знущання ворогів над українським народом, із домаганням

вирішення української проблеми під час мирових переговорів по першій світовій війні.

1923 р. започатковано членами Товариства хождення із колядою на добродійні цілі. Того ж року започатковано акцію збірки на фонд будови власної домівки.

1924 р. була спроба об'єднання усіх товариств в одну «Січ», та започатковано видання тижневика «Пробій», якого вийшло 9 чисел.

1925 р. засновано Секцію Молоді, до якої вписалось 68 членів. Того ж року Товариство змінило назву на «Український Народний Дім», а в жовтні 1926 року одержано чартер.

1926 р. закуплено площу під будову власної домівки. Того ж року стягнуто до Канади В. Авраменка, організовано в Товаристві Школу Українських Танків, що увінчалась виступом 200 танцюристів на Канадійській Національній Виставі протягом трьох тижнів. Того ж року продано набуті льоти та закуплено будинок при 191 Липинкот вул. за 15.000 дол. і відреставровано за 28.000 дол. Того ж року вручено румунській королеві в Торонті меморіял із протестом проти знущань над Українцями в Буковині. Зліквідовано чартер Запомогового Товариства ім. Шевченка і усі члени вписались до новозаснованого у Вінніпегу товариства «Взаємна Поміч». Засновано при Товаристві Жіночу Секцію, яка піклувалась мистецькими виставами, прийняттями та взагалі жіночою господаркою при УНДомі.

1927 р. відновлено Школу Українських Танків під проводом В. Мошука та І. Левка, а пізніше П. Кріля.

1928 р. засновано при Товаристві «Студентський Клюб», відділ «Українців Самостійників», що дало почин до двох з'їздів Східньої Канади у 1929 — 1930 роках. Того ж року, 20 грудня відбулось відкриття власної домівки.

1930 р. засновано при Товаристві молодече Товариство «Луг». У Рідній Школі започатковано також обов'язкові курси гри на інструментах і започаткова-

но Виставки Книжки і Преси, які продовжувано до 1936 року включно.

1931 р. Хор УНДому виступає щосереді протягом трьох місяців на радіо, під проводом Д. Бутника.

1933 р. вздовж 1934 р. ген. Сікевич дає виклади «Луговикам». У той сам час проваджено курси українознавства.

1934 р. внесено протест проти виступу Шварцбарта в Торонті, що причинилось до відклику публічних його виступів. Засновано Філію УНДому на Нью Торонто і прийнято у склад Товариства Дитячу Громаду.

1935 р. прийнято одноголосно досі зобов'язуючу ідеологію УНДому.

1938 р. старанням УНДому, місто Торонто, наділило артиста М. Голинського золотим ключем міста. Того ж року відбулась в УНДомі спільна академія пам'яті трагічної смерті Є. Коновальця і переведено успішну збірку на фонд Карпатської України.

1943 р. закуплено прогулькову площу на Скарборо.

1952 р. святковано 35-літній ювілей культурно-освітньої праці у Торонті.

1953 р. Хор УНДому здобув нагороду на фестивалі української пісні, під проводом п-і Г. Голинської.

1959 р. відновлено Виставку Книжки і Преси.

1960 р. рішено перебудувати приміщення УНДому.

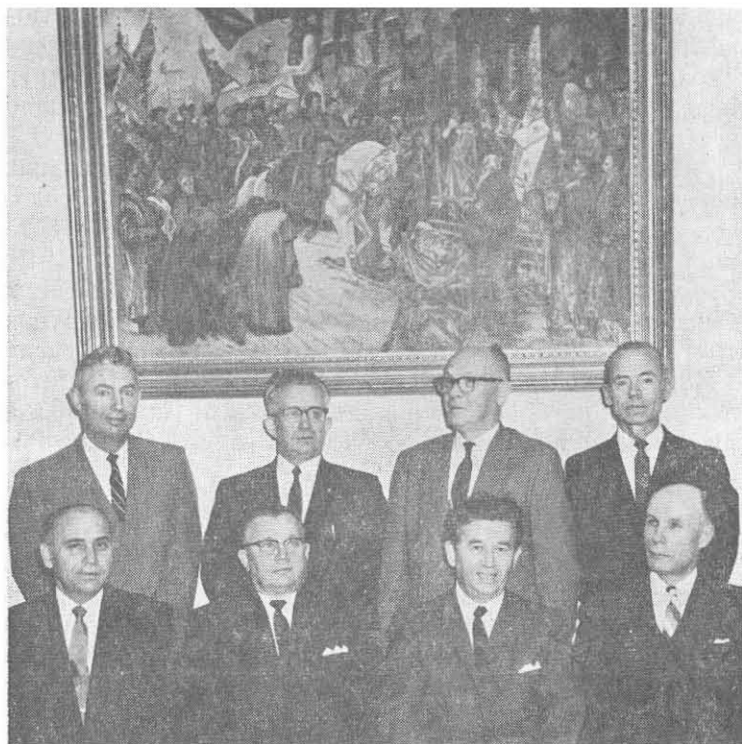
1961 р. довершено перебудову із відкриттям та святкуванням 50-літньої діяльності, в днях 9 - 10 грудня.

Годиться згадати при цій нагоді про Аматорську Дружину, яка відносно обставин, діяла у Товаристві протягом 1917 - 1961 років. На сцені УНДому пройшли сотні аматорських вистав наших драматургів, а між ними оперетки та і опери так українського, як і чужого походження, які поставлено із великим успіхом, так художнім, як і матеріальним. Театральні вистави в УНДомі одержали признання української спільноти в Торонті за точність та художню вартість, завдяки аматорів, які тому присвятили багато часу і труду.

Гріхом було б не згадати людей, які найбільше причинились до праці в УНДомі, і які відійшли від нас у вічність, а це Буртник Василь, Буртник Дмитро, Кунікевич Юліян, Кунікевич Маріян, Гасан Юрій, Ганчарик Теодор, Божкевич Антін, Ясенівський Микола, Бодруг Іван та багато других, які не жаліли часу, ні труду, щоб вести працю в Товаристві.

Першим головою в 1917 р. був Дмитро Николяк, перевибраний знову в рр. 1922 і 1960. Найдовше головою був Маріян Кунікевич (1918/1919, а відтак від 1925 року був головою 24 рази. Інші: Михайло Гужда 1918, В. Буртник 1920, Іван Габа 1923, П. Колодій 1924, Мих. Синюта 1927, Михайло Яримович 1938, Дм. Буртник 1941, Теодор Ганчарик через 4 роки, Василь Крисак 1948, Степан Кривоус від 1955 до 1959 і 1961, Д. Николяк 1960, Григорій Мазурик 1962/63, Іван Палка 1963, а під сучасну пору головою УНДому є д-р Степан Росоха.

Довголітніми рекордовими секретарями були: М. Гужда, Микола Хабаль, Павло Сич, Данило Лобай, артист Михайло Голинський, Дмитро Малий та Іван Савка. Фінансовими секретарями: адв. Теодор Гуменюк, Григорій Мазурик, Осип Квас, Маріян Москалюк і Дмитро Николяк. Скарбниками: Василь Бойко, стар. Микола Кейван, Іван Газюк, Василь Бойко, мол., Іван Карман та Іван Габа.

**Теперішня Управа Українського Народного Дому
в Торонті, Онт., Канада**

В першому ряді зліва до права: Іван Савка — рекордний секретар, Степан Кривоус — перший заступник голови, д-р Степан Росоха — голова, Дмитро Николяк — фінансовий секретар.

В другому ряді зліва до права: Василь Бойко — контрольний секретар, Маріян Москалюк — другий заступник голови, Іван Габа — скарбник, Дмитро Гуменюк — контрольний секретар.

ПОКАЗНИК ІМЕН

Алексеев, ген. 16	123, 124, 127, 129, 133, 139, 140,
Андрієвський, Панас 168, 169,	141, 142, 143, 144, 148, 149, 165,
170, 172, 175, 184	214, 229, 230, 233, 234
д'Анзельм, ген. 51, 54, 55, 56,	Вілліямс, пор. 214
57, 58, 59, 60, 61, 63, 69, 92, 110,	Вішніцер, д-р М. 109
118, 145, 147, 159, 166, 167, 168,	Волох, от. 195, 196
169, 170, 171, 175, 183, 187, 191,	Гавс, полк. 37
193, 200, 206, 213, 229	Галіп, д-р Артем 39, 54, 55, 66,
Антоній, київський митр. 35,	67, 69, 70, 74, 84, 111, 112, 165, 232
36, 130, 156, 227	Гаміль, Джемс 42
Антонов - Овсенко, Володимир	Голубович, інж. Всеволод 89,
143, 186, 194, 195, 202, 227, 236	90, 233, 235
Балфур, Артур Дж. 37	Греків, ген. Олександр 49, 50,
Бартельо, ген. 155, 156, 158, 159,	51, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 62,
167, 168, 169, 186, 187, 191, 193,	63, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 74, 78,
200	81, 110, 123, 124, 127, 128, 132,
Бачинський, С. 124, 135, 149, 165	133, 134, 135, 136, 147, 148, 149,
Беркен, граф 64	154, 165, 166, 170, 171, 175, 176,
Белецький, ген. 151	177, 185, 202, 214, 228, 229, 232,
Бич, П. 112	233, 235
Білик, д-р Кирило 42	Григоренко 155, 170
Бойко, Василь 244	Григорієв, от. Матвій 50, 101,
Бонсал, С. 237	138, 148, 176, 177, 178, 186, 198,
Боріус, ген. 49, 56, 57, 58, 61	201, 202, 204
Бородаєвський, С. 110	Грушевський, проф. Михайло
Бота, ген. 219	231
Борщак, проф. Ілько 227, 228	Гуменюк, Дмитро 244
Бульон 209	Гуменюк, Тео 239
Бухарін, Нікалай 38	Габа, Іван 244
Васіліядес, консул 51	Гаврілов 151
Василько, Микола 64, 66	Глюзман 109
Вилсон, Вудров 18, 23, 26, 27,	Гольдельман, проф. Соломон
182, 190, 191, 192	101, 228, 231
Винниченко, Володимир 49, 53,	Грішін-Алмазов 159
54, 55, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71,	Гров, Вілліям 180
72, 73, 74, 75, 76, 79, 81, 86,	Гуляков 151
89, 90, 91, 108, 109, 110, 120, 122,	Данич-Данченко, полк. 195

- Денікін, ген. Антон 16, 25, 27, 36, 47, 57, 59, 83, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 118, 122, 131, 134, 135, 159, 161, 163, 170, 183, 185, 188, 190, 191, 200, 210, 214, 221, 222, 224, 231, 236
Дідушок, Петро 40, 41, 140, 141, 228, 234
Донцов, д-р Дмитро 65
Дорошенко, проф. Дмитро 232
Дукельський, С. 90
Еберт, Фрідріх 38
Енцо, Еміль 51, 54, 55, 56, 69, 110, 213, 229
Ерліх, капітан 105
Євлогій, М. 130, 156
Загородський, полк. 195
Зархій, д-р Сергій 40, 109
Зелений (Терпило), Данило, от. 101, 176, 204
Ісаєвич, Дмитро 39
Йоффе, Адольф 38
Кавецький, Степан 7, 8, 239, 240
Клемансо, Джорж 36, 37, 51, 61, 119, 130, 161, 181, 186, 200, 206, 207, 208, 210, 211, 215
Колодій, от. 195
Колосовський, поляк. Володимир 41
Колчак, адм. Александр 17, 25, 27, 98, 99, 102, 118, 122, 190, 191, 210, 221, 222, 224
Компаніон 151
Коновалець, полк. Євген 65
Котен, анархіст 36, 37
Коростовець 182
Кочінський 151
Кравіцький 151
Краснов, ген. П. 106
Красноусов 151
Кривоус, Степан 243, 244
Күлішер 109
Күшнір, Макар 40
Лансинг, Роберт 180, 181, 182
Лебединцев 89
Левицький, Микола 42
Лєнін (Ульянов), Владімір 227
Лизанівський, Іван 90
Лібкнехт, Карл 38, 227
Ліхолат, В. 202, 236, 237
Лойд Джордж, Дейвід 23, 123, 181
Лозинський, д-р Михайло 238
Луценко, д-р Й. 47, 48
Львов, князь Георгій 23
Люксембург, Роза 38, 227
Лянжерон, пор. 56, 69, 86, 118, 119, 120, 126, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 214, 215, 229
Магас, Осип 42
Мазєпа, проф. Ісаак 55, 121, 123, 127, 132, 135, 138, 140, 141, 144, 149, 158, 228, 232, 233, 234, 236
Мазуренко, Семен 34
Макаренко, Андрій 164, 169
Маклаков, В. 23, 27
Мануїльський, Дмитро 89, 90
Марголін, Арнольд 39, 40, 108, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 118, 119, 120, 134, 154, 165, 166, 167, 177, 187, 212, 218, 226, 231, 232, 236, 237, 238
Маріноківч, полк. 50
Марті, Андре 198, 236
Матвіїв, ген. 111
Матюшенко, д-р Борис 39, 228
Махно, Нестор 55, 227
Мацієвич, проф. Кость 109, 154, 165, 166, 177, 193, 232
Міллер, ген. 118
Міжновський, Микола 123
Модрич-Верган, Василь 6
Москалюк, Маріян 243, 244
Назарук, д-р Осип 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 100, 101, 108, 118, 121, 125, 126, 128, 129, 133, 134, 135, 174, 182, 228, 229, 230, 231
Нетронін 151
Николак, Дмитро 243, 244
Ніковський, Андрій 65
Носке 38
Осецький, ген. Олександр 53
Осм'яловський, полк. 195
Остапенко, проф. Сергій 71, 72, 73, 74, 76, 81, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 100, 108, 118, 121, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 143, 146, 148, 149, 150, 152, 154, 155, 156, 164, 165, 167, 168, 170, 174, 175, 183, 206, 214, 215, 232, 234, 235, 237
Падеревський, Ігнаці 238
Панейко, д-р Василь 31, 40, 42, 117, 227
Петлюра, Симон 64, 65, 79, 81, 120, 129, 133, 140, 142, 143, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 178, 183, 184, 187, 214, 215, 216, 227, 230, 232
Петренко, Назар 90
Петровський 151
Петропавловський 151
Петрушевич, Антін 40, 41, 207
Петрушевич, д-р Євген 42, 143, 174, 228
Петрушевич, Іван 41
Пішон 208, 209
Платон, архієп. в Одесі 35, 36
Полежаєв, інж. 231
Прокопович, В. 109
Пул, ген. 103
Рабінович 109
Радек, Карл 38
Райнбот 151
Раковський, Християн 143, 144, 195
Рафес, Мойсей 68, 99, 100
Ревуцький, Авраам 101
Ригс 189, 190, 191
Росоха, д-р Степан 244
Рудницький, Михайло 41
Савка, Іван 244
Савченко, Федір 41
Сазонов, С. 23
Санніков, ген. 185
Севрюк, Олександр 42
Серкаль 50, 51, 69, 229
Сидоренко, інж. Григорій 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 28, 29, 31, 32, 33, 37, 39, 40, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 217, 219, 225, 227
Скоропадський, гетьман Павло 14, 212, 215, 225
Смаль-Стоцький, д-р Роман 42, 64, 66
Соколовський, Ю. 109
Стахів, д-р Матвій 228, 236, 237, 238
Тимашевський, д-р В. 235
Тимошенко, Сергій 41
Томашівський, проф. Степан 41
Тютюнник, от. Юрко 101
Унтерштернберг бар. 151
Фесенко-Чопівський, проф. 109
Фостер, Р. С. 180
Фош, маршал Фердінан 60, 61, 199, 200, 201
Фрайденберг, полк. Анрі 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 100, 101, 110, 116, 118, 119, 120, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 145, 146, 148, 154, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 170, 174, 175, 177, 178, 183, 186, 187, 188, 191, 193, 194, 198, 199, 200, 206, 214, 229, 232
Франце д'Еспері, маршал 56, 60, 63, 68, 106, 193, 200, 201
Фүке, кап. 106, 231
Христюк, Павло 159, 229, 235, 236

З М І С Т

	Стор.
Частина перша: Українська дипломатія в Парижі	
Розділ перший: Українська зовнішня політика і більшевизм	11
Розділ другий: Інші політичні заходи Української Делегації	19
Розділ третій: Бурхлива політична ситуація в Європі на початку 1919 р.	34
Частина друга: Антантський десант на побережжі Чорного моря утрудниє оборону України	
Розділ перший: Повна негачія української державности антантським командуванням	47
Розділ другий: Фрайденберг торпедує нову спробу Директорії порозумітися з альянтами	108
Розділ третій: Україна в очах західньої розвідки	180
Розділ четвертий: Кінець інтервенції в приморській Україні	193
Розділ п'ятий: Українські дипломатичні заходи в Парижі	210
Замітки	225
Меценати цього видання	239
Показник імен	245

Чайковський, Н.	23, 118	Швець, проф. Федір	143, 144, 164, 169
Часник, І.	90	Шелухин, Сергій	40
Черечукін, ген.	112	Шемет, Сергій	111
Черчил, Вінстон	104, 105, 201, 231	Штайнгель, бар.	126, 128, 129
Чехівський, Володимир	54, 64, 79, 81, 90, 106, 109, 110, 120, 121, 122, 129, 133, 139, 140, 143, 144, 208, 233	Шульгин, проф. Олександр	36, 39, 117, 212, 218, 219, 220, 221, 222, 223
Шайдеман	38	Шульгин, Василій	159, 160, 161, 162, 163, 164, 177, 189
Шаповал, Микита	140, 182	Юденіч, ген. Нікалай	27, 118
Швайцбард, Соломон	227	Ярослав	90